T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI

SOSYALİST ESERLER MÜTERCİMİ
HAYDAR RİFAT YORULMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şakir BABACAN
ENSTİTÜ NO: 2901120016

İSTANBUL 2014

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI

SOSYALİST ESERLER MÜTERCİMİ HAYDAR RİFAT YORULMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şakir BABACAN
ENSTİTÜ NO: 2901120016

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Savaş AÇIKKAYA

İSTANBUL 2014

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü

TEZ ONAYI

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim **2901120016** numaralı **Şakir BABACAN**'ın hazırladığı **"Sosyalist Eserler Mütercimi Haydar Rifat YORULMAZ"** konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili **Tez Savunma Sınavı,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36.maddesi uyarınca **13.10.2014 Pazartesi günü saat 14.30'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ....KABULÜ.........'ne (*) **OYBİRLİĞİ** ~~**/OYÇOKLUĞUYLA**~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
Yrd.Doç.Dr. Savaş AÇIKKAYA (Danışman)	Kabulü	Savaş Açıkkaya
Prof.Dr.Cezmi ERASLAN	Kabulü	[signature]
Prof.Dr. Ali ARSLAN	Kabulü	[signature]
Prof.Dr. Halil BAL	Kabulü	[signature]
Doç.Dr. Fatih M.SANCAKTAR	Kabulü	[signature]

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Bozdoğan Kemeri Cad. No: 7 Vezneciler - İstanbul
Telefon: 0212 440 03 66 | Telefaks: 0212 440 03 45
E-posta:ata.enst@istanbul.edu.tr

“Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **“Sosyalist Eserler Mütercimi Haydar Rifat Yorulmaz”** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.”

Adı Soyadı/İmza

31/10/2014

T.C.
YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10056466
Yazar Adı / Soyadı	ŞAKİR BABACAN
Uyruğu	TÜRKİYE/10342332974
Telefon	05302856518
E- Posta	s.babacan09@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Sosyalist Eserler Mütercimi Haydar Rifat Yorulmaz
Tezin Tercümesi	İnterpreter Of Socialist Works Haydar Rifat Yorulmaz
Konu	Tarih = History
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2014
Sayfa	148
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. SAVAŞ AÇIKKAYA/05324568651
Dizin Terimleri	Sosyalizm=Socialism
Önerilen Dizin Terimleri	Haydar Rifat Yorulmaz
Kısıtlama	12 Ay Süre İle Kısıtlı

Tezimin, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine üzün veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 09.11.2015 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.
NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

31.10.2014
İmza:

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş olan ilk Türk sosyalist aydınlardan, avukat ve mütercim, Haydar Rifat Yorulmaz'ın hayatını ve tercümelerini biraz daha görünür kılabilmek için yapılmıştır.

Bu çalışmayı yaparken, Türklerde değişim düşüncesinin kökenini ve parametrelerini inceleyerek işe başladık. Ardından Osmanlı Devleti'nde Lale Devri ile kendini gösterip Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde belirginleşen Batı tarzı değişimi ve bunların getirdiği parametreleri incelemeye çalıştık. İlk Osmanlı sosyalistlerini ve bunlar içinde Haydar Rifat Bey'i ve konumunu ortaya koymaya çalıştık. 1910 – 1940 yıllarında mücadele etmiş ve tercümeler yapmış olan Haydar Rifat Bey'in şahsını ve faaliyetlerini tanıyarak kendi zamanına yaptığı tesirler ile onun Türkiye'deki sosyalist düşüncenin arka planında meydana getirdiği etkileri tespit etmeye çalıştık.

Haydar Rifat Bey ve tercümeleri hakkında akademik bir çalışma yapılmamış olması ve hakkında hususi bir eserin kaleme alınmamış olması, bu çalışmada karşılaştığımız en büyük güçlüklerden birisi olmuştur. Karşılaştığımız diğer bir güçlük ise kendilerine müracaat ettiğimiz birçok devlet kuruluşları, belediye ve özel kurumlar, birinci dereceden yakını olmadığımız için ellerindeki mevcut bilgileri bizimle paylaşmamışlardır.

Bu güçlükler üzerine biz de yöntem olarak basın arşivi taraması yaptık. Haydar Rifat Bey'in kendi tercümeleri, adının geçtiği veya atıfların yapıldığı bilimsel makaleler ve hususi eserlere yöneldik. Çalışmamızı, Haydar Rifat Bey'in üçüncü kuşaktan torunu Bekir Emre'ye ulaşarak aile yakınları ile yaptığımız röportaj ile Haydar Rifat Bey'in hayatı hakkında bilinmeyenleri birinci elden dinleyerek destekleyip zenginleştirdik.

Haydar Rifat Bey'in "Sosyalizm" adlı eserinin Osmanlıca nüshasının transkripsiyonunu bizzat yaparak tercüme eseri birinci elden incelemiş olduk. Böylece kitaptaki sosyalizm algısını anlamaya ve aydınlatmaya çalıştık.

ABSTRACT

This study has been made in order to make Haydar Rıfat Yorulmaz's life and works more visible, who is a lawyer and dragoman, one of the first Turkish socialist highbrows grew up at last period of Ottoman Empire.

While making this study, we started to work by analysing the origins and parameters of notion of change in Turks. After that, we tried to investigate western-style change which came into prominence with Tulip Age in Ottoman Empire and became clear in Tanzimat Reform Era and Constitutional Period, and its parameters. In this context, we dealt with the issue of birth of socialism in Europe and transition of socialist ideology into Ottoman Empire. We tried to present first socialists and Mr. Haydar Rifat in those socialists and his position. We tried to identify his influence on his own time and back ground of socialist ideology in Turkey by recognizing personality, activities and works of Mr. Haydar Rifat who produced literal works and struggled between 1910 and 1940.

The fact that there has been no study about Mr. Rifat and his works; notwithstanding that there isn't any work that has been written especially on him, are one of the difficulties that we encounter during the study. The other difficulty which we have is that many public institutions, municipality and private institutions have not given us any information about him lest we are not the first degree relative.

On these all difficulties, we incline on the newspaper archive, Haydar Rifat's own studies and scientific articles and private studies which refer to him. We enrich our study by learning unknown things at firsthand about Mr. Rifat with the interview that we made by contacting with Bekir Emre who is the lane three grandson of Haydar Rifat and the members of the family.

Seeing that Haydar Rifat's study that is called "Socialism" is not printed in New Turkish Alphabet, we try to understand and enlighten the perception of his socialism on converting the study on present language.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda, Haydar Rifat Bey'in hayatını ve sosyaliz algısını bilimsel bir disiplin içinde incelemeye çalıştık; zira Haydar Rifat Bey gibi önemli bir sosyalist aydının ve tercümelerinin, Türkiye bilimsel literatüründe ve ansiklopedik çalışmalarda birkaç sayfayı bulmayan ve tatmin edici olmaktan uzak açıklamalar, bu konuya eğilmemizi gerektiren temel gerekçe olmuştur.

Tezimizin konusu olan Haydar Rifat Bey'in Hayatı ve Sosyalizm adlı tercümesidir. Haydar Rifat Bey üzerine YÖK çatısı altında yapılmış herhangi bir tez çalışması bulamadık. Onun hayatı hakkında bilinenlerin birkaç sayfalık bilgiden öteye geçmemesi, çalışmamız sırasında karşımıza çıkan en büyük güçlük olmuştur. İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Nüfus İdaresi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi müştemilatları, İstanbul Barosu ile azınlık vakıflarına yaptığımız müracaatlarda birinci dereceden yakını olmadığımız gerekçesi ile kendisi ve ailesi hakkında tarafımıza bir bilgi verilmediği gibi mezarının yerini dahi tespit edemedik. Biz bu durumu bir fırsat ve avantaj kabul ettik.

Bu çalışmamızda; tez konusunun seçiminde ve her satırında ayrı bir emeği olan tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Savaş Açıkkaya Beyefendiye, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Öğretim üyelerine, evlerinin kapısını açarak verdikleri röportajdan dolayı Sayın Bekir Emre ve Hande Emre Hanımefendi'ye teşekkürlerimi sunmayı ihmal etmemek durumundayım.

Haydar Rifat Bey'in tercüme ettiği ilk eserlerinden biri olan "Sosyalizm" adlı tercümesi, 1910 yılında basılmıştır. TBMM dijital kütüphanesi ve İ.Ü. İktisat Fakültesi kütüphanesinden temin ettiğimiz Osmanlıca nüshasının önce transkripsiyonunu yaptık. Ardından adı anılan kitabı analiz ederek Haydar Rifat Bey'in bu tercümesindeki sosyalizm algısının şifrelerini çözmeye çalıştık. Anladığımız kadarı ile bu "kaba sosyalizm" diyebileceğimiz anlayışın, Avrupalı Hristiyan toplumlar için dizayn edildiğini ve içinde birçok çelişkileri barındırdığını gördük. Bunları analiz etmeye çalıştık. En önemli başlıklar olarak da sosyalizmin; kadın, aile, ahlâk, çocuk, din vb. konularına getirdiği anlayışları ve bunun Müslüman Türk toplumu ile olan çatışmalarını fark ettik.

Anılan tercüme, insanlığın ortaya çıkmasından 19. yüzyıl Avrupası'na kadar olan dönem ile hayal edilen yakın geleceği de içine alan bir propaganda eseri görünümünde kaleme alındığı izlenimini vermektedir.

KISALTMALAR

A.g.e. : Adı Geçen Eser

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası

Çev: Çeviren

Der: Derleyen

EDF: Ermeni Devrimci Federasyonu

İÜ. : İstanbul Üniversitesi

MERNİS: Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi

MİDÖ: Makedonya İç Devrimci Örgütü

NEP: Yeni Ekonomik Model (Novaya Ekonomiçeskaya Politika)

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

SİF: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TC: Türkiye Cumhuriyeti

TRT: Türkiye Radyo ve Televizyonu

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son ve en uzun yüzyılındaki sosyalist fikirlerin teşekkülü, sosyalizmin seyri ve ilk sosyalistler hâlâ merak etmeye değer bir bilinmezlik içindedir. Osmanlı Devleti tarihinde, Tanzimat Devri sonrasında ortaya çıkan tüm yeni fikirler ve fikir adamları gibi sosyalist fikirler ve fikir adamları da aslında Lale Devri ile başlayan bir seri değişimin etkisinde gelişme imkânı bulmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin klasik çağı yani 17. yüzyıla kadar olan zaman dilimi, daha çok kendi köklerinden ve İslamî kaynaklardan beslenen ve çağına göre oldukça ileri seviyede bir medeniyetti. Kendi kaynakları, onun siyasî ve dini olarak bir bölge lideri olmasını teminde yeterliydi. Stratejik kıtalar üçgeninde yerleşmiş olması, ekonomik ve askeri başarıları, Osmanlı medeniyetini kendi kendine yeterli ve Batı medeniyetine mesafeli bir yapıya eriştirdi. Gerçi bu devirde Batı medeniyetinin kendine ve insanlığa vaat edeceği şeyler henüz teşekkül aşamasındaydı.

Batı'da teşekkül aşamasında olan Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform gibi gelecekte tüm dünya tarihini etkileyecek olan oluşumlar, büyük gayretler sonucunda gerçekleşirken, Osmanlı medeniyeti tatlı bir uykuya dalmış görünmekteydi. Osmanlı, daldığı bu tatlı uykudan Kutsal İttifak Savaşları ve Karlofça kâbusu ile uyanmıştı. Ancak bu sırada Batı medeniyeti limit hıza ulaşmış, süratle yol alırken, kadim rakibi Osmanlı Devleti'ni bu yarışta istemediği için, gelişiminin sırlarını ve meyvelerini büyük bir cimrilikle sakınan bir tavır alarak paylaşımcı yanını "Doğu"ya kapatmıştı. Doğu ile ilgili tek hesabı, doğuyu paylaşmaktan ve sömürmekten ibaretti. Buna karşın Osmanlı Devleti pek çok mahfilde söylenildiğinin aksine, Batı medeniyetine kapılarını kapatmamış, bizzat önce onu fark etmenin çabası içine girmiş, ardından da onu modelleyerek takip etme gayretinde olmuştur. "Lale Devri" diye anılan devir böyle bir gayretin ürünüydü.

Lale Devri ile başlayan Batı'dan geri kalışı fark ediş evresi, kendi gibi kalarak Batı medeniyeti unsurlarını çağdaşlaşmada malzeme olarak kullanma anlayışını hayata geçirme gayretleri ile geçti. Ancak istenen verimin elde edilemeyişi aşikârdı. Tanzimat Devri ile değişim olgusu ivme kazanarak boyut değiştirmiş, kökten kopuş ve çareyi her şeyi ile Batı'da arayış fikirlerine bırakmıştı. Tanzimat Devri Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar ortaya çıkacak yeni nesil ve yeni fikirlerin kuluçka evresi niteliğindeydi. Yeni zamanlar ve değişen şartlar, kendi ihtiyacını da beraberinde

getirmektedir. Meşrutiyet Devri, Tanzimat Hareketi'nin gerçekleşmiş ilk rüyasıydı. İçinde birçok çelişkiyi de barındıran bu dönem, Osmanlı Tarihinin son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki tüm fikir cereyanlarının karakterize olduğu bir dönem olmuştur. Sosyalizm ideolojisi de diğer ideolojiler gibi "Islahat Fermanı" sonrasına rastlayan dönemde, Osmanlı coğrafyasında boy göstermeye başlamıştı. Önceleri sosyalizm de diğer fikir akımları gibi ilgili zihinlerde merak uyandırmış ve sosyalizmin devletin tüm sorunları ve yıkılışına karşı çözüm arayışları için bir alternatif olup olmayacağı değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devlet adamları gibi Müslüman Türk Halkı da her zaman devlet düzeni ve nizam anlayışının tesisinden yana olagelmiş ve bekasını buna bağlı görmüştür. Sosyalizmin Osmanlı Devleti ve halkı nezdinde ilk yansımaları 1848 ihtilali ve 1871 Paris Komünü olayları ile gerçekleşmiştir. Devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi ve devlet adamları; ihtilal, işgal, silah, direniş, devleti yıkma, mal ve namusun tehlikesi gibi tehlikeli temel kavramlarla anılan sosyalizme karşı ürkek ve tedirgin bir tavır almışlardı. Zaman içerisinde ilk Osmanlı sosyalist örgüt ve yayınları da bu korkuları yatıştırmak şöyle dursun; bizzat tedirgin edici hal ve gidişatları, sosyalizme karşı zamanla bir tepkinin oluşmasına sebep olmuştur.

Sosyalizmin Batı'da ortaya çıkış sebebi, Kapitalizmin getirdiği eşitsizlik ve servetin adil olmayan bir şekilde tekellerde toplanarak işçi sınıfının ve köylünün sömürülmesiydi. Batı, bu safhaya uzun bir kıtalararası sömürü, Rönesans, Reform, mutlak krallıklara karşı verilen mücadeleler gibi aşamalardan geçerek gelmişti. Sanayi ihtilali, fabrikasyon üretime geçiş, büyük şehirlere göç, işçi sınıfı ve sermaye grubunun teşekkülü, devletin kapitalist sermayedar yanında yer alması gibi pek çok sosyoekonomik gelişme zuhur etmişti. İşte sosyalizm, Batı'daki bu adaletsiz gidişata bir başkaldırı denemesiydi. Belki iyi bir niyetle ortaya çıkmış olmasına rağmen içinde çelişkiler barındıran bir ifratlar sistemi görüntüsündeydi.

19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti henüz sanayileşme aşamasına geçemediği gibi özel sermayenin ve işçi sınıfının teşekkülü gerçekleşmemişti. Kapitalist sermaye sınıfının işçileri ezmesi ve işçilerin başkaldırı hareketinde bulunması ancak bundan sonraki aşamalardı. Ne Duyun-ı Umumiye ile gelen yabancı sermaye ne İttihatçıların "Milli Burjuvazi" oluşturma gayretleri başarılı olabilmiş ne de İstanbul, İzmir ve Selanik gibi sayılı şehirlerin dışında işçi sınıfı teşekkül etmişti.

Bütün bu süreçlerde Osmanlı Devleti; Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile var olan çok az sayıdaki üretim tesisini ve sermayesini tüketmiş, işçi sınıfının az sayıdaki temsilcileri de seferberlik ile askere alınmıştı. Telafisi imkânsız bir sermaye ve iş gücü kaybı ile birlikte savaşlardan yenik çıkan ve işgale uğrayan ülke, sosyalizmin tesisi ve hayata tatbiki mümkün olmayan bir sürece doğru yol almaktaydı.

Tezimize konu olan Haydar Rifat Bey de Meşrutiyet devrinin İstanbul'unda, sosyalist mücadeleye bir avukat olarak başladı. O, devrin şartlarını da dikkate alan fikri mücadelenin içinde olan bir Osmanlı aydınıydı. İstibdat, Meşrutiyet, Despotik İttihatçı dönem, Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet Türkiye'si gibi uzun metrajlı ve yoğun siyasî sirkülâsyona şahit olan Haydar Rifat Bey, mutedil bir sosyalist fikir adamı profili vermektedir. O, kendi çağdaşı olan İştirakçi Hilmi gibi sokak eylemlerini tercih etmediği gibi, Bulgar ve Ermeni Federasyonları gibi ayrılıkçı azınlıkların oluşturduğu sosyalist çevrelere de girmeyi tercih etmemiştir. Haydar Rifat Bey, mücadele yöntemi olarak özellikle Fransız aydınlanmacı, sosyalist düşünürlerin eserlerini dilimize çevirerek daha çok mütercim tarzı bir sosyalist aydın tiplemesiyle karşımıza çıkmaktadır. II. Abdülhamit, İttihatçıların despotik zamanları ile Cumhuriyetin inkılâplarının gerçekleştiği yıllarda içe kapanarak hikâye ve roman tercümeleri ve avukatlık yaparak yoluna devam etmiştir.

Onu Türkiye gündemine taşıyan ilk olay, tarihimize "Torlakyan Davası" olarak geçen meşhur Behbud Han Cevanşir davasında, Cevanşir ailesinin avukatı olarak yer aldığı davadır. Bu cinayet, 1921 yılında işgal altındaki İstanbul'da gerçekleşmişti. Her ne kadar münferit bir cinayet olarak lanse edilmeye çalışılsa da aslında organize ve siyasi bir cinayetti. Ermeni terör örgütlerinin işlediği bu cinayeti, İtilaf Devletleri, özellikle de İngilizler siyasi bir hesaplaşmaya çevirerek Ermenileri mağdur olarak gösterip muhtemel bir Ermenistan'ın kuruluşunda basamak olarak kullanmaya çalıştılar. Avrupa kamuoyunun gözünde sözde Ermeni katliamını tescillemede bu dava onlar için hayati ehemmiyet taşıyordu. Bu yüzden hukuk adına yüz kızartıcı her türlü kirli oyuna başvuruyorlar hatta davayı üstleneceklere basın yoluyla gözdağı veriyorlardı. Haydar Rifat Bey, böyle hukuken değil ama siyaseten riskli bir zamanda bu davayı üstlenerek tüm Türk halkının sempatisini kazanmıştır. Hayatının son döneminde onu Türkiye gündemine taşıyan hadise ise Atatürk

döneminin kudretli adliye vekili Mahmut Esat Bozkurt ile mahkemelik olması ve aldığı hapis cezasıdır. Ancak bu davanın Haydar Rifat Bey'in mücadele verdiği sosyalizm ile bir alakası olmayıp daha çok siyasi - şahsi çekişmeler ve menfaat mücadelesi olmuştur. Haydar Rifat Bey Mahmut Esat davasından aldığı ceza ile yaklaşık bir yıl hapiste kaldıktan sonra 1932 yılında hürriyetine kavuşmuştu. Bu tarihten itibaren siyasi hayattan özenle uzak duran Haydar Rifat Bey hayatının bundan sonraki kısmında Roman tercümelerine, gazete yazılarına ve avukatlık mesleğine ağırlık vermiş ve 1942 yılında hayata gözlerini yummuştur.

Haydar Rifat Bey, Meşrutiyet Dönemi fikir akımlarının etkisinde yetişmiş bir meşrutiyet çocuğudur. Onun içinde yetiştiği dönemi anlamak, onu ve yönelişlerini anlamak manasına gelir. Asrîleşme ya da batılılaşma, Meşrutiyet neslinin içinde çok farklı şekillerde tezahür etmiştir. Jön Türkler, siyasî yönetim şekli olarak meşrutiyeti talep ediyorlardı. Ülkenin çağdaşlaşma ve batılılaşma sorununu meşrutiyet ile çözecekleri inancındaydılar. Onlar, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını ve milliyetçilik fikrinin getirdiği ayrılıkçı hareketleri de ancak meşrutiyet yönetimi ile çözebileceklerine inanıyorlardı. Meşrutiyet, siyasî ve sosyal alandan taşıp romantizim boyutlarına kadar ulaşıyordu. Bu dönemde basın, yeniliğin ve değişimin en etkin enstrümanıydı. Ülke içinde ve ülke dışında meşrutiyeti getirmek ve Sultan Abdülhamit'i hâl etmek isteyenlerin bir numaralı yetiştiği yerler yine onun açtığı okullar, iletişim vasıtaları ise basındı. Dönemi çözümlemek Abdülhamit dönemi eğitim ve basın faaliyetlerini iyi analiz etmekten geçmektedir.

Basın, Osmanlı toplumunda devrim niteliğinde pek çok gelişmeye hizmet etti. Orhan Koloğlu, basının harekete geçirdiği birtakım toplumsal dinamiklerden bahsetmektedir. Bu dinamikler toplum üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. "*Basın, değişimin sürekli bir ihtiyaç olduğunu, laikliğin bu süreçte gerekli olduğunu savunuyordu. Avrupa merkezli bir dünya görüşü kabul edilmişti ve Avrupa hemen hiçbir şekilde eleştirilmiyordu. Avrupa kaynaklarına ve teknolojik ürünlerine olan vazgeçilmez ihtiyaç sürekli dillendiriliyordu.*"[1] II. Abdülhamit devri her ne kadar otoriter bir devir olsa da aslında basın açısından verimli bir dönem olarak görünmektedir. Sistemle uyum sağlamış görünen basının dışında sürgün basını

[1] Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi,** Pozitif Yayınları, İstanbul, 2008, s. , 27-30.

olarak adlandırılan bir basın grubu daha teşekkül etmişti. Bu basını iki grupta ele almak gerekiyor. "*Bir kısmı Jön Türk yayınlarıdır. Osmanlı Devleti'nin devamını, ancak hızla reformlara gidilmesini, anayasal ve parlamenter düzenin geri getirilmesini isteyen bir içerikleri vardı. İkinci grup bağımsızlık peşinde koşan ve Osmanlı devletinden ayrılmayı planlayan azınlıkların (Arap, Rum, Ermeni, Arnavut, vb.) sayıları yüzleri bulan yayınlarından oluşmaktadır. Bunlar Kuzey ve Güney Amerika'dan Avrupa'nın bütün ülkelerine kadar her yerde yayınlanmışlardır.*" [2]

Padişah II. Abdülhamit dönemi eğitim politikaları, son dönem Osmanlı dünyasının bütün fikir hareketlerinin liderlerinin yetiştiği ve her türlü baskıya rağmen boy attığı bir dönem olmuştur. İttihatçılar, Osmanlıcılar, Türkçüler, Sosyalistler, Pozitivistler, İttihad-ı İslâmcılar, Adem-i Merkeziyetçiler, Kürt milliyetçileri, Ermeni ve Bulgar Komitacıları, Liberaller, Masonlar, Siyonistler… Bu kadar değişik fikrin Osmanlı fikir dünyasını istila etmesi, zihni bir abur cuburun, karışık kafaların oluşmasına sebep olmuştur. Bu toplumsal kargaşaya eğitimin oldukça derinden bir tesiri olmuştu. Asrî okullardan mezun olanlar; geleneksel, teslimiyetçi ve kaderci anlayışın yerine pozitivist bir sorgulama anlayışı ile yetiştiler. Bu yeni eğitimli elitler, iki düşüncenin etrafında toplandılar: batılılaşma ve milliyetçilik. "*Yeni modern bir Türk ulusu ortaya çıkmaktaydı. Elitler kendi kimliklerini okulda belirleyince bunu alt tabakalara yayma yolunu aramışlardır. Yeni toplumun kimliğini tayin ve tarif etmek ve sonra da okullar aracılığıyla toplumun alt kısımlarına bunu tanıtmak elitlerin vazifesidir. Bu yeni kimlik daha 1890'lardan beri Türk" olarak tanıtılmaya başlanmıştır. Bu kimlik her şeyden evvel okullarda oluşmuştur".*[3]

Haydar Rifat Bey'in yetiştiği dönem için üzerinde durulması gereken bir diğer konu da 19. yy boyunca Osmanlı Devletine olan göçlerin toplumsal hareketlere verdiği katkıdır. Bu göçlerle gelen eğitimli kişiler ve farklı fikirdeki aydınlar, Osmanlı Toplum hayatının Batı'yı tanımasında katalizör etkisi yapmış ve fikir hareketlerini zenginleştirmiştir. "*Osmanlı Hükümetinin 19. yüzyıl içindeki göç ve iskân politikaları, Müslüman orta sınıfın doğuşunda ve kültürel-ideolojik*

[2] Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi,** Pozitif Yayınları, İstanbul, 2008, s. 69.
[3] Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1916**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 27-28.

yönlendirilmesinde hayatî bir rol oynamıştır".[4] Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise siyasi ve sosyal hayatı etkileyen en önemli faktör bir felaket boyutunda gelişen seri savaşlardır. Halepa Fermanı ile Girit adasındaki siyasî hâkimiyetini kaybeden Osmanlı Devleti, 1908 yılında Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştı. Bosna Hersek'in 1909 yılında Avusturya - Macaristan İmparatorluğu tarafından işgaline de engel olamamıştı. Peşi sıra 1911 yılında Türk - İtalyan Trablusgarp Savaşı ile Trablusgarp ve 12 ada elden çıkmıştı. Bu savaşın bir yıl sonrasında, 1912 yılında, I. Balkan Savaşına giren Osmanlı Devleti Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ittifakı karşısında ağır bir bozguna uğramıştı. Bu bozgunla, hemen tüm Balkan topraklarını ve Ege adalarını kaybetti. Bu seri kaybedişlere bir de 1914 yılında 1. Dünya Savaşı eklenince, Osmanlı Devleti en dramatik yıllarını yaşamış oldu.

İşte Osmanlı'da inceleyeceğimiz sosyalist fikirler ve Haydar Rifat Bey böyle tehlikeli bir şev zeminde hayat bulacaklardı. Bu siyasî keşmekeşi yaşayan Osmanlı Müslüman toplumunun büyük bir kısmı, kendisine yapılan tüm bu ağır muamelelerden Batı'yı sorumlu tutuyor ve her bakımdan olduğu gibi fikri açıdan da Batı endeksli düşüncelere ihtiyatlı bir defansif tavır sergiliyordu. Yani sosyalizmin Osmanlı coğrafyasına intikal ettiği yüzyılda, Osmanlı halkı için en yakın tehlike devletin bekası sorunu idi. Yok oluş tehlikesi yaşayan bir topluma, ilk hamlede sosyalizm parçalanmayı hızlandırıcı bir etken gibi görünmüş olmalıdır. İleride bunun sebeplerine değinilecektir.

Meşrutiyet dönemi, Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye kesimi açısından çok elverişli ekonomik şartların oluşmasını sağladı. Fransız ve Alman sermayelerine bağlı işçi sayısı kalabalık işletmeler, devlete bağlı askeri işletmeler ve az da olsa irili ufaklı yerli sermayedarların işletmelerinde işçi sayısında belirgin bir artış gözlemlenmekteydi. Ancak işçilerin grev, sendika vb. haklarına dair bir ilerlemeden söz edilmemektedir. Oysa baskıcı ve otoriter düzenlerde fikirler yer altına çekilir ve illegal olarak gelişmeye devam ederler; ama asla durmazlar. Baskı, yangını samanla örtmeye çalışmak gibidir. Sonu başından daha alevli olur. Sosyalist fikirler açısından Sultan II. Abdülhamit'in saltanatı boyunca Osmanlı aydınları ve devlet adamları için

[4] Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1916**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 176-177.

"haberdar" olma devri sona ermiş, "taraftar" olma devri başlamıştı. Her ne kadar baskı söz konusu olsa da sosyalistler ve anti sosyalistler için tam bir fikrî olgunlaşma devri oldu. Ancak devletin anti sosyalist tavrı daha baskın çıktı. Buna rağmen sosyalist fikir yerinde saymadı. Bu dönem Osmanlı sosyalistleri daha çok yurtdışına çıkıp mücadelelerine oradan devam ettiler.

1876-1908 döneminde hemen tüm yenilikçi ve muhalif fikirler gibi sosyalizm görüşünü savunanlar da zoraki olarak Avrupada staj yapmışlardı. Bu dönemde hemen tüm aykırı sesler ya susturulmuş ya da Avrupaya firar etmek zorunda kalmışlardı. Padişah II. Abdülhamit, devletin resmî - siyasî görüşü olan "İttihad-ı İslam" yahut "Ümmetçilik" de denilen politikayı etkin kılarak yurt içi ve yurt dışı ittifaklarla devleti bölünmekten kurtarmaya çalışmıştı. Resmi ideoloji olarak İslam, bu dönemin en güçlü referansı idi. Diğer muhalif fikirler gibi sosyalizm de bu dönemde kamuoyu nazarında hayli itibar kaybetmiş ve ürkülen ihtilalci bir fikir olarak algılanmıştı. Bu dönem resmi basında sosyalizm; ihtilal, çatışma, nümayiş, anarşizm, gibi adlî vakalarla anılıyordu. En çok eleştirilen nokta ise "iştirak-i emvâl ve iyâl" yani mal ve kadın ortaklığı isnadıydı. 31 Mart Vaka'sı ve sonrasında II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesinden sonra örtülü ve açık İttihat ve Terakki iktidarları boyunca Osmanlı sosyalistleri, kamuoyu nezdinde bu itibar kaybını telafi etmeye çalıştılar.

"Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sosyalist hareketin doğuş ve gelişmesini incelerken, etnik ve dinsel azınlıkların rolünün vurgulanması, daha ilk bakışta apaçık bir zorunluluk olarak görünüyor. Bir burjuvazi ve çağdaş terimlerle düşünebilen bir inteligentsia yaratmış olduğu söylenen topluluklar, Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler ve Selanik Yahudileriydi"[5]. Osmanlı azınlıklarının sosyalizm anlayışı hem üzüm yemek hem de bağcıyı dövmek şeklinde tezahür etmiştir. II. Meşrutiyet sonrası azınlıklar, kısa sürede sosyalizmi kendi devletlerini kurmak için bir silah olarak kullanmakta gecikmemişlerdir. Açılan II. Mebusan Meclisine çok sayıda "İhtilalci Ermeni" ile "Komitacı Bulgar", milletvekili olarak girmişlerdi. Bunlar arasında bizzat İttihat ve Terakki teşkilatının gönderdiği Bulgar Dimitar Vlahof gibi kişiler de vardı. Bunların hemen hepsi sosyalist idiler. Ama

[5] Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923),** 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 13.

sosyalistlikleri biraz netameli görünmekteydi. Dikkat çeken en önemli yanları, bu milletvekillerinin meclis içinde ve dışında "Osmanlı Sosyalist Fırkası" gibi Türk kökenli sosyalistlerle işbirliği yaptıklarına dair ciddi bir verinin olmamasıdır.

Dikkatle edilirse, Osmanlı gayrimüslimlerinin oluşturduğu hem burjuvazi hem de sosyalist işçi hareketlerinde öncelikle Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kendi milli devletlerini kurma gayretine rastlanmaktadır. Rum, Sırp, Bulgar örneğinde olduğu gibi nüfus kesafeti müsait olanlar batının da desteği ile hemen bağımsızlık hareketlerine giriştiler. Coğrafi nüfus kesafeti sorunu yaşayan Ermeni ve Yahudilerde bu gayret biraz daha uzun sürdü. Konumuz olan sosyalizm, Osmanlı azınlıklarında milliyetçilik ile kol kola yürümüş, çoğu zaman da milliyetçiliğin bir maskesi şeklinde tezahür etmiştir. Bu durum, Osmanlı kamuoyunda sosyalizm diyen herkese şüpheyle yaklaşma itiyadını doğurmuştur. Osmanlı gayrimüslimlerinde sosyalizmin üzeri biraz kazılınca, daha baştan itibaren samimi bir işçi hareketinden öte milliyetçilik ve milli devletlerinin oluşumu için bir "kazı kazan" görüntüsü vermiştir. Anılan bu dönemde, diğer çok uluslu devletlerden ziyade, Osmanlı Hıristiyan etnik azınlıkları kendi ulus – devletlerini kurmanın bir yolu olarak sosyalizme sarılmış görünmektedirler. Zira Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını elde eden hemen hiçbir ulus-devlet bağımsızlık sonrasında sosyalizme yahut komünist yönetime geçmeyeceklerdir. 1896'da Londra'da toplanan Sosyalist Enternasyonal Konferansında, tüm ulusların kendi milli devletlerini kurma haklarına sahip oldukları görüşü kabul edilmişti. Bu kongreden sonra Rosa Luxenburg'un görüşleri popüler bir deyimle hayli manidardır: *"... Türk yönetiminin hantallığı kapitalizmi bile üretmekte yetersiz olmuştur -nerede kaldı ki, sonunda sosyalizmi türetebilsin; onun için, ne kadar çabuk yıkılır ve ulusal kurucu öğelerine ayrılırsa o kadar iyi olur- o zaman, bu geri bölge, tarih diyâlektiğinin olağan sürecine katılabilecektir." Luxemburg'un tavrını bilen azınlık topluluklarının sosyalistleri, kendi düşüncelerine meşruluk sağlayan bu görüşü çekici bulmuş olmalılar."*[6]

Osmanlı Devleti'nden koparken sosyalizmi bir araç olarak kullanan azınlıklar, gerçekte sosyalizm ve komünizmi yaymak isteseler bile karşılarında Osmanlı Devleti'nden ziyade emperyalist devletleri bulacaklardı. Bu yüzden büyük güçlerle çatışmayı göze alamayan sosyalist liderler, Osmanlı Mebusan meclisinde

[6] Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher, a.g.e. , s. 17.

yaptıkları konuşmalarda – ki Parvus Efendi ile Vlahov Efendi örneklerinde olduğu gibi – Osmanlı Devleti'nin ekonomik kalkınması için yabancı sermayenin gelmesinin şart olduğunu ifade ediyorlardı. Bu ne yaman çelişkidir ki hem sosyalizm adına Osmanlı Devleti'ne baş kaldırmışlar hem de kalkınma adına emperyalist batılıları imdada çağırmışlardır.

"*Osmanlı Devleti'nde çok eskilerden beri ekonomik amaçlı işçi hareketleri olduğu bilinmektedir. Ancak bu hareketler solcu bilinçten yoksundurlar. İşçiler, ortaklaşa çıkarlarını koruma içgüdüsüyle hareket etmişler, yalnızca ekonomik olan amaçları politik boyutlara ulaşamamıştır. 19. yüzyılın sonlarında başlayan ilk amele teşkilâtları da aynı kalıbı devam ettiren hareketlerdir.*"[7] Osmanlı Devleti'nde ticaret sahasında etkin olanlar, ağırlıklı olarak Osmanlı gayrimüslimleriydi. Sanayi ihtilali ve sonrasına denk gelen zamanlarda, Osmanlı Devleti'nin özellikle Avrupa ile komşu olan Balkan azınlıkları ile İstanbul, İzmir, Selanik gibi batıya açık liman şehirlerinde yaşayan azınlıklar, Levanten tüccarlarla iç içeydi. Levantenlerin kapitülasyonlarla elde ettikleri hakları gereği, yerli ortakları olan gayrimüslimler, hem misyoner okullarına giden çocukları hem de konsolosluk tercümanlığı gibi görevlerle kapitalizmi ve sermayenin gücünü Müslümanlardan önce fark etmişlerdir. Sermaye birikiminin topraktan elde edilen gelirlerle değil, ticaret ve sanayi ürünleri ile olduğunu batılılardan öğrendiler. Misyoner okullarında öğrendikleri liberal ve burjuvazi düşünceler, gayrimüslimler arasında köylere varıncaya kadar yayıldı. Hızla şehirlere, ticaret ve sanayi merkezlerine göç ederek buralarda toplanmaya başladılar.

Osmanlı sanayisi üç sermaye odağının kontrolünde oluşmaya başlamıştı: Kapitülasyonlarla gelen yabancı sermaye, yerli gayrimüslim sermaye ve devlet işletmeleri. Bu sermaye odakları büyük şehirlerde ve liman kentlerinde manifaktür ve fabrikalar tesis etmeye başladılar. Ayrıca yabancı devlet firmalarının ihalesini aldığı demiryolu yapımı ve işletmeleri ile vapur ve reji idaresi gibi işletmeler, büyük şehirlerde kısmi bir işçi sınıfının oluşmasına sebep oluyordu. Ancak ilk zamanlar sermaye - işçi çatışmasına batı modelinde olduğu şekliyle rastlanmadı.

[7]Mete Tunçay, **Türkiyede Sol Akımlar (1908-1925)**, İstanbul, İletişim Yayınları, C. 1, 1. Baskı, 2009, s. 31.

II. Meşrutiyetin getirdiği hürriyet ortamı, işçilerin seslerini yükseltmelerine imkân sağlamış ve 1908 Temmuz - Ağustos aylarında ülkenin dört bir tarafından grev haberleri gelmeye başlamıştı. Bu şehirlerin arasında Selanik, Varna, Manastır, Üsküp başı çekmektedir. Bu şehirlere zamanla İstanbul, İzmir, Zonguldak gibi şehirler de katılacaktır.

"*Bu dönem grevlerinde henüz sendikal faaliyetler tam teşekkül etmediği için, işçiler müzakereye açık ve yatkındılar. Derinlemesine talepleri yoktu. Tüm istedikleri maaşlarına biraz olsun zam ve çalışma şartlarındaki kısmi iyileşmeydi. Müzakerelerde hakem olarak, henüz iktidarda olmayan ama iktidarın her yerinde olan ittihatçı siyasîlere, paşalara ve valilere müracaat ediyor ve onların vaatleri ile grevleri sonlandırıyorlardı. Grevler genellikle demiryolları, tramvay, havagazı ve tütün rejilerine hâkim olan Fransız ve Alman sermayedarlarına karşı yapılıyordu. Bu durum örgütlü olmadan öte ecnebi burjuvaziye karşı kendiliğinden gelişen bir olaydı.*"[8]

Bu grevleri sosyalizmle bağdaştırmak fazla iyimserlik olurdu. Bu grevler, insani ihtiyaçlar kadar milli hislerle de yapılmış eylemleri andırmaktadır. Etnik bölünmüşlükten dolayı işçi sınıfı arasında Müslim – gayrimüslim ortaklaşa eylemlerin yok denecek kadar azlığı da bu görüşü destekler niteliktedir.

Osmanlı Devleti'nde işçi hareketinin görülen ilk örnekleri, fabrikalarda ve işletmelerde makineleri kırmak gibi sabotaj yöntemleriydi. Hükümet, bu tür eylemlere karşı sert tedbirler alınca, bu tür eylemler fazla sürmedi. Sonraki eylem türleri daha profesyonelceydi. Bunda Almanya, Fransa, İtalya gibi ülkelerden gelip İstanbul - Bağdat demiryolu, Haydar Paşa Garı gibi büyük ihalelerde çalışan yabancı uzman işçiler etkili oldular. Yerli işçiler, Avrupa'daki işçi ve grev deneyimlerini birinci elden öğrenme fırsatı buldular.

Özellikle 1908-1910 dönemi için İttihatçılar, sosyalist olmamakla beraber, sosyalizme ve sosyalistlere karşı kesin bir düşmanlık içinde olmamıştır. "*1908 grevlerini desteklemiş ve hatta teşvik etmiş, özellikle yabancı işverenlere karşı işçi*

[8] Hamit Erdem, **Osmanlı Sosyalist Fırkası Ve İştirakçi Hilmi**, Sel Yayınları, İstanbul, 1. Baskı. 2012. , s. 20-21.

çıkarlarından yana saf tutmuş olan İTC, işçiler nezdinde gayet itibarlıdırlar."[9] Ancak grevlerin ardı arkası kesilmeyince, İttihat ve Terakki yöneticileri zamanla grevlerde nasihatçi olma konumundan vazgeçtiler. İlk zamanlardaki toleranslı tavırları, II. Abdülhamit'i devirmekte bir kısım işçi sınıfıyla işbirliği yapmış olmalarından kaynaklanmıştı. Batılı sermaye grupları ve düvel-i muazzamanın baskıları ile işçi grevleri karşısında sert tavırlara tevessül ettiler. 1913 yılına kadar grevler az da olsa sürüp gitti. Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesini bahane eden İttihat ve Terakki hükümeti, baskıcı bir yönetim anlayışı ile sosyalist fikirli liderleri, kimini gıyabında idama mahkûm edip kimini de sürgüne göndererek 1. Dünya Savaşı sonuna kadar sosyalizmi (solculuğu) askıya aldılar.

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi; Meclis-i Mebusan'ın feshedilerek Enver Paşa ve İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmeleri, içte ve dışta İttihatçılara karşı bir cadı avının başlaması, İstanbul'un işgali, işçi hareketleri ve sosyalizm için de yeni bir milat oldu. "*Oluşan iktidar boşluğu ve yalancı bir özgürlük ortamı, 1908'i andıran bir siyasal özgürlük havası estirmiştir. Sürgün ve kaçak politikacıların payitahta dönmesiyle, İttihat ve Terakki'nin metruk bıraktığı partilerden bir kısmı dirilmişti. İşte, böyle siyaset çeşitlenmelerine elverişli bir ortam içinde, bazı solcu akımlar da gelişmiştir.*"[10]

Bu dönemde sosyalist hareketin müntesipleri, önceleri kendileri ile işbirliği yapıp daha sonra milliyetçi bir çizgiye kayıp ardından kapitalist güçlerle işbirliği yapan yönetici sınıfa karşı eskiden yaptığı ekonomik mücadeleye ek olarak siyasî mücadele yapmaları gerektiğini de öğrenmişlerdir. Ama ne yazık ki tam da bu esnada ülke kapitalist emperyal güçler tarafından işgal edilmişti. Selanik, Üsküp, Makedonya gibi topraklar kaybedilmiş olduğu için İstanbul merkezli Türk sosyalist hareketi liderleri, emperyalist güçlerle iyi geçinmek gibi sosyalizmin doğasına ters bir çelişkinin içine girdi. Zira karşısındaki güç, öyle mücadele edebileceği bir güç değildi

[9] İ. Arda Odabaşı, **Osmanlıda Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık/Rasim Haşmet Bey,** İstanbul, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, 2012, s. 142.
[10] Mete Tunçay, a.g.e. , s. 69-70.

1. BÖLÜM:

HAYDAR RİFAT BEY VE AİLESİ

1.1.Haydar Rifat Bey'in Künyesi

İfade etmeye çalıştığımız siyasî, sosyal, ekonomik ve askeri şartlar, Osmanlı Devleti'nin son devrini şekillendirirken, aynı zamanda Haydar Rifat Bey'in yetiştiği ve sosyalizmi tanıdığı bir dönem olmuştur. Haydar Rifat Bey, doğum yılı itibarı ile sosyalizmi tanıyan ikinci kuşak diye ifade edebileceğimiz sosyalistler arasında yerini almıştır. Onun fikren sosyalist oluşunda aldığı batılı eğitim kadar, "Jön Türkler" de etkili olmuştur. Namık Kemal ve Şemsettin Sami'nin de içinde bulunduğu nesil, sosyalizmi ilk elden tanıyan birinci kuşak aydınlardır. Bu kuşak, sosyalizmi tanıma aşamasında oldukları için onlara "*haberdar kuşak*" dersek, Haydar Rifat Bey'in içinde bulunduğu ikinci kuşağa da "*taraftar kuşak*" diyebiliriz. İlginçtir ki, Kapital'i dilimize ilk çeviren ve yetmişten fazla tercüme kitabı olan Haydar Rifat Bey'in hayatı ve biyografisi, ne yazık ki bu güne kadar resmi ya da gayri resmi olarak çalışılmamıştır. Hayatı hakkında yazılanlar bir sayfayı bile bulmayan kuru ansiklopedik bilgiler nevindendir. Böyle verimli bir mütercim üzerine hiçbir çalışma yapılmamış olması dikkat çekicidir.

1.2.Haydar Rifat Bey'in Ailesi

Haydar Rifat Bey 01.07.1877[11] yılında İstanbul'un Fatih semtinde dünyaya gelmiştir.[12] Ancak Boğaziçi Üniversitesi'nin resmi sitesi, Haydar Rifat Bey'in kısa biyografisinde doğum tarihi olarak 1887 yılı kaydını düşmüştür.[13] Haydar Rifat Bey'in kız tarafından torunu Bekir Emre Bey ile yaptığımız röportajda da, Haydar Rifat Bey'in doğum yılı 1887 olarak ifade edilmiştir.[14] Ancak yaşamı ve eserlerinden yola çıkarsak 1877 yılı daha doğru görünmektedir. Haydar Rifat Bey, sırasıyla İstanbul Darüşşafaka Lisesi'ni, Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nu ve İstanbul

[11] http://www.mernis.gov.tr. , (çevrimiçi), 23.11.2013.

[12] Haydar Rifat Bey'in aslında doğum günü ve ayı bilinmemektedir. Mernis doğum günü belli olmayan kişiler için otomatik olarak 01.07. _____ tarihini atamaktadır.

[13] http://www. boun.edu.tr. , (çevrimiçi),23.11.2013.

[14] Röportaj 15.12.2013 tarihinde yapılmıştır ve kayıt özel arşivimizde mevcuttur. Haydar Bekir Emre ile röportaj.

Darülfünun Hukuk Fakültesi'ni bitirdi.[15] Ardından kendi evini ofis olarak kullanmak üzere hayatının sonuna kadar avukatlık mesleğinin yanında hem gazetecilik hem de çevirmenlik yaptı. Yetmişten fazla kitap çevirisi yapmış ve yüzlerce makale kaleme almıştır. Haydar Rifat Bey 12.12.1942 yılında İstanbul'da vefat etti. Mezarı Rumeli Hisarı yakınlarındaki "Aşiyan Mezarlığı"ndadır.

Haydar Rifat Bey, Hacer Nevari Hanım'la evlenmiştir. Hacer Nevari Yorulmaz 01.07.1883 yılında İstanbul'da doğmuştur. Aile içerisinde Hacer Nevari Hanım'ın adı "Nevvare" olarak söylenmektedir. Hacer Nevari Hanım 25.11.1950 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Bu evlilikten iki kız çocukları dünyaya gelmiştir: Fatma Hamiyet (Cevanşir) ve Semiramis (Tezel). Semiramis Hanım İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi eski dekanı, Ekrem Behçet Tezel ile evlenmiştir. Semiramis Tezel Türkiye'nin ilk kadın kimyageri olarak tarihe geçmiştir. Fatma Hamiyet Hanım, Cevanşir ailesine gelin gitmiş ve Cemşit Han Cevanşir ile evlenmiştir.

Bu evliliği aydınlatmak açısından Cevanşir ailesine kısaca bir değinmek gerekmektedir. Yorulmaz ailesi ile Cevanşir ailesinin yolları mütareke yıllarına dayanan, oldukça ilginç bir olay üzerine kesişmiştir. Cevanşir ailesinin bilinen en büyük dedesi olan Azat Han, Bakü Ağası yahut Bakü Hanı olarak bilinmektedir. Azat Han'ın üç oğlu vardır. En büyüğü Behbut Han, ortancasının adı Cemşit Han, küçük oğlunun adı da Sürhay Han'dır. Behbud Han Cevanşir, 1877 yılında Terter/Bakü'de dünyaya geldi. Behbud Han Cevanşir, soy olarak Karabağ Hanzadelerinden, İbrahim Han ailesinden Azad Han'ın üç oğlundan en büyük olanıdır. Behbud Han lise tahsilini Tiflis'te, yüksek tahsilini Almanya'nın Freiburg Üniversitesinde maden(petrol) mühendisi olarak tamamlamıştır. "*Tam beş dili (Rusça, Gürcüce, Almanca, Fransızca ve İngilizce) ana dili gibi bildiği rivayet edilmektedir*"[16]. Almanya'daki eğitiminin tamamlanmasından sonra ülkesine dönen Behbud Han Cevanşir, özel bir petrol kumpanyasında müdür olarak çalışmaya başlamıştır. 1915 yılında Rus kökenli Tamara Hanım ile evlenmiştir. 1917 tarihinde Rusların Bakü'yü işgal ettiği güne kadar petrol kumpanyasının müdürlüğüne devam etmiştir. 1918 yılının 18 Mart tarihinde, Ermeniler tarafından Azerbaycan'da

[15] **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi,** cilt 12, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 822.
[16] http://**rasulzade.org**/ideology/3_1.html. (Çevrimiçi) 19.07.2014.

gerçekleştirilen katliamdan eşi ve kardeşleriyle birlikte Gümrü'ye kaçarak canını kurtarır. Gümrü, bu tarihte Nuri Paşa komutasındaki Türk ordusu tarafından kontrol edilmektedir. 18 Eylül 1918 tarihinde Nuri Paşa Komutasındaki Türk ordusunun Bakü'yü ele geçirmesi ile kurulan Azerbaycan Mebusan Meclisi'nde Müsavat Fırkası'ndan mebus seçilerek Dâhiliye Nazırlığı görevine getirilir. "Görev aldığı hükümetin Başvekili Fethali Han Hoyski'dir. "*Ancak partisi ile fikir ayrılığına düşen Behbud Han Cevanşir, iki yıl kadar bir süre yürüttüğü Dâhiliye Vekâleti'nden ayrılır. Daha sonra da Musavat Fırkası'ndan istifa ederek görevine bağımsız mebus olarak devam eder. Bilahare Azerbaycan Meclisi'nde kurulan İstiklal Fırkası'nın kurucuları arasında görev alır.*"[17] 28 Nisan 1920´de Ruslar tarafından yakalanıp hapsedilmiştir. Ama Bolşevikler onun neft (petrol) sahasındaki becerisini bildikleri için onu hapisten çıkarmış, madenlerde çalıştırarak ondan istifadeye çalışmışlardır. 1921 yılında Dr. N. Nerimanov, onu neft madenlerinin daha verimli işletilmesi için makineler almak üzere Almanya'ya göndermiştir.[18] Bu göreve giderken uğradığı İstanbul'da 18 Eylül 1921 yılında Ermeni Terörist Misak Torlakyan tarafından katledilmiştir.

Bu acı olayda adalet yerini bulmasa da onları mutlu edecek başka bir olay gerçekleşir. Cemşit Cevanşir, dava vesilesi ile evini ofis olarak kullanan Haydar Rifat Bey'in evine girip çıkarken, kızı Fatma Hamiyet Hanımla tanışmış, birbirlerini beğenmişler ve iki ailenin oluruyla İstanbul'da evlenmişlerdir. Evlilik sonrasında çiftler Haydar Rifat Bey'in evine yerleşerek, yıllarca burada yaşamışlardır. Bu ev, bugün Teşvikiye Camiinin biraz yukarısında kalan İnayet Palas'ın beşinci katında olan dairedir ve bu dairede bugün torunları Bekir Emre Bey ikamet etmektedir. Bu evlilikten, yani Fatma Hamiyet Hanım ve Cemşit Cevanşir evliliğinden iki çocukları dünyaya gelmiştir. Birincisi 11.03.1923 tarihi doğumlu "Hacer Melek Cevanşir"dir. Hacer Melek Cevanşir "*Münih*" doğumludur. Şöyle ki; Cemşit Cevanşir bir iş için Münih'e gitmiştir. Hamile olan eşinin riskli bir doğum yapacağını söyleyen doktorlar, Almanya'da doğum yapmasını tavsiye etmişlerdir. Bu durum üzerine Haydar Rifat Bey, kızını da yanına alarak Münih'teki damadının yanına gider. Aile,

[17] Murat Çulcu, **Ermeni Entrikalarının Perde Arkası Torlakyan Davası**, Kastaş Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1990, s. 26-27.
[18] Süreyya Ağaoğlu Paris'e gönderildiğini kaydetmektedir. (Süreyya Ağaoğlu, **Bir Ömür Böyle Geçti**, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1984, s. 29.)

dönüşte doğuma nezaret eden hemşirelerden birisini de yanlarında bakıcı olarak İstanbul'a getirirler ve bu hemşire 86 yaşında, öldüğü güne kadar Haydar Rifat Bey'in evinde, aileden bir fert olarak yaşamıştır. İkinci çocukları erkektir ve adını Behbuthan koyarlar. Çocuğa şehit olan amcasının adı verilmiştir. Bu çocuk, geleceğin KBB uzmanı, İstanbul Tıp Fakültesinden Prof. Dr. unvanlı bir tıp adamı olacaktır.[19] Hacer Melek Cevanşir, Selim Emre ile evlenmiştir. Selim Emre, 1914 yılında dünyaya gelir ve henüz 39 yaşında iken 1953 yılında vefat etmiştir. Selim Emre - Hacer Melek çiftinin bir erkek çocuğu dünyaya gelmiştir; "Haydar Bekir Emre". Bekir Emre Bey, iki evlilik yapmış olmasına rağmen, halen Hande Emre ile evlidir. İlk eşinden "*Tuvana Deniz Emre Wetmore*" isimli bir kızı vardır. Deniz Hanım, ABD'ye gelin gitmiş ve halen orada yaşamaktadır. Deniz Hanım'ın da "*Alexander*" isimli bir oğlu vardır.

Haydar Rifat Bey, aile içerisinde "**Obaba**", Hacer Nevvare Hanım da "**Omama**" diye çağrılmaktadır. Her ikisi de Alman kültürü ile büyüdükleri için bunlar Almanca "*anne ve baba*" anlamına gelen iki kelimedir. Haydar Rifat Bey, İstanbul doğumlu ve avukat olmasının ayrıcalığı ile kanun gereği askere alınmamıştır. Ancak damadı Cemşit Cevanşir askerlik yapmıştır. Haydar Rifat Bey, ana dili mesabesinde Almanca ve Fransızca bilmekteydi. Daha sonraları ailenin hemen tüm fertleri de çok iyi Almanca öğrenmişlerdir. Eşi Hacer Nevvare Hanım, ev içinde oldukça dominant bir kadın olarak bilinmektedir ve Haydar Rifat Bey'in tüm muhasebat işlerine Nevvare Hanım bakmıştır. Oldukça güzel bir kadın olan Nevvare Hanım, aynı zamanda otoriter bir annedir. Nevvare Hanım lise tahsillidir ve "*Dame de Sion*" mezunudur. Kızı Fatma Hamiyet Cevanşir, Çamlıca Kız Lisesi'nden mezundur. Fatma Hamiyet Hanım oldukça sakin tabiatlı bir insandır ve ömür boyu ev hanımı olarak yaşamıştır. Ancak bunun yanında "*Türk Milli Briç*" takımına seçilecek kadar da iyi briç bilmekteydi.

[19] **Behbut Cevanşir**, 6 Ekim 1926 yılında İstanbul'da doğar. 1947 de Galatasaray Lisesi ve 1953 yılında da İstanbul Tıp Fakültesini bitirir. 1955-58 yıllarında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde KBB İhtisası yapar. 1958-61 yıllarında Berlin ve Hannover Üniversitelerinde çalışır. 1963 de Doçent ve 1971 yılında Profesör olur. Özellikle Larenks Kanserleri, Çocuk İşitme Kayıpları ve Foniatri üzerinde yoğun çalışmalar yapar. 1994 yılında emekli olur. 29 Kasım 1999 tarihinde 73 yaşında vefat eder. Ülkemizde en uzun süreli kulüp başkanlığı yapma rekorunu elinde bulunduran Behbut Cevanşir yaklaşık 27 sene tenis kulüp başkanlığı yapmıştır. (http//www. Kanal KBB.com. Çevrimiçi 7.10.2012)

Haydar Rifat Bey'in evlendikten sonra hem oturduğu hem de ofis olarak kullandığı ilk meskeni, Harbiye Orduevi'nin yakınlarında bir binadır. Daha sonraki meskeni Teşvikiye Caddesindeki "Polikar Apartmanı" olmuştur. Ardından Teşvikiye Palas'a geçmiştir. İşte Behbut Han Cevanşir davasını aldığı ofisi "Teşvikiye Palas"taki bu ofistir. Bu dönemde, bir sebepten dolayı İstanbul Barosu'ndan atılır ve kısa süreliğine hapse girer. Bu konuya ileride Haydar Rifat Bey – Mahmut Esat Bey davasında yeniden değineceğiz. Bu dönemde ekonomik sıkıntı içerisine girdikleri için Teşvikiye Palas'tan ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu zor dönemde, geçimlerini Hacer Nevvare Hanım'ın mücevherlerini satarak temin etmişlerdir. Buradan yine Teşvikiye'de bulunan "Şahbaz Apartmanı"na taşınmışlardır. En son olarak da vefat edene kadar oturduğu ve daha önce bahsettiğimiz "İnayet Apartmanı"na taşınırlar. Ancak kısa bir süre Levent – Maslak civarında da oturduklarına dair bilgiler mevcuttur. Haydar Rifat Bey, yemeye çok düşkün, damak zevki sahibi bir insandır. Aşırı kiloları vardır ve ölüm sebebi de şeker ve kolesterol koması olmuştur. Haydar Rifat Bey'in mezarı Rumeli Hisarı'ndaki "Aşiyan Mezarlığı"ndadır. Aynı mezarlıkta eşi Hacer Nevvare Hanım, kızı Semiramis Tezel ve torunu Behbut Cevanşir ile bir arada yatmaktadır.

Yerinde tespit ettiğimiz kadarıyla, Haydar Rifat Bey'in Kütüphanesi Fransız aydınlanmacılarının eseri ile doludur. Ailenin ifadesine göre, sosyalist olmasında bu yazarlar etkili olmuştur. Haydar Rifat Bey, bilindiği kadarıyla Cumhuriyet öncesi ve sonrası hiçbir siyasî partiye üyeliği olmayan "apolitik" bir insandır. Aile içerisinde hiçbir zaman sosyalist ya da komünist olduğunu ifade ettiği vaki değildir. Aileden sormamıza rağmen, Haydar Rifat Bey'in Milli Mücadele konusunda tutumu hakkında kayda değer bir bilgi edinemedik. Haydar Rifat Bey, avukatlık ve kitap tercümelerinin yanında; Vatan, Tasvir ve Akşam gazetelerinde yazılar yazmıştır. Teşvikiye'deki evinde dostları ve yakınları ile yemekli sohbet toplantıları düzenlemeyi âdet haline getirmiştir. Bu toplantılara, yakın arkadaşı Ahmet Ağaoğlu, Sitare Ağaoğlu, Hakkı Tarık Us, Celal Sahir Erozan, Nadir Nadi ve Berin Hanım sürekli katılan simalardandır.

2. BÖLÜM:

HAYDAR RİFAT BEY'İN FAALİYETLERİ VE ESERLERİ

2.1. Haydar Rifat Bey'in Hayatının İlk Dönüm Noktası: Torlakyan Davası

Haydar Rifat Bey'in yaşamında bazı önemli kilometre taşları dikkati çekmektedir. İşte bunlardan ilki tarihimizde "Torlakyan Davası" olarak bilinen davada maktul Behbud Han Cevanşir'in dava vekilliğini (Avukat) yüklenmiş olmasıdır. Behbud Han Cevanşir'i artık tanıdığız için şimdi katil Misak Torlakyan hakkında bir künye bilgisi vermek gerekmektedir.

2.2. Ermeni Suikastçı Misak Torlakyan

Misak Torlakyan, 1889 yılında Trabzon'un Şana köyünde doğmuş, çiftçilik yapan Ermeni bir ailenin üç çocuğundan en büyük olanıdır. 1914 yılında Paylık adında birisiyle evlenmiştir. Bu evlilikte biri kız diğeri erkek iki çocuğu olur. "*Kendisi Trabzon Muallim Mektebinden mezun olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine tüm Torlakyan ailesi Rusya'ya iltica etmiş, Misak Torlakyan da Tiflis'teki Ermeni Gönüllü Alayına asker olarak yazılmıştı.*"[20] Ailesi 18 Eylül 1921 yılında Türk ordusunun Bakü'yü ele geçirdiği günlerde meydana gelen karşılıklı kıyım ve çatışma sırasında ölmüşlerdir. Kendisi de yaralı kurtulmuş ve iyileştikten sonra Ocak 1921 tarihinde İstanbul'a gelmiştir.[21]

2.3. Eylül 1918'de Bakü Olayları ve Torlakyan Davasına Etkisi

1918 yılının Eylül ayında Ermeni gönüllü alayı eski mensuplarından Misak Torlakyan, Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü Kanet'inde bulunuyordu. O sırada Behbud Han Cevanşir, Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dâhiliye Nazırı idi. İşte 1918 yılının Eylül ayında burada yaşanan olaylar, üç yıl sonra İstanbul'da düzenlenecek olan suikastın nedenlerini oluşturacaktı. Rusya, komünist ihtilal sonrasında henüz siyasi birliğini temin edememişti. Bolşevik ayaklanması sonrasında, Rusya Kurucu Meclisi oluşum

---

[20] Murat Çulcu, a.g.e. , s. 27.
[21] Murat Çulcu, **Ermeni Entrikalarının Perde Arkası Torlakyan Davası**, Kastaş Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1990, s. 9.
[21] Murat Çulcu, a.g.e. , s. 27.

aşamasında idi. Bu sırada Tiflis'te "Mavera-i Kafkas Komitesi" adı altında bir heyet Kafkasya'da geçici hükümeti temsil ediyordu. Bu komite, "Mavera-i Kafkas Seymi" adıyla bir meclis toplamıştı. Bu mecliste; Türk, Ermeni ve Gürcü temsilcileri yer alıyordu. Bölgede Seym'den ayrı Sovyetler, Ermeni, Gürcü ve Türk Milli Şuraları da mevcuttu. Siyasi coğrafya tamamen bir belirsizlik içindeydi ve neredeyse günlük olarak değişebiliyordu. Bu şuralar kendi milli alaylarını teşkil ederek bu değişimin seyrini kendi lehlerine çevirme gayretine girmişlerdi.

Bakü'deki Müsavat Fırkası, Gürcü ve Ermenilerin bağımsızlık çabalarına bedel, Azerbaycan Türklerinin bağımsızlığı için siyasi çaba içine girmişti. Ancak Ruslar ve Lenin bunu engellemek için Ermeni Taşnaksütyon partisini ve Ermenileri hızla silahlandırdı. 17 Mart 1918 günü başlayıp, 3 gün boyunca Ermeniler Bakü'de etnik temizlik amacı ile Türk katliamına giriştiler. 21 Mart'a kadar 10 bin civarında Türk sivili katlettiler. Böylece Kafkasya Türkleri kendi kaderini tayin hakkı ve hür bir devlet (olmayı) *beklerken bir anda yok olma tehlikesi ile karşı karşıya geldiler.*[22]

Ermeni tedhiş hareketi ve katliamları Doğu Anadolu sınırına dayanınca, Başkomutan Vekili Enver Paşa, amcası olan Halil Paşa'ya Bakü'ye hareket emri verir. Halil Paşa yeğeni ve aynı zamanda Enver Paşa'nın kardeşi olan Nuri Paşa'yı[23] ve Mürsel[24] (Bakü) Bey'i Bakü'yü ele geçirmekle görevlendirmiştir. Yapılan tazyik karşısında tutunamayacağını anlayan İngilizler şehri terk ederler. Oluşan askeri ve siyasi boşluktan faydalanan Ermeni komiteleri, Türk ordusu şehre girinceye kadar olan sürede yeni bir kıyıma başlarlar. Nuri Paşa'nın şehri tam olarak devralması birkaç günü bulmuştur. Muhtemelen bu tarih 18 Eylül 1918'dir. Bu sürede Tatarlar ve Bakü Türkleri kendilerine en insafsız katliamı uygulayan Ermenilere misillemede bulunmuşlar ve karşılıklı kıtaller yaşanmıştır.

---

[22]Murat Çulcu, **Ermeni Entrikalarının Perde Arkası Torlakyan Davası**, Kastaş Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1990, s. 15-17.

[23] Nuri Paşa cumhuriyet döneminde sivil hayata geçmiş ve silah fabrikası kurarak barut üretimi ve silah icadı işi ile uğraşmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'ya giderek Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı için bazı çalışmalar içerisine girmişse de başarılı olamamıştır. Daha sonra Zeytinburnu'ndaki silah fabrikasında çalıştığı bir sırada fabrikanın infilak etmesi neticesinde vefat etmiştir. (Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2011. s. 40-41.)

[24] Mürsel Bakü (1881-02.02.1958) Kurtuluş Savaşında da etkin rol oynamış ve Tümgeneral rütbesine kadar yükselmiştir. (Mehmet Özel, **Türk Ordusu**, ATO Yayınları, Ankara, 2000, s. 403.)

2.4. Behbud Han Cevanşir Cinayeti

Mondros Ateşkes Mütarekesi sonrası Türk Ordusu teslim olunca, Bakü önce İngilizler, ardından da Bolşevikler tarafından işgal edilmişti. Ruslar, 16 Mart 1921 Moskova Anlaşması ile daha önce işgal etmiş oldukları Azerbaycan'ın SSCB topluluğunun bir üyesi olduğunu Ankara Hükümetine de resmen kabul ettirmişlerdi. Azerbaycan'ı ilhak eden Lenin liderliğindeki SSCB yönetimi, önce Behbud Han Cevanşir'i tutuklasa da daha sonra onun petrol konusundaki deneyimlerinden istifade etmek üzere onu Rus Ticaret Temsilcisi olarak "Cenubî Kafkas Sovyeti Harici Ticaret Temsilcisi" sıfatıyla Paris' gönderir. Behbud Han bu göreve giderken yanına eşi Tamara Cevanşir ile Cemşit Han ve Sürhay Han'ı da alır. Behbud Han Fransa'ya gitmeden önce bazı sebeplerden ötürü İstanbul'a bir süre uğramayı uygun bulur. 20 Haziran 1921 tarihinde İstanbul'a gelince daha önce Azerbaycan Mebusan Meclisinde birlikte çalıştıkları dostu Ahmet Agayef (Ağaoğlu)'in evinde misafir olur. "Ahmet Ağaoğlu hakkında İngiliz istihbarat servisi şu kaydı düşmektedir:

"*Yahudi soyundan Kafkasyalı bir ihtilalci; Duma öncesi günlerde Rus Gizli Servisi'nin eski provokatör bir ajanı. 1904 yılında Bakü'de Ermenilerin Müslümanlar tarafından katliamını organize etti. Rusya'ya liberal rejimin gelmesiyle gözden düştü, saklandı. 1908'de Türkiye ile ilişkilerini düzeltti ve İslam'a yaptığı içeriği belli olmayan hizmetleri yüzünden Osmanlı tebaasından biri kabul edildi. Gazetecilik yaparak İstanbul'da yaşadı. Her zaman aşırıların yanındaydı. 1913'te İttihat ve Terakki'nin Merkez Komitesi üyesi oldu ve şimdi Maarıf Nâzırı. Kendisini tanıyan herkes tarafından "sans foi ni loi" (inançsız ve kuralsız) olarak tarıf edilir. Son Ermeni katliamının organizesinde yardımları muhtemeldir. Komplo kurmak ve diğer suçlardan dolayı Rus polisi tarafından aranmaktadır.*"[25]

Bir haftalık misafirlik sonunda Behbud Han Cevanşir'in eşi Tamara Cevanşir, Pera Palas'a çıkmak üzere ısrar eder. Ahmet Ağaoğlu'nun eşi Sitare Hanım, Ermeni teröristlerinin eşi Ahmet Bey'i tehdit ettiklerini, otele çıkarlarsa Behbud Han Cevanşir'in de açık hedef olacağını ve iki gün içinde Behbut Han'ı katledeceklerini

[25] Bülent Özdemir, **İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye,** Yeditepe Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2008, s. 22.

söylese de Tamara Hanım ısrarcı olur ve hep beraber Pera Palas'a yerleşirler. Bu konuya Süreyya Ağaoğlu anılarında yer vermiştir:

"Bu yıllarda cereyan eden bir davayı da yazmadan geçemeyeceğim. Babam Malta'dan döndükten sonra Ermeni dostlarından bir Profesör bize gelerek babamın Ermenilerin kara listesinde olduğunu, babamı seven bir dost olarak kendisini uyarmayı vazife bildiğini ve buna göre hareket etmesi gerektiğini söyledi. Babam dönüşünün ertesi günü Ankara'ya müracaat ederek Millî Hükümet'e hizmet etmeye hazır olduğunu bildirmiş, cevap beklemekte idi. Bu dostun ikazı anneciğimi çok telâşlandırdı. Bir ay sonra babam bir gece yarısı İnebolu'ya hareket etti. Azerbaycan Dâhiliye Vekillerinden Behbut Han Cevanşir'in de Ermenilerin kara listesinde bulunduğunu haber almıştık. O sırada Behbut Han karısı ve iki erkek kardeşi ile Paris'e gitmek üzere İstanbul'a geldi. Kendisi uyarıldı ve bizim Şehzadebaşı'ndaki evimizde gizli olarak beş altı gün kaldı. Ancak Rus asıllı eşi bu hapis hayatına dayanamayacağını söylediğinden evimizi terk edip Perapalas oteline yerleştiler. Ertesi sabah erkenden anneme, Behbut Han'ın akşam Perapalas'a gelirken bir Ermeni tarafından vurulduğu haberi geldi."[26]

Pera Palas işgalin nabzının attığı bir merkezdi. Yüksek rütbeli İngiliz, Fransız, İtalyan subayları, Ekim İhtilalinden kaçan Rus Prenses ve zadegânları, beynelmilel silah tacirleri, galip ve mağlup devletlerin casusları ve daha nice ilginç tiplerin kaldığı Pera Palas hayli renkli bir o kadar da riskli bir mekândı. 18 Temmuz 1921 gecesi Behbud Han Cevanşir, eşi Tamara Cevanşir ve kardeşleri Cemşit Han ve Sürhay Han Cevanşir ile birlikte Tepebaşı Gazinosu'na eğlenmeye giderler. Dönüşte hava güzel olduğu için otele yürüyerek dönmeyi tercih ederler. Üç erkek ve bir kadından oluşan Cevanşir ailesi saat 23.00 civarında İtalyan Sefarethanesi'nin kapısı yakınına geldiklerinde birkaç gündür kendilerini takip eden, zayıf yapılı, fötr şapkalı bir adamın onları izlediğinin farkında değildirler. Karanlıktan faydalanan bu adam, en arkada yürümekte olan Behbud Han'a elindeki Mauser marka revolver tabanca ile bir el ateş ederek onu sırtından vurur. Behbud Han çevik bir hareketle geriye dönüp kendisine ateş eden adamın üzerine yürümeye kalkınca, katil ona iki el daha ateş eder. Bu ani gelişme üzerine Cemşit Han ve Tamara Cevanşir katilin üzerine atılarak

[26] Süreyya Ağaoğlu, **Bir Ömür Böyle Geçti**, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1984, s. 27-28.

onunla boğuşmaya başlarlar. Cemşit Han bu arada ateş alan silahtan çıkan mermi ile kaşından yaralanır. Cemşit Han ve Sürhay Han teröristi etkisiz hale getirirken "*Tamara Cevanşir de eşinin yardımına koşarak kanayan yarasıyla ilgilenerek kanamayı durdurmaya çalışır. Bu sırada yüz metre kadar yakında bulunan Galatasaray Polis Karakolunda görevli Polis Memuru Ali Efendi kısa sürede koşarak olay yerine gelip katili kelepçeler.*"[27]

"Yaralı olan Behbud Han derhal bir arabaya konarak Umumi İngiliz Hastanesi B kısmına götürülse de takriben 35-45 dakika sonra iç organlarının parçalanması ve kan kaybından hastanede vefat eder. 20 Temmuz 1918 tarihinde defin işlemi gerçekleştirilir. Katil Misak Torlakyan da işgal kuvvetlerinin karargâhı olarak kullanılan ve bugün İstanbul Ticaret Odası binası olarak kullanılan Kroker Otel'e teslim edilir."[28] Yeri gelmişken bir detay bilgiyi de buraya kaydedelim. Behbut Han Cevanşir'in naaşı Cemşit Cevanşir'in isteği üzerine Beşiktaş "Yahya Efendi" mezarlığına defnedilmiştir. Mezar taşındaki şiiri Celal Sahir Erozan yazmıştır. Bu şiirin, Celal Sahir Erozan'ın bizzat kendi daktilosu ile yazıp aileye hediye ettiği günümüz Latin alfabesi ile yazılmış metni ailenin özel arşivinde durmaktadır. Biz de bu şiiri fotoğrafladık.[29]

Cevanşir ailesi, terörist Torlakyan hakkında cinayet davası açarlar ve davalarına bakmak üzere iyi bir avukat soruşturdukları esnada, bir kısım dostlarının: "*Bu davayı alsa alsa ancak Haydar Rıfat Bey alabilir*" demeleri üzerine Haydar Rifat Bey'i soruştururlar. Böyle kritik bir davayı işgalci İngilizlerden ve Nemrut Mustafa Paşa gibi İngiliz yanlısı mahkeme başkanlarından çekinen avukatların

---

[27] Murat Çulcu, a.g.e. , s. 24.
[28] Murat Çulcu, a.g.e. , s. 24.
[29] Karanlıktan Cüret Aldı Bir Sırtlan
Onun Pençesinde Can Verdi Bir Şir
Bir Yığın Kemiktir Toprakta Kalan
Cennete Yükseldi Behbut Han Cevanşir
Yolcu Bu Gördüğün Bir Makber Değil
Zulme Zebun Olan Hakkın Heykeli
Geçme Dur Önünde Hürmetle Eğil
Lanetle An Hakka Saldıran Eli
Asla Uyumasın Beyninde Kin'in
Mukaddes Borcundur İntikam Almak
İstersen Yaşasın Milletin Din'in
Nur Ol Zulmeti Boğ, Nar Ol Zulmeti Yak Celal Sahir (Erozan)

üstlenmeye yanaşmayacakları ortadadır. Önlerinde 10 Nisan 1919'da idam edilen Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey ve 5 Ağustos 1920'de idam edilen Urfa Mutasarrıfı Mehmet Nusret Bey gibi acı örnekler vardır. Dönemin konjonktürel anlayışı gereği İngilizler katliama uğrayan(!) Ermenilerin hakkını müdafaa adına, İstanbul'da hukuk terörü estirmektedirler. Haydar Rifat Bey'le yapılan görüşmede, Haydar Rifat Bey bu davayı rahatlıkla üstlenebileceğini söylemiştir. Adnan Menderes Hükümetinde bakanlık ve başbakan yardımcılığı da yapmış olan Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu Samet Ağaoğlu, Haydar Rifat Bey'in Cevanşir'in avukatlığını üstlenmesi meselesinde gösterdiği cesareti anlatırken; bazı adamların kusurlarının, iyiliklerinden fazla olduğunu, ancak bu adamların bir iyiliklerinin bütün kusurlarını affettirebileceğini belirttikten sonra:

"*Babamın bu dostunun kusurları da belki sevaplarından fazla idi. Fakat sevaplarının çapı daha büyüktü. Hele bir sevabı bence bütün kusurlarını, gölgesine kadar silip süpürmüş sayılabilir. Mütareke'nin karanlık bir devrinde, Ermeni tehciri bahanesinin Türk idarecilerini idam sehpalarına götürdüğü bir sırada "Perapalas" önünde Azeri Türklerinin ileri gelenlerinden "Behbut Han Civanşir'i" Kafkasya'daki Ermeni - Türk mücadelesinin sorumlularından biri sayarak öldüren Ermeni Torlakyan'ın dâvasında, yalnız öldürülenin hakkını değil, bütün Türk milletinin hakkını, kütle halinde şehit edilmiş bütün Türklerin hakkını savunmak için, sayısız ciddi tehlikelere rağmen İngiliz divanıharbinin karşısına çıkmakta tereddüt etmedi. Bu dâvanın zabıtları onun sesi, feryadı ile doludur. Savcı sandalyasında oturan ve işgal kuvvetlerinin en nüfuzlu, Türklere karşı en zalim kumandanlarından biri genç, güzel, asil İngiliz teğmeni onun sesinde hakikati sezdi. Kaatile, avukatların sorduğu suallerle, nihayet hazırladığı iddianame ile Ermeni - Türk dâvasının gerçek suçlularını işaret etmek cesaretini, İstanbul'dan uzaklaştırılması bahasına da olsa, gösterdi.*"[30] demektedir.

Yazara göre, Haydar Rifat Bey'in hayatındaki birçok zıtlık gibi burada da bir zıtlık tezahür etmektedir. Yani Haydar Rifat hem itilaf devleti temsilcileri ile iyi ilişkiler içindedir hem de onlara karşı bu davayı korkmadan üstlenmiştir.

---

[30] Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2011, s. 55-56.

2.5. Torlakyan Davası Mahkemesi Teşekkül Ediyor

Torlakyan Davasının tarafları ve mahkeme heyeti şu kişilerden oluşmaktaydı;

Mahkeme Reisi: 1. Hamshire Alayı Kumandanı Binbaşı Freezy.
I. Üye: Yüzbaşı Bergele.
II. Üye: Mülazım-ı Evvel O. Corner.
İddia Makamı (Savcı): Mülazım-ı Evvel Rickatson Hatt.
Torlakyan'ın Savunma Avukatları: İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesinin Ceza Kürsüsü Müdürü Ermeni Hasruyan Efendi, Maltalı Doktor Miçi ve İstanbul Darülfünun Müderrisi ve eski Sivas Mebusu Ermeni Barsanyan Efendi idi.
Cevanşir Ailesinin Avukatı: Haydar Rifat Bey ve ona yardımcı olmak üzere tercüman Reşat Danyal Bey ile Ahmet Agayef'in İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi öğrencisi kızı Süreyya Agayef'ti. Süreyya Hanım bu konuda; "*Ben biraz İngilizce bildiğim için, Haydar Rıfat Bey tercümelerin doğruluğunu kontrol etmemi rica etti ve mahkemede bulunmam için gerekli izni aldı. Hukuk Fakültesi birinci sınıfı talebesi olarak çok mesuliyetti bir iş almıştım.*"[31] demektedir.

Murat Çulcu'nun ifadesi ile "asrın davası" olarak adlandırılan dava, tamamen adaletten mahrum bir hukuk garabeti olarak başlamış ve İngiliz hukuk tarihinin yüz karası ve utanç vesikası olarak neticelenmiştir. Mondros Mütarekesi ve Sevr Anlaşmasına koydukları Ermeni Vilayetleri maddesi ile resmen Ermenilerin hamiliğine soyunan ve kendilerinin imza koydukları Wilson Prensiplerini alenen çiğneyerek, nüfus kesafetine ve tarihi gerçekliğine bakmaksızın, Türk topraklarında bir Ermenistan kurma politikasını güden bir devletin hâkimlerinin ne derece adil olacakları ortadadır. Daha mahkemenin başlangıcında beklenen olmuş ve mahkeme heyeti, Torlakyan'ın avukatlarının 29 kişilik savunma şahitleri listesini kabul ettikleri halde Cevanşir ailesinin avukatı Haydar Rifat Bey'in gösterebileceği itham şahitlerini 12 kişi ile sınırlandırmıştı.

İtham Şahitleri: Cemşit Han Cevanşir, Nöbetçi Dr. G. C. F. Hill, Tamara Cevanşir, Polis Memuru Ali Efendi, Azerbaycan Gazetesi Müdürü Şefiğ Beg Rasimbegof, Karaağazade Ahmet Hamdi, Azeri Öğrenci Semender Bey, Prenses Ziba Hanım, Yusuf Bey Kasımof, Trabzon Müddeiumumîsi Hikmet Bey, Ali Asaf Bey, Dr. Mazhar Osman Bey.

[31] Süreyya Ağaoğlu, a.g.e. , s. 28.

Müdafaa Şahitleri: Alionyan, Minas Habreciyan, Ermeni Yetimhanesi Müdiresi Madam Arus Handanyan, Tüccar Aram Bağdanoviç, Rus Subay Pavel Tigan, David der David, Kirkor Amiryan, Karabet Yancıyan, Madam Kohar Saroyan, Kınalıada Başrahibi Vahan, Tahmazyan, Rus Milli Komite Reisi Boris Bikof, Madam Çaçakarulayan, Gazeteci Yervant Odiyan, Dr. Arşak Bogosyan, İngiliz Miss Braun, Rus Miralayı Boris Gyor, Rus Prenses Tamara Welkovski, Nikola Tincakof, Madam Siranuş Haçatoryan, Apik Mübaciyan, Torlakyan'ın ev sahibesi Madam Haykum Garbisyan, Kuyumcu Garbisyan, Dr. Karabet Ağahancıyan, Rum Dr. Vasiliyos Kanus, Yunan Dr. Yorgi Zilaniki, Kazım Nuri Osmanoviç, Mihailovic, Şükrü Hüseyin, Misak Torlakyan.

Görüldüğü üzere ilk dikkati çeken konu, bu kadar kısa bir sürede İngiliz, Rus, Ermeni, Rum, Sırp, Yunan gibi çok çeşitli milletlerden şahitlerin bir araya gelmesinin kolay olmayacağıdır. Burada İngiliz hükümetinin açık desteği ile İngiliz istihbaratının güçlü bir şekilde çalıştığını anlamak pek de zor değildir. İkinci dikkat çeken nokta, mahkeme zabıtları okunduğu zaman fark edilmektedir. Mahkeme heyeti, cinayetle ilgili sorular sormak yerine, görgü şahitleri hariç hemen tüm itham ve müdafaa şahitlerine tamamen 18 Eylül 1918 tarihinde Bakü'de gerçekleştiği iddia edilen sözde Ermeni katliamı ve bunda Behbud Han Cevanşir'in parmağı olup olmadığı ile ilgili sorular olmuştur. Adeta bir Ermeni katliamı faraziyesinden hareket edilerek siyasi bir hesaplaşma planlanmış ve bir müsamereye dönüşen mahkeme, çığırından çıkarak hukukun odağından siyasetin odağına kaymıştır. Mahkeme, Misak Torlakyan'ı yargılama hariç hemen her konuya değinmiştir. Mahkemede verilen mesajlarla, Adeta İngiliz hükümetinin kurmayı tasarladığı Ermenistan'ın siyasi altyapısı oluşturulmaya ve Avrupa kamuoyu bu konuda ikna edilmeye çalışılmıştır. Öte yandan bu dava üzerinden İttihatçılara ve bu zihniyette olanlara gözdağı verilerek, Türk Hükümeti ve Türk toplumu psikolojik olarak diz çöktürülmeye çalışılmıştır.

Davada dikkat çeken üçüncü nokta, müdafaa şahitlerinin hiç birinin olay yerinde olmaması ve hemen tamamının Behbut Han Cevanşir'i ya hiç görmemiş ya da hiç muhatap olmamış olmasıdır. Bu da davanın ne derece hukuki dayanaktan yoksun olduğunu göstermeye kâfidir sanırız. Hukuki açıdan diğer bir garabet ise uluslararası bir hukuk skandalının gerçekleşmiş olmasıdır. Zira cani Osmanlı

vatandaşı bir Ermeni, maktul Rus vatandaşı bir Türk, cinayet mahalli Osmanlı toprakları ancak yargılayan İngiliz hukuk adamlarıdır. Cinayet davasının hangi ülkenin hukukuna göre karara bağlandığı ise tamamen bir garabettir.

Mahkeme başkanı, cinayet gecesi olayın şahidi olan Cemşit Han Cevanşir'i dinleyerek ilk duruşmayı 8 Ağustos 1921 tarihinde başlatır. Cemşit Han, önce olay gecesine dair soruları ardından da Behbud Han'ın dâhiliye nazırı olduğu günlere ve sözde Ermeni katliamına dair müdafaa avukatı, itham avukatı ve mahkeme üyelerinin sorularını cevaplar. Mahkeme, ardından nöbetçi İngiliz doktor, eşi Tamara Cevanşir ve polis memuru Ali Efendi'nin şahitliklerine başvurur. Mahkeme, devam eden günlerde ve celselerde gazete ilanları ile aranıp bulunan savunma tarafının şahitlerini dinler. Savunma Avukatı Hasruyan Efendi, şahitlere sürekli olarak sözde Ermeni katliamı ve bunda Behbud Hanın dahli olup olmadığına dair sorular sormuş ve mahkeme bu minval üzere devam etmiştir. Müdafaa şahitlerinin hepsi Behbud Han Cevanşir'in 18 Eylül 1918 de sözde Ermeni katliamından sorumlu olduğunu, "isteseydi durdurabilirdi" görüşünü ifade ederler. İtham Avukatı Haydar Rifat Bey de şahitlerin çelişkili ifadelerini ustalıkla kullanarak onların kurmaca şahitliğini çökertmek üzere bir savunma taktiği geliştirmiştir.

Torlakyan'ın avukatı, çağırdığı müdafaa şahitleri ve Torlakyan'ın ifadesi ile 18 Eylül 1918'de yapılan sözde katliamda, Torlakyan'ın tüm ailesinin de hunharca katledildiğini savunmuştur. Torlakyan'ın da bu cinayeti şahsi intikam için işlediğini bireysel bir cinayet olduğunu iddia etmiştir. Avukat Hasruyan Efendi, bu katliamdan kurtulan ve sara hastası olduğunu iddia ettiği Torlakyan'ın cezai ehliyete haiz olmadığı iddiasını ortaya atmıştır. Hatta bazı savunma şahitleri babası ve amcasının da akıl hastası olduğunu iddia etmişlerdir. Bunun üzerine itham avukatı Haydar Rifat Bey, önce bu cinayetin ferdi bir intikam cinayeti olmadığını, Ermeni örgütlerinin Azeri ve Türk subay ve sivillerine düzenlediği planlı terör saldırılarını gündeme getirerek, bu cinayetin de bir Ermeni terörü cinayeti olduğunu iddia etmiştir. Azerbaycan Hariciye Nazırı Ali Han Hoyski; Adalet Nazırı Mehmed Bey ve Meclis Başkanı Hüsnü Bey'in Ermeni teröristleri tarafından öldürüldüğünü, bu cinayetin son halkasının da Dâhiliye Nazır Behbud Han Cevanşir olduğunu ve bu cinayetlerin aynı merkezden çıkan organize cinayetler olduğunu iddia eder. Süreyya Agayef o günleri anlatırken; "*Haydar Rıfat Bey şahitlere sorulan suallerin aslına uygunluğunu her an*

tetkik ediyor ve büyük bir celâletle şahitlerin âdeta üstlerine hücum ediyordu."[32] demektedir.

Haydar Rifat Bey, savunmasının ikinci bölümünü Torlakyan'ın akıl hastalığı iddiası üzerine kurar. Pekâlâ, bilmektedir ki, İngilizler bu yolla Torlakyan'ı idamdan kurtarma gayretindedirler. Zira cinayet delilleri ve şahitleri ile birlikte - İngiliz bile olsalar - inkâr edilecek gibi değildir. Torlakyan'ın avukatı Hasruyan Efendi, müdafaa şahitleri arasında bulunan Ermeni Doktor Karabet Ağahancıyan; şahsın "Paratoni" (Marazi Tehicat: Hastalıktan kaynaklanan coşku kontrolsüzlüğü) denilen sinirsel bir bozukluğa müptela olduğunu ve bunun da cezai ehliyete mani olduğunu iddia eder. Rum Doktor Vasiliyos Konus ise; "şahsın bulanık bir zihne sahip olduğunu, şahitlerin ifadesine bakacak olursak(!) cinayet halinde şuuru bulanıktı" gibi garip bir teşhiste bulunur. Yunanlı Doktor Yorgo Zilaniki ise; şahsın "halusination" rahatsızlığına müptela olduğunu ifade eder. Cinayet anında da ölmüş yakınlarının hayalini görmüş olabileceğini ifade eder. Sonuçta her üç doktor da Torlakyan'ı hapishanede muayene ettiklerini ve şahsın cinayeti işlediği sırada cezai ehliyete malik olmadığını ifade ederler. Ancak garip olan şu ki, her üç doktorun da caniye koydukları teşhis birbirinden farklıdır.

Haydar Rifat Bey de mahkemeye Fransız Hastanesi Başhekimi, Doktor Mazhar Osman (Usman) Beyi tanık olarak çağırır. Mahkeme başkanı, Doktor Mazhar Osman Bey'e, Torlakyan'ın; ailesinin katledilmesinden sorumlu tuttuğu Behbud Han Cevanşir'i görünce sara nöbetine yakalanıp öldürmüş olabileceği iddiası karşısında görüşlerini sorar. Mazhar Osman Bey de bir grup doktor arkadaşı ile birlikte Torlakyan'ı 20 Eylül 1921 tarihinde üç saat boyunca kapsamlı bir muayeneden geçirdiklerini belirterek, önce sara hastalığı ve türleri hakkında bilgi verir. Ardından da; "*Sara hastalarında intikam fikri planlı ve düzenli değildir. Bu derde tutulanlar anasını, babasını bile öldürürler. Rüya filan gördüğünü söylemez. Hamleleri (kriz dalgaları) sebepsiz gelir. Yani heyecandan, korkudan veya bilinen sebeplerden gelmez. Bir adamın birini görerek fevkalade etkilenmesi, sara nöbetine tutulması, kendisini kaybetmesi filan, romanlarda, edebiyatta vardır. Fakat doktorlukta böyle şeyler yoktur.*"[33] der. Hâkim,

[32] Süreyya Ağaoğlu, a.g.e. , s. 29.

[33] Murat Çulcu, **Ermeni Entrikalarının Perde Arkası Torlakyan Davası**, Kastaş Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1990, s. 270.

muayene sonucunda hangi kanaate ulaştığını sorunca Doktor Mazhar Osman; şahsın ne cinayet esnasında ne de şimdi kesinlikle deli olmadığı kanaatine ulaştığını söyler. Şahitlerin ifadesi de dikkate alındığında cinayet esnasında ve sonrasında krize dair hiçbir emareye rastlamadığını belirtir. Bu yüzden şahsın işlediği cinayetten tıbben sorumlu olduğunu söyler. Ardından da mahkemeye hazırladığı resmi raporu sunar. Raporun mütalaa bölümünde özetle:

"*Torlakyan'ın kalıcı ve geçici hiçbir delilik emaresi taşımadığı, hastanın tarif ettiği rahatsızlığın sara nöbetleri ile yakından uzaktan bir benzerlik taşımadığı, şahsın söylediklerinin askerlikten kaçmak için uydurulan yalanlarla büyük benzerlik gösterdiği yazmaktadır. Tamamen cezai ehliyete sahip olduğunu ve bu gibi durumlarda Avrupalı hekimlerin cezadan yana görüş bildirdiklerini örnekleri ile ifade edilmektedir. Raporun altında imzası olan doktorlar: Muallim Doktor Mazhar Osman: Üsküdar Tımarhanesi Baştabibi. Doktor Lütfi Akif: Üsküdar Tımarhanesi Zinnur Şubesi. Doktor Ahmet Şükrü: Üsküdar Tımarhanesi Şiniyolojik Laboratuarı Asistanı.*"[34]

Artık mahkeme heyeti de anlamıştır ki, Torlakyan'ın delilik numarası tıbben çürütülmüş ve ceza alması artık kaçınılmaz olmuştur. Bunun üzerine iki ilginç gelişme yaşanır: İlki, mahkemeye tayin edilen İngiliz savcı Rickatson Hatt'ın sorduğu sorulara ve mahkeme tutanaklarına yansıyan ifadesine bakacak olursak çok net bir şekilde tavrını Behbud Han Cevanşir'den yana koyduğunu görmekteyiz. Savunma şahitlerine ve katil Torlakyan'a inanmadığı gün gibi ortadadır. Hatta Torlakyan hakkında ara mütalaasını ifade ederken, - kendisi de bir İngiliz ve İtilaf Devleti subayı olmasına rağmen - Torlakyan'ın İngiliz ve Rus ordusu ile işbirliği yaparak vatanına ihanet suçunu işlediğini söyleyerek, benzerine az rastlanır bir adalet örneği sergileyecektir. İşte bu savcı davanın ilerleyen celsesinde görevden alınacak ve yerine Mr. Gribbon atanacaktır. Süreyya Ağaoğlu'na göre adı geçen savcı katil "*Misak Torlakyan hakkında idam talep edince apar topar İngiltere'ye çağrılarak, yirmi dört saat içinde İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.*"[35] İkinci olarak mahkeme, Torlakyan'ın akıl hastalığı ve cezai ehliyeti konusunda nihai kanaate varmak için İngiliz Doktor Binbaşı Davis'in görüşüne başvurma kararı alır. O da hiç de şaşırmayacağımız bir görüş belirterek katil Torlakyan'ın cinayeti işlerken sara nöbeti geçirdiğini ve cezai ehliyete haiz olmadığı görüşünü bildirir.

---

[34] Murat Çulcu, a.g.e. , s. 273.
[35] Süreyya Ağaoğlu, a.g.e. , s. 29.

Mahkeme son sözler için avukatlara söz verince Avukat Hasruyan bir konuşma yapar. Konuşma tamamen duygusal ve edebi ifadeler içermektedir. Konuşmasının hemen tamamını Ermenilerin katliama uğramış mağdur (!) bir millet olduğu tezine ayırır. Kanaatimizce hukuki dayanaktan yoksun bir şekilde Torlakyan'ın cinayet sırasında cezai ehliyete haiz olmayan bir akıl hastası olduğunu ifade eder. Torlakyan'ın intikam gibi bir niyetinin olmadığını, kendisinin Ocak 1921 tarihinde İstanbul'a geldiğini, Behbud Han Cevanşir'in daha sonra İstanbul'a geldiğini, bir gün sokakta tesadüfen karşılaştıklarını, Torlakyan'ın da ailesinin katliamından sorumlu olan şahsı görünce krize girip, şuursuzca bu cinayeti işlediğini ve affedilmesi gerektiğini savunur.

Haydar Rifat Bey, son savunmasını savcılığa bir dilekçe olarak verir. Dilekçesinde özetle; adli kolluğun soruşturmayı eksik yürüttüğünü, mahkemenin savunmaya 30 şahit kontenjanı vermesine rağmen kendisine bu sayının 12 ile sınırlandığını, bunun da adil yargılamayı etkilediğini ifade eder. Doktor raporu ile şahsın iddia edildiği gibi saralı ya da deli olmadığının ve cezai ehliyete malik olduğunun ispat edildiğini, mahkemenin Behbud Han'ın vücudundan çıkan kurşunlar ile katilin elinde yakalanan tabancadan çıkıp çıkmadığının, tabancayı nereden aldığının adli araştırmasını yapmak yerine, Ermeni katliamı iddiası ile ilgilenmeyi tercih ettiğini, katilin polise ikamet adresini yanlış vererek kaldığı evdeki delilleri suç ortaklarının yok ettiğini ve mahkemenin bu konu ile hiç ilgilenmediğini beyan eder. Bu cinayetin şahsi bir intikam hissi ile işlenmediğini, diğer cinayetlerle bağlantılı bir Ermeni terörist faaliyeti olduğunu ve şahsın kanunlara göre en ağır ceza ile cezalandırılması gerektiğini savunur.

"Mahkeme Heyeti kararını 4 Ocak 1922 günü açıkladığı karar hiç de şaşırtıcı olmamıştır. Mahkemenin kararına göre, Misak Torlakyan adam öldürmek fiilinden suçlu bulunmuş, ancak şahsın cinayet esnasında "muhattal aşavir-i gayr-i menel" yani cezai ehliyete malik olmadığı için ceza verilemeyeceğine hükmetmiştir."[36]

Torlakyan, birkaç gün sonra Ermeni Patrikhanesine teslim edilmiş, onlar da Torlakyan'ı bir Yunan gemisine bindirerek Pire limanına doğru yola çıkarmıştır. Oradan da ABD'ye gittiği sanılmaktadır. Süreyya Ağaoğlu'nun anıları bu konuda

[36] Murat Çulcu, **Ermeni Entrikalarının Perde Arkası Torlakyan Davası**, Kastaş Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1990, s. 329.

tamamlayıcı bir bilgi içermektedir.” *Bu dava nedeniyle yakından tanımış olduğum Rickatson Hatt ile seneler sonra Londra'da karşılaştığımızda, eski anılarımız canlandı. Bana, bu Mahkemenin riyasetini yapan zata Çin'de rastlamış olduğunu, aralarında bu dâvadan bahsettiklerini ve bu şahsın kendisine: “Türklerin bu işi yapmakta ne kadar haklı olduklarını şimdi anladım. Biz o zaman size kızmıştık ama siz işi daha iyi kavramış ve bizden daha iyi görmüşsünüz.” dediğini söyledi.*”[37]

2.6. Haydar Rifat Bey – Mahmut Esat (Bozkurt) Bey Davası

Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı yıllarında Adalet Bakanlığı yapmış olan Mahmut Esat (Bozkurt) Bey ile Haydar Rifat (Yorulmaz) Bey arasında 25 Nisan 1930 – 30 Mayıs 1930 tarihinde görülüp, Haydar Rifat Bey aleyhine sonuçlanarak, onun ikinci kez mahkûm olup hapse girmesine sebep olan meşhur davadan söz etmemiz gerekmektedir. Zira bu dava, kendisinin hayatında önemli bir yere sahip olduğu gibi, onun Türkiye gündemine mâl olup hayli şöhret bulmasına sebep olmuştur.

Ancak davaya dair resmin tamamını görmek için devrin siluetine bakmakta fayda vardır. 1930 yılı, Türkiye için önemli gelişmelerin olduğu bir yıldır. Yurt içi ve yurt dışında Türkiye'nin iç politik gelişmelerini etkileyecek önemli gelişmeler olmaktaydı. Bunlardan ilki 1929 yılında ABD'de “Kara Perşembe” olarak bilinen ve bir domino etkisi yaparak önce Avrupa'yı, ardından da Türkiye'yi etkileyecek olan modern zamanların ilk küresel ekonomik krizi patlak verecektir. Bu krizle birlikte bir tarım ülkesi olan Türkiye'nin hububat ürünleri ihraç edilememiş;

“*Ege'de üzüm, Çukurova'da pamuk, Karadeniz'de tütün ve fındık fiyatları yüzde 40 düşmüştür! Köylü bir koyunu 50 kuruşa satıyor fakat devlet 60 kuruş vergi istiyordu! Yol Vergisini ödeyemeyen 18-60 yaş arası insanlar taburlar halinde toplanıp zorla yol inşaatında çalıştırıyordu. Şehir ekonomisi de çöktüğü için tarımsal üretim iç pazarlarda da değerlendirilemiyordu. Adliye Vekili Mahmut Esat, 13-14 milyon nüfuslu 1927-28 Türkiyesi'nde 1 milyon 50 bin icra vakası olduğunu açıklamıştır! Devletleştirme ve devlet tekeline alma politikaları da ekonomideki kaynak sıkıntısını büsbütün artırmıştı. Şevket Süreyya Aydemir, 1923-1930 arasındaki ekonomik başarısızlığı rakamlarla anlatarak, "kısacası doğu illerinde ıslahat başarısızlığı gibi zirai siyasetteki yönsüzlüğü, teşkilatsızlığı ve verimsizliği de*

[37] Süreyya Ağaoğlu, a.g.e. , s. 30.

İsmet Paşa iktidarının başarısızlığı hanesine kaydetmekte zaruret vardır" diye yazar."[38]

SSCB, uygulamaya koyduğu NEP politikalarından vaz geçerek "Planlı Ekonomi"ye geçmiş ve bunda oldukça başarılı olmuştu. Türkiye'deki sosyalist yazarlar, devletçilik politikasının iflas ettiğini, SSCB'nin Planlı Ekonomik Modeline geçilmesi gerektiğini yazıp çiziyorlardı. Kadro Dergisi ve etrafında kümelenmiş yazarlar bunun en belirgin örneği olmuşlardır.[39] Yine bu dönemde Mustafa Kemal; hükümeti İsmet Paşa'ya, orduyu Fevzi Paşa'ya emanet etmiş, kendisi dil ve tarih teorileri gibi daha entelektüel işlerle uğraşmaktaydı. "*Ancak dış ekonomik buhranlara bir de 1927-28 yıllarının kurak geçmesi de eklenince, ekonomi kötüye gitmeye başlamıştı. Türkiye, Fransa'ya olan Duyun-ı Umumiye borçlarının 1930 yılı taksitlerini ödeyemediğinden erteleme talep etmişti.*"[40]

1930 yılında Türkiyede, sosyalist fikirlerin yanında liberal fikirler de devletçilik uygulamasına karşı bir alternatif olarak seslendirilmeye başlanmıştı. Avrupa tipi kalkınma için fikir ortaya koyanların başında Ahmet Ağaoğlu, Ali Fethi Okyar, Emin Sazak ve Zekeriya Sertel gibi isimler gelmekteydi. İnkılâp partisi olan CHP, 1930'a gelindiğinde inkılâpları başarmış olmanın ve rakipsizliğin getirdiği bir rehavet ile gittikçe otoriterleşmeye başlamıştı. Ahmet Ağaoğlu daha 23 Temmuz 1926'da "Büyük Dâhi"ye sunduğu uzun ve ayrıntılı raporda, "*partisinin yolsuzluğa battığını, halktan koptuğunu, halka tepeden baktığını anlatmıştı. O raporunda; Paraya, ticarete, menfaat ve istifadeye dalmak üzereyiz. Halka karşı kibirli ve mütehakkim vaziyetler almaktayız. Vaziyet ve mevkiimizden istifade ederek hükümet memurları üzerinde nüfuz kullanmaktan, hükmetmekten, dairelerde özel işler arkasında koşmaktan çekinmemekteyiz*"[41] diyordu.

Gazi Mustafa Kemal, 5 Mart 1930 yılında İzmir'den başlattığı yurt gezisi dönüşünde, gittiği her yerden mütemadiyen şikâyet dinleyince, kötüye gidişin farkına varmıştı. Hükümet yanlısı gazeteler ile parti yönetiminin halk hakkında, kendisine pek de gerçekçi ifadelerde bulunmadıklarını, bizzat halkın kendisinden dinleyerek

---

[38] Taha Akyol, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku,** Doğan Kitap Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2002, s. 569.
[39] 1932 yılında yayın hayatına başlayan Kadro Dergisi'nin önemli yazarları; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin'dir.
[40] Taha Akyol, a.g.e. , s. 571.
[41] Taha Akyol, a.g.e. , s. 570.

fark etmiş oldu. Onun kafasından bu durağanlığı ve partide bitmiş olan inkılâpçı heyecanın yeniden canlandırılmasının çareleri geçmekteydi. Bu durum aynı yılın Temmuz ayında, alternatif bir çözüm olarak "Serbest Cumhuriyet Fırkası"nın kurulmasını doğuracaktı.

İşte Haydar Rifat Bey – Mahmut Esat Bey davasının bütün bu iç politik gelişmelerle yakından ilgisi vardır. İlgili dava, Haydar Rifat Bey'in Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'i Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yazdığı 3 şikâyet mektubu ile başlar. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, bu şikâyet mektuplarını Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'e iletince, o da Haydar Rifat Bey hakkında hakaret davası açmıştır. Mahkemenin safahatı ilerleyen sayfalarda teferruatlıca verilecektir. Ancak şimdilik şu kadarı söylenebilir ki ikilinin tanışıklığı, 1. Dünya Savaşı öncesine kadar dayanmaktadır. Her ikisi de İstanbul Hukuk Fakültesinden mezundurlar. Haydar Rifat Bey'i tanıdığımıza göre, davanın diğer aktörü olan Mahmut Esat Bozkurt'u kısaca tanıtmakta fayda var.

2.7. Mahmut Esat Beyin Kısaca Hayatı ve Faaliyetleri

"1892 yılında Kuşadası'nda dünyaya gelmiş olan Mahmut Esat Bozkurt'un baba tarafından dedesi Morali Hacı Mahmutoğlu Mehmet Bey'dir. Osmanlı Devleti'nin Mora yarımadası üzerindeki hâkimiyetinin 1830 yılında sona ermesiyle birlikte, pek çok Müslüman aile gibi yarımadadan Anadolu'ya göç etmek durumunda kalan aile, Kuşadası'nda Sultan II. Mahmut tarafından kendilerine tımarlık olarak verilen 'Avralya42 çıftliğine yerleşmişlerdir. Mahmut Esat'ta gelişen güçlü milliyetçilik duygularının temeli, Yunan isyanı ile topraklarını terk ederek muhacir durumuna düşürülmüş bir ailenin kültürel mirasına dayanmaktadır."[43]

Babası Kuşadası'nın ileri gelen ailelerinden Hacı Mahmutoğulları'ndan Hasan Bey'dir. "*Hasan Bey, Kuşadası'nda belediye başkanlığı ve İzmir'de de Meclis-i Umûmi azalığı yapmıştır. Dört evlilik yapmış olan Hasan Bey'in ilk evliliğinden dünyaya gelen Mahmut Esat'ın, İsviçre'de okurken apandisitten ölen Süreyya ile*

[42] Selçuk'la Kuşadası arasında bulunan bu çiftliğin adı, Mustafa Kemal Paşa tarafından "Eroğlu" olarak değiştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İzmir'i veya bölgeyi ziyaretlerinde, Mahmut Esat'ın çiftliğine de sık sık uğrardı ("Reis-i Cumhur'un Kuşadası'nı Ziyaretleri", **Sadâ-yı Hak,** 12 Şubat 1340).

[43] Nilüfer Uğurlu Şenel, **Mahmut Esat Bozkurt Ve Türk İnkılâbına Etkisi**, İdil Yayınları, İstanbul, 2012, s. 25.

Mehmet Faruk, Şakir Kenan ve İbrahim Ethem isimlerinde dört kardeşi daha vardır. Mahmut Esat'ın annesi Mekiye Hanım, 1869 yılında İzmir'de doğmuştur."[44] "*Mahmut Esat, kendileri gibi Mora'dan göç etmiş olan ve baba tarafından akrabalıkları olan, Menekşelizadelerden Dr. Hüsnü'nün kızı Fehriye Hanım'la 1922 yılında evlenmiştir. Fehriye Hanım, anne tarafının, Atatürk'ün eşi Latife Hanım'ın anne tarafıyla akrabalıkları vardır.*"[45]

"*Mahmut Esat'ın, fikrî gelişiminde dayısının önemli etkileri olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Mahmut Esat'ın dayısı Mehmet Ubeydullah Efendi, İttihat Terakki üyesi bir Jön Türk'tür.*"[46] Mehmet Ubeydullah Efendi oldukça dikkat çekici bir kişiliğe sahiptir ve maceralı bir yaşam öyküsü vardır. Mehmet Ubeydullah Efendi 10 Ocak 1858'de İzmir'de dünyaya gelmiştir. "*Ubeydullah, medreseden icazet aldıktan sonra İstanbul'a giderek Tıbbiye'ye kaydoldu. Ubeydullah Efendi'nin İttihat ve Terakki Fırkası'na ilk katılanlardan biri olduğu yolunda güvenilir bilgilere sahibiz.*"[47] Tıbbiyeden atıldığı için doktor olamayan Mehmet Ubeydullah Efendi, değişik devlet görevlerinde bulunduktan sonra önce Paris'e (1886-88) gider. Ardından 1893 yılında Amerika Chicago'ya gider. Meksika ve Küba'da başarısız ticari teşebbüslerde bulunan Mehmet Ubeydullah Efendi oradan 1895 yılında İngiltere'ye gelir. Yurda dönünce karıştığı olaylardan ötürü *Abdülhamit yönetimi tarafından tevkif edilmiş ve Taife sürgüne gönderilmiştir. (1901)*"[48]

Burada 1905 yılına kadar kalan Ubeydullah Efendi 1905 yılında Mısır'a firar eder. Mısır'dan da Avrupa'ya geçen Ubeydullah Efendi, II. Meşrutiyetin ilanı ile apar topar tekrar İstanbul'a gelerek "*yeniden teşkil edilen Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına 17 Aralık 1908 tarihinde Aydın'dan meb'us seçilir.*

Gerek savaş içindeki faaliyetlerini ve gerekse Alman yanlısı olarak tanınması gibi gerekçelerle dikkat çeken Ubeydullah Efendi, kader arkadaşlarıyla birlikte 29 Mayıs 1919'da Malta adasına sürgüne gönderilir. 1931 yılında Beyazıt vilayetinden 4. dönem mebusu olarak mebus seçilen Ubeydullah Efendi, 5. dönemde de yine mebus olarak TBMM'de bulunur. Yani yeğeni Mahmut Esat Bozkurt ile iki dönem

[44] Nilüfer Uğurlu Şenel, a.g.e. , s. 26.
[45] Nilüfer Uğurlu Şenel, a.g.e. , s. 27.
[46] Nilüfer Uğurlu Şenel, a.g.e. , s. 27.
[47] Ahmet Turan Alkan, **Sıra Dışı Bir Jön Türk: Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları,** İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1997, s. 14-20.
[48] Ahmet Turan Alkan, a.g.e. , s. 26-27.

CHF bünyesinde siyaset yaparlar. Mehmet Ubeydullah Efendi 1937 yılında İstanbul'da vefat eder. Ubeydullah Efendi'nin hayatına dair ilginç bir not da İngiliz arşivlerinde mevcuttur. İstanbul'un işgali sırasında İngiliz istihbarat subayları onun için şu bilgiyi kaydetmişlerdir:

*"**Ubeydullah:** Marble Arch'ta*[49] *büyük bir kalabalığı toplayabilir. Türkiye'den kaçtı ve tuhaf maceralar yaşadığı İngiltere'ye bir itfaiyeci olarak geldi. Sonra maceralı fakat kısa bir kariyer yaptığı Amerika'ya gitti. Rejimin değişmesiyle birlikte Türkiye'ye döndü ve İzmir milletvekili yapıldı. Epey güçlü, ateşli bir hitabete sahiptir. İstanbul ile taşradaki camilerde fanatik vaazlar için İttihat ve Terakki tarafından birkaç defa kullanıldı. Şimdilerde Afganistan'da İngilizler aleyhinde vaazlarda bulunduğu bildirildi. Sarık ve dini elbise giymesine rağmen Müslümanların en "kâfir"idir. Şarap ve domuz eti ile âlem yapmaktan hoşlanır. 1910'da İngiliz subayların Güney İran'daki jandarma görevini alması önerisinde bulunulduğunda, Ubeydullah, Alman ajanlarının organizasyonu sonucu halkı protesto mitingi için topladı. Alman İmparatoru'na bir telgraf gönderildi ki, bu telgrafla İngiliz açgözlülüğünün kurbanı 300.000.000 Müslüman'ın koruyucusu olmasını (ref Şam'daki konuşmasından) ve bu güçlü kor~~umasını~~ Fas'tan İran Müslümanlarına kadar genişletmesini istiyordu (ref Kayzer'in Kuzey Fas'ta bulunan Tangier'i ziyaretinden). Az çok İngilizce, Arapça ve Farsça bilmekte. Aktifliği karakterinden kaynaklanmakta ama ortalığı karıştıran delifişek gibi kullanılabilir."*[50]

Bir miktar geriye gelecek olursak, Mahmut Esat Bey, ilköğrenimine Kuşadası'nda başlamış ve İzmir'de tamamlamıştır. Daha sonra İzmir İdadisi'ne başlayan Mahmut Esat buradaki tahsiline iki sene devam ettikten sonra, dayısı Ubeydullah Efendi tarafından İstanbul'a götürülmüş ve eğitiminin geri kalanını burada tamamlamıştır. Yüksek öğrenimine, 1908 yılında, daha sonra Darülfünun'a bağlanacak Hukuk Mektebi'nde başlayan ve 1911'de İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olan "*Mahmut Esat, 1913 yılında babasının istememesine rağmen, o sıralarda Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda mebus olan dayısı Ubeydullah Efendi'nin yardımıyla İsviçre'ye gitmiştir. İsviçre'nin Lozan şehrinde bulunan Fribourg*

---

[49]Londra'da Hide Park ın kuzey doğusunda Speakers Comer (Konuşanlar Köşesi)'ın da bulunduğu bölge, başlangıçta Buckingham Sarayı'na görkemli bir kapı olarak yapılmış olan bir anıttan dolayı günümüzde bu isimle anılmaktadır.(http//www.wikipedia.com. Çevrimiçi 15.09.2014)

[50]Bülent Özdemir, **İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye,** Yeditepe Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2008, s. 89-90.

Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydolarak, ***Hukuk ve İktisadiyat*** *şubesini bitirmiş, 1917-1919 yılları arasında burada doktora yapmıştır."*[51] Doktora konusu, Osmanlı Devleti için son derece önemli bir sorun teşkil eden ve bu nedenle çok tartışılan kapitülasyonlardır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra, Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere yurda döndü ve Ege Bölgesi'nde Kuvayı Milliye teşkilatının içinde yer alarak, önemli yararlıklar gösterdi. TBMM'nin 1. , 2. , 3. , 4. , 5. , 6. ve 7. dönemlerinde 1920 ile 1943 yılları arasında İzmir milletvekili olarak mecliste yer almıştır.[52]

Ailesi çiftçi olan Mahmut Esat'ın kendisi de toprağa bağlı ve çiftlik hayatını seven bir kişidir. Bunu her vesile ile belirtmekten gurur duymaktadır. Öyle ki, milletvekili olduğu her dönemde de tercüme-i hal kâğıdının[53] meslek kısmına, çiftçi ve hukukçu olarak mesleğin yazmıştır. Meclis'te Anayasa Komisyonu ve Dışişleri Komisyonu'nda çalışmıştır. 12 Temmuz 1922'de Rauf Bey'in (Orbay) başbakan olduğu IV. TBMM hükümetinde (12 Temmuz 1922 - 4 Ağustos 1923) iktisat Vekili olarak görev yapan Mahmut Esat Bey, Ali Fethi Bey'in (Okyar) başkanlığında kurulan V. TBMM hükümetinde (14 Ağustos 1923-27 Kasım 1923), ikinci kez iktisat vekili olarak görev yapmıştır. 20 Nisan 1924'te kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (Anayasa) hazırlayıcıları arasında yer alan Mahmut Esat Bey, 22 Kasım 1924'de Ali Fethi Bey'in 3. hükümetinde Adliye Vekili Mustafa Necati Bey'in yerine 23 Kasım 1924 tarihinde adliye vekilliğine atandı. 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Mektebi'nin açılmasında büyük payı oldu.

Mahmut Esat Bey, 3. ve 4. İsmet İnönü Hükümetlerinde adliye vekili olarak görev yaptı. Türk Medeni Kanunu (17 Şubat 1926), Türk Ceza Kanunu (1 Mart 1926), Kabotaj Kanunu (19 Nisan 1926), Borçlar Kanunu (22 Nisan 1926), Ticaret Kanunu (29 Mayıs 1926), Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu (18 Haziran 1926) gibi yeni hukuk sisteminin temel yasaları, Mahmut Esat Bey'in Adliye Vekilliği döneminde hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Cumhuriyet tarihinde "*Bozkurt-*

---

[51] Uğurlu Şenel, a.g.e. , s. 50-51.
[52] http//:www.tbmm.gov.tr. , (çevrimiçi), 12.02.2014.
[53]TBMM Âzayi Kiramına Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hal Varakası'nda Mahmut Esat kısaca şöyle tanıtmaktadır kendisini: "İzmir Vilayetinin Kuşadası kazasında, babam çiftçilik ve ticaretle iştigal ederdi. İstanbul ve İsviçre Hukuk Fakültelerini ikmal ettim. İsviçre'de hukuk doktorası da yaptım. Memuriyette bulunmadım. Hep hukuk tahsil ettim. Fakat hep çiftçilik yaptım. Şimdilik İzmir mebusu ve Adliye Vekiliyim. Tercüme-i halimin diğer kısımları zikre şayan değildir. Dördüncü Büyük Millet Meclisine tekrar intihap olundum". TBMM Arşivi, no:32, 27.4.1931.

Lotus” vakası olarak adlandırılan, *Bozkurt* adlı Türk gemisiyle *Lotus* adlı Fransız gemisinin 2 Ağustos 1926'da Ege Denizinde çarpışması nedeniyle iki ülke arasında çıkan anlaşmazlıkta, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni Lahey Uluslararası Adalet Divanı'nda temsil etmiştir (1927). 1934'de Soyadı Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle Mustafa Kemal Atatürk tarafından, kendisine bu olayın hatırası olarak “Bozkurt” soyadı verilmiştir. Nilüfer Uğurlu Şenel’e göre Atatürk’ün, her akşam araba göndererek Mahmut Esat’ı aldırıp köşke çıkartması, Mahmut Esat’ın da Atatürk’ün sofrasında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.[54] 21 Aralık 1943'de beyin kanaması sonucu İstanbul'da ölen Mahmut Esat Bozkurt, TBMM'de 1. dönemden ölümüne kadar sürekli İzmir Milletvekili olarak görev yapmıştır. Mahmut Esat Bey’in kabri İzmir ili, Selçuk ilçesinde özel bir mezarlıktadır.

2.8. Haydar Rifat Bey – Mahmut Esat Bey Davasının Teşekkülü ve Seyri

Ana konumuz olan davaya gelince; öncelikle eşit şartlarda olmayan iki sıkletin davası olduğu görülmektedir. Bir yanda Atatürk’ün kudretli adliye vekili, diğer yanda ise İstanbul Barosu’nun bir avukatı olan Haydar Rifat vardır. Ancak ilerleyen süreçte görülecektir ki, bu büyük bir siyasi hesaplaşmanın görünen yüzünden ibarettir ve Haydar Rifat Bey bu konuda yalnız hareket etmemektedir. İstanbulda yayın Yapan “Akşam, Son Posta, Cumhuriyet, Anadolu, Tasvir, Vakit, Yarın, Yılmaz” gibi güçlü gazeteler 1930 yılı ilkbaharı ile birlikte bir yerlerden düğmeye basılmışçasına adliye vekilini ve vekâletini eleştiren seri haberler yapmaya ve makaleler yayınlamaya başlarlar. Anılan gazetelerde öne çıkan haberler genellikle İstanbulda asayişin bozulduğu, hırsızlıkların çoğaldığı, rüşvetin arttığı ve adliye mekanizmasının çivisinin çıktığına dair haberlerdir. Ardından haberler ve makaleler daha adrese teslim olmaya yani adliye vekilini ve icraatlarını eleştirir şekilde belirginleşmeye başlar. Ancak müşterek İstanbul basını CHF, Cumhurreisi Mustafa Kemal ve Başvekil Mustafa İsmet’e hiçbir eleştiri yöneltmedikleri gibi saygıda kusur etmemişlerdir. Oysa yapılan eleştiri ve haberlere bakıldığı zaman, Adliye Vekili Mahmut Esat Bey sanki icraatlarında bağımsız hareket ediyormuşçasına eleştirilmektedir. Devrin şartları göz önüne alındığında bunun böyle olmadığı ve Mahmut Esat Bey’in Başvekil ve Reisicumhurdan izinsiz ve bağımsız hareket edemeyeceği pekâlâ ortadadır. Çok akıllıca bir politika yürütüldüğü ortadadır. Tam

[54] Nilüfer Uğurlu Şenel, a.g.e. , s. 28.

da bu yıl içerisinde (1930), Ali Fethi Okyar tarafından Reisicumhurdan icazetli olarak kurulan ve aynı yıl içerisinde kendisini feshedecek olan "Serbest Cumhuriyet Fırkası"nın kuruluş aşaması ile bu olayların ilgisi görmezden gelinmeyecek kadar aşikârdır.

Aslında Mahmut Esat – Haydar Rifat Davası tek bir dava olmayıp iç içe birkaç davadan oluşmaktaydı. Öncelikle "Akşam, Son Posta, Cumhuriyet, Anadolu, Tasvir, Vakit, Yarın, Yılmaz" gibi gazeteler, Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'u adliyeyi iyi yönetememek, ülkede artan hırsızlıklardan sorumlu olmak, yeni çıkan borçlar yasasının yanlışlığı, devletin barut ihalesinde yolsuzluk yapmak, "Yavuz" adlı donanma zırhlısının modernizasyonunda ihale yolsuzluğu gibi konularla itham etmişlerdir. Bunun üzerine Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, anılan bu gazeteleri basın yoluyla suç işledikleri gerekçesi ile mahkemeye vermiştir. "Gazeteciler Davası" olarak anılan bu davanın İstanbul'da açılmış olmasına rağmen, tarafsızlığın ihlali ihtimalinden dolayı savcılık tarafında Bursa'ya nakledilmesi büyük tartışmalara sebep olmuştur. Bu gelişme üzerine İstanbul Barosu Avukatı Haydar Rifat, Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'u, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yazdığı üç mektup ile şikâyet etmiştir. Cumhurreisi'nin bu mektupları Mahmut Esat'a iletmesi üzerine Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, bu mektupları hakaret kabul ederek Haydar Rifat Bey'e hakaret davası açmıştır. Haydar Rifat Bey de karşı dava açarak adliye vekilinin kendisine hakaret ettiği ve tehdit ettiği şikâyetinde bulunmuştur. Mahkeme safahatı sırasında da mahkeme savcısı Ekmel Bey, Haydar Rifat Bey'e hakaret davası açmıştır.

Sonuçta Mahkeme, Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'u rüşvet ve görevi suiistimal suçundan yargılama yetkisinin olmadığına karar vererek hakaret davasında da onu aklamıştır. Haydar Rifat Bey'i ise aşağıda görüleceği üzere mahkûm etmiştir. Ancak yine ileride görüleceği üzere, Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt üzerine yapılan organize ve sistematik hücum amacına ulaşmış ve Adliye vekili Yargıtay süreci sonrasında istifa etmek zorunda kalmıştır. Avukat Haydar Rifat Bey de bu organize işte bir nevi fedai rolünü üstlenmiş gözükmektedir.

Ancak Nilüfer Uğurlu Şenel bu gelişmelere kişisel husumet noktainazarından(cihetinden) bakarak şu şekilde değerlendirmektedir:

“Mahmut Esat’ın Adliye Vekâleti’nde göstermiş olduğu icraatları alkışlayanların yanı sıra, bunlardan memnuniyetsizlik duyanlar ve Mahmut Esat’a karşı şahsî bir öfke besleyen kişiler de olmuştur. Ona karşı duyulan bu olumsuzluk, Mahmut Esat’ın Adliye Vekâleti’nden Ayrılmasından kısa bir süre önce yüksek sesle ve ısrarla dile getirilmiştir. Kamuoyunda "Barut İnhisarı İrtişası”, “Lütfi Bey” davaları gibi isimlerle anılan ve hükümetinde ortağı olduğu, barut ve patlayıcı maddeler konusunda tekel verilmiş olan bir şirketle ilgili olarak gündeme gelen rüşvet davası, giderek genişlemiş bu konuda gazetelerde yer alan abartılı haberler üzerine de gazeteciler aleyhine davalar açılmıştı. Bu defa da kamuoyu “gazeteciler davası" ile tanışmıştı. Bu her iki davanın da avukatlarından olan ve öteden beri Mahmut Esat’a muhalefet eden İstanbul Barosunun tanınmış avukatlarından Haydar Rıfat (Yılmaz), Cumhurbaşkanına üç mektup göndererek, Adliye Vekili Mahmut Esat’ı hakaret dolu ağır bir dille şikâyet etmiştir.”[55]

Dava, 24 Nisan 1930 tarihinde Ankara’da Adliye Vekâleti’nin alt katındaki duruşma salonunda görülmeye başlanmış, 30 Mayıs 1930 günü karara bağlanmış ve temyiz sürecine gidilmiştir. Dava, Türk medyasında özellikle de İstanbul gazetelerinde günlerce manşetten verildiği gibi, duruşmalarda adliye binasını hınca hınç dolduran insanlar, mahkeme salonuna sığmayarak izdihamla oturma sıralarının kırılmasına sebep olmuşlardır. Dava süresince medya mensupları, mahkeme salonlarında tuttukları notları, İstanbul’daki merkezlerine gelişmeleri, anlık olarak telefonla bildirmişlerdir. Davayı takip ettiğimiz gazetelerden ilki olan Cumhuriyet Gazetesi 25 Nisan 1930 Cuma günkü sayısında haberi “***Ankara’da Müheyyic Bir Mahkeme*”** manşetiyle vermeyi uygun görmüştür. Alt başlıklarda daha küçük puntolarla “Mahmut Esat – Haydar Rifat Beyler Davası Başladı” diye manşetlemiştir.[56] Gazete, birinci sayfada Adliye Vekili Mahmut Esat Bey’in boydan bir fotoğrafını, Haydar Rifat Bey’in vesikalık bir fotoğrafı ile mahkeme heyetinin hâkim kürsüsünde el ile çizilmiş bir resmini basmıştır.

Cumhuriyet Gazetesine göre, Haydar Rifat Bey’in mahkemenin bu davaya bakmaya yetkili olmadığına dair itirazını değerlendirmeye alarak ardından reddetmiştir. Bu davaya bakmaya yetkili olduğu kararına varını vermiştir. Adliye

---

[55] Nilüfer Uğurlu Şenel, a.g.e. , s. 247.
[56] **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Nisan 1930 Cuma, s. 1-3.

Vekilinin dilinden "*Hâkim çağırınca huzura çıkılır, beni bir çoban farzedebilirsiniz, sizden bir çobanın hakkını istiyorum.*" ifadelerinden sonra Haydar Rifat Bey'in bu sözlere kinayeli cevabını vererek; "*Zaten bundan başka türlü olamaz ki, bu bir mütearıfedir, fevkalâdeliği yok, gelmemezlik hakları mı idi?*" aktarımı ile haberi dikkat çekici hale getirmeye çalışmıştır.

Bu davayı Mahmut Esat Bey Haydar Rifat Bey'e karşı iftira ve basın yoluyla hakaret davası olarak açmıştı. İlk celse saat 14.00'da başlamıştır. Mahkeme Başkanı Hâkim Cemal Bey'dir. Diğer üyeler ise Hayrettin ve Atıf Beylerdir. Savcı ise Ekmel Bey'dir. Daha önce ifade edildiği gibi mahkeme salonunda aşırı izdiham vardır. Salonda izleyiciler arasında Milli Eğitim Bakanı[57] Cemal Hüsnü Taray ve birçok CHP milletvekili de ön sıralarda, Mahmut Esat Bey'e moral vermek için yerlerini almışlardır. Hem bu tablo hem de mahkeme salonunun Adalet Bakanlığının alt katında olması, daha sonra mahkemenin tarafsızlığı konusunda eleştirilere sebep olacaktır. Rutin kimlik yoklamasından sonra, mahkeme başkanı Haydar Rifat Bey'e, daha önce mahkûmiyetinin olup olmadığını sorması üzerine Haydar Rifat Bey; "*İstanbul'da 13 buçuktan 8 buçuğa kadar muhakeme edilerek kanunsuz bir cezaya mahkûm edildiğini*" ifade eder. Ardından savcı iddianameyi okur. Ancak Haydar Rifat Bey, mahkemenin yetki konusuna yine itiraz edince, Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in avukatı Sadettin Ferit Bey savunmasında mahkemenin yetkili olduğunu ifade etmiştir. Adliye Vekili'nin diğer avukatı Vasfi Raşit Bey de mahkemenin burada görülmesinin mahkeme üzerinde bir baskı oluşturmayacağını söyleyince, Haydar Rifat Bey ile kısa süreli bir ağız dalaşına girerler. Adliye Vekilinin diğer Avukatı Selahattin Bey de "*Mahmut Esat Bey'in mahkeme huzurunda Adliye Vekili değil, alelâde bir vatandaş*" olduğunu ifade eder. Mahkeme başkanının ikazı üzerine tartışma son bulur ve Haydar Rifat Bey'in Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yazdığı ve dava konusu olan hakaretin belgeleri niteliğindeki mektupların okunması mahkeme başkanı tarafından istenir. Savcının okuduğu mektupları Cumhuriyet ve Vakit gazeteleri de aynen yayınlamışlardır.

[57] O dönem Milli Eğitim Bakanı olan kişi Cemal Hüsnü Taray, 10 Nisan 1929 – 15 Eylül 1930 tarihleri arasında Maarif Vekilliği yapmıştır.

2.9. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e Yazılan Mektuplar

Haydar Rifat Beyin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e Gönderdiği Birinci Mektup[58]:

Bir Mücrim Vardır

En büyük adam! Mahmut Esat Beyi şahsan seven, bulunabilir; Adliye Vekili olarak asla. Bu sezişen çok kere pis bazan da temizce Karaman koyunu sevmek kabilinden bir şeydir. Yarın Vekâletten düşmesi lâzım gelse kendisine yardım edeceğime şüphe yoktur. Çünkü nazarımda hâlâ harbin ikinci senesinde askerlikten kurtulmak için Polis komiser muavini olmak için el ayak öpen ve nihayet Maarıf nazırı maslûp Şükrünün[59] verdiği tahsisat ile Avrupa'ya kapağı atan toy Mahmut Efendidir. Fakat işlerin tatbikatına yakından vâkıf olup ta Adliye Vekili olarak husumet etmemek kabil değildir ve bana irtişa rezaleti münasebetile yazılan bir istidadan dolayı takip edilmem hiç değildir. Çünkü miskinlerden gelen o kadar âciz savletler fiske ile durdurulur. Bu abdal hele Ali Cenan Beyin evinde Rusuhi Beyin vasıtasile kapı dışarı edildiği tarihten beri ruyu mukaddesin gizli düşmanı olan serserinin bunda en son şaheserini dikkat ve kıymet nazarlarına arzedeceğim. İstanbul gazeteleri aleyhine irtişa rezaletinden bahsettiler diye Müddeiumumî tarafından dava açılmış ve müteakiben hırsızlık vek'alrı (vak'aları) *çoğalıyor diye bir havadis verdiğinden Cumhuriyet gazetesi aleyhine Polis müdiriyeti ve Vilâyet tarafından ve Milliyet gazetesi Yavuz'un havuzdan çıktığından ve diğer bir gazete İzmit'te bir tayyare düştüğünden bahsettiler diye de ayrıca bunlar aleyhine davalar açılmış ve bu davalar tevhiden İstanbul 2 inci cezasında bakılmakta bulunmuş idi.*

İrtişa rezaletinde gazeteler hükümetin geceli gündüzlü çalıştığı pislikler varsa meydana çıkarılacağını. Hasan Beye atfolunan 50 bin liralık otomobil mes'elesinin cılık çıktığını yazmışlardır ve bu son nokta üzerinde Adliye Vekili şahlanmıştır. Gazeteler mahkemede efkârı umumiyeyi heyecana vermek maddesinden takip olundular. O madde efkârı umumiyeyi bilerek heyecana vermektir. Yani bu neşriyat ile o madde arasında dünyalar kadar mesafe vardır. Bu dava ancak hükümetin

---

[58] **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Nisan 1930, s. 3.

[59] Haydar Rıfat'ın burada bahsettiği, Maarif Nazırı Şükrü, Bab-ı Âli baskını sonrası 24 Ocak 1913'de kurulan Ahmet Muhtar Paşa kabinesinde görev almış koyu bir ittihatçıdır. Şükrü Bey, 1926 İzmir suikastı dolayısıyla yapılan yargılamadan sonra idam edilmiştir

prestijini kıran bir dava idi. Çünkü gazeteler tehdit değil teskini mucip neşriyatta bulunmuşlardı. Böyle bir dava açmak için ancak Adliye Vekili kadar kör ve abdal olmak lâzımdır.

Hırsızlıklar çoğalıyor fıkrası üzerine dava açıldığını müteakiben bir ikişer fasıla ile Valinin Vilâyette paltosu, Polis Müdirinin şapkası, Valinin masası üzerindeki yeşil örtü ve Adliye emanet dairesindeki nukut ve saire çalınmıştır. Güya hırsızların hamiyeti milliyesi galeyana gelmiş, Adliye Vekilinin açtırdığı davaların mahiyetini göstermek istemiştir.

Yavuz'un havuzdan çıkmasını yazan İzmit'te bir tayyare düştüğünü teessüratı umumiyeye arzeden yazılardan birincisi Milliyet'te hükümete karşı şükran hislerini beyan edecek bir işaret, ikincisi yeniden muavenet lüzumunu teşdit edici bir haber vermek demek idi. Hal bu merkezde iken İstanbul Müddeiumumîsi Kenan B.(bey) *31 kânunusanide İstanbul'a geldi. 1 Şubatta Vekâlete bir şifre telgraf verdi. 2 Şubatta Vekâlet bunu tervicen Eskişehir'de baş müddeiumumîliğe yazdı. 3 Şubatta baş müddeiumumîlik temyize müracaat ve 4 Şubatta temyiz, sureti iş'ara göre siperin arkasına çekilerek bu davaların Bursa'ya nakline karar verdi. Aleyhine dava olunan her fert kendi hâkimine teşkilâtı esasiye kanununa göre âtiyen kendi bulunduğu yerdeki hâkimine tâbi iken acaba bu sureti iş'ar nedir? Davanın başka bir şehre nakli selâmet ve emniyeti amme gibi bir mülâhaza ile kabul edilmiş müstesna hal olduğu halde bu naklin sebebi nedir? İşte bu noktayı arayalım. Kenan B.*(ey) *telgrafında şu suretle anlatıyor: İstanbul'daki müddeiumumîlik ve Polis müdiriyeti ve Vilâyet gibi yüksek makamatın davacı bulundukları bu davalarda mahkeme hey'eti hissiyatına mağlûp olarak bitaraflıktan inhiraf edecekleri mütalea kılınmakta bu hal şüpheyi dai bulunmaktadır.*

Bu mütalea sekameti caniyane denilecek mahiyette fahiş bir mütaleadır. Bu mütalea Türk Cumhuriyeti mahkemelerini, hâkimlerini yıpratıcı, öldürücü bir cıfedir. Bu mütalea Türk hâkimlerinin hissiyatlarına mağlûp olduklarını sarahatle söyliyen merdut bir yalandır. Bu mütalea hâkimlerimizin bitaraflığından inhiraf etmek şaibesile malûl olduklarını söyliyen menfur bir ıftiradır. Bu bütün inkılâp, adlî inkılâbı bütün bir dini inkâr eden bir irtidattır. Bu kimin için yapılıyor? Gazetecileri haksız yere mahkûmiyetten siyanet için Vekâlet hali şüpheyi dai bulunduğu halde asıl

alâkadarların böyle bir şey aklından geçmemiştir. Ve ebediyen geçmeyecektir. Halk uyanıktır. Böyle olmasa meşkûr inkılâplarımızın hiçbiri olamazdı. Müterakkidir, ayakta değil ise, iktisadi sefalettendir. Hassastır, ne yapıldığını görüyor, merak ve tecessüsle takip ediyor. Bu kara memleketin her türlü feyz ve devleti senin lâyetezelzül menbaından aldığı hakiki kuvvetle yürümüş alan adlî inkılâptan, Adliye Vekilinin haberdar olmadığına ve olacak bir hılkatte bulunmadığına bir delildir. Kapitülasyonları atan çelik ellerin bütün dünyaya karşı Türk mahkemelerine hele adlî inkılâptan sonra böyle murdar bir ıftiraya cür'et edenlerden bir hesap sorsa yeridir. Bu kararın Türk Mahkemelerinin istiklal ve basiretkarlıklarına en alçakça bir tecavüzdür. Bu murdarların namus, fazilet ve irfan yoksullukları şöyle dursun akıl muvazenelerinden bile şüphe etmemek kabil değildir. Bu felaket Vekâletten gelerek geçerek tehakkuk ettiğine göre mes'uliyet daha azimdir.

Hâlbuki alınan tedbirde bir mana da yoktur. Naklonunan yerde hükümetin ayni teşkilatı yok mudur? Müddeiumumî, mütealasında yüksek makamat arasında kendisini de sayıyor. Hâlbuki Müddeiumumîsiz ceza mahkemesi ne demektir? Bursa'daki Müddeiumumî dava etmeyecek mi? Şu halde bütün şehirlerimizde ikame olunan bütün bu kabil davalar diğer şehirlere mi gidecek? Alâkadarların yol paraları nereden alınacak, parası olmayanlar ne yapacak, hakkı müdafaa nerede kalacak? Bir kazada kaymakamın, belediye reisinin, polis komiser muavininin tesiri altında bilfarz kalacağını, hissiyatına mağlup olacağını Adliye Vekili tarafından yazılıp temyizce tasdik adilen mahkemelere kim ve nasıl inanacak? Bursa mahkemesinde temyizce sureti işara göre perdesi arkasından verilen karara riayet ve hürmet edemiyeceklerini işte biz alâkadarlar ilk fırsatı kelamda reddettiğimizi bizim namımıza bu yolda bir müdahalenin kasti olduğunu anlatacağız ve temyiz kararlarına karşı koyacağız.

Bu adli vazıfeye maküs görülse de vatani vazıfeye mülabestir. Hem İstanbul'da Şehremaneti, Polis Müdiriyeti ve Vali ve yahut irtişa rezaleti davasında olduğu gibi doğrudan doğruya Müddeiumumîlik tarafından ikame edilmiş nihayetsiz davalar vardır. Hatta bu meyanda bizzat bizim idare ettiğimiz davalar vardır. Bu davalarda varit görülmiyen bu ihtimal o davalarda nasıl varit görülüyor. Temyizden alınan ve muhakemenin hissiyatına kapılabileceği, tesirat altında kalacağını kabul eden bu mütalea evvelki gün mahkemede mas'elede alâkadar olan bütün İstanbul

gazeteleri müdiri mes'ulleri ve vekilleri muvacehesinde alenen okunmuştur. Ertesi günü mahkeme hep birden istıfaya karar vermiş ve telefonla haberdar edilen vekil, hepsini ayrı ayrı taltıf edeceğini, reis ile azadan birini temyize geçireceğini kendiside böyle ilham aldığından mazur görülmesini beyan ve ricaya Müddeiumumî Kenan Beyi tavsit ettiği yine Kenan Beyin kendi sözüdür.

Bu faciada bir mücrim bulunmak lazımdır. Bu tüyler ürpertici, endişeler verici nabeca mücrümler teaddüt etse de ele başıları kimdir? Teşkilâtıesasiye kanununu çiğneyen, mahkemelere, birçok makamlara atfen müdahale eden Türk hâkimlerini tahkir eden, Türk ceza mahkemelerini şunun ve bunun altında böyle bir mezelletin mevcudiyetini ilan eden bu geri zihniyet her kimde olursa olsun o kafayı ezmek ve zihniyeti beraber söküp atmak lâzımdır. Mahkemenin hey'etçe istıfa etmemiş olmakla beraber bir ay içinde her birinin çekileceği görülecektir.

Ey en büyüğümüz! Nihayet Adliye bir haldedirki ona müteallik işlerde isabete vasıl olmak için Adliye Vekilinin arzularının tam makûsunu yapmak maksadı temin edecektir. O muhakkak o miyarı arz ettiğine göre, şu kıymeti itibarile feda edilmemesi doğru olabilir.

Haydar Rıfat

Haydar Rifat Beyin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e Gönderdiği İkinci Mektup[60]:

En Büyük Türk'e

Adliye Vekili bir hafta evvel icra ve iflas kanununun memlekete uymak imkânı olmıyan bazı hükümlerini müdafaada ısrar hududunda ratip ve yabis beyanatına devam ederek: "Hiç bir Türk'ün esaretini yahut borç gibi sebepten dolayı bir vatandaşı hapis ettirmeğe rıza gösterebileceğini asla aklımdan geçirmedim. Bu kurunu vustai bir tedbirdir" demiştir. Memlekette bu tedbir hükümet namına tatbik edilip dururken bu beyanat gariptir. Hükümete borcundan dolayı bugün memlekette mahpus bulunanların adedi akıllara hayret verecek bir derecededir. Yalnız Edirne şehrinde bunu yazdığım dakikada beş yüzü mütecaviz kimse mahpustur. İstizah zımnında çekilecek küçük bir telgraf bu rakamı isbat eder.

[60] **Vakit Gazetesi**, 25 Nisan 1930, s. 3.

2 – Tahsili emvâl kanununun bu tarzı tatbiki de yanlıştır. Hayır. Bilâkis icra ve iflâs kanunundaki borçluları tazyik usulünün "İsviçre'de böyle imiş!" Diye kaldırılması yanlıştır. Tarihin kurunu ula ve vusta tasnifleri tamamen indidir. Hakikatte ne Roma İmparatorluğunun sukutu ile ne de İstanbul'un fethi ile bir karın açılır. Dünyada hatta bugün taş devri yaşıyan yerler vardır. "İsviçre'de iflâs işi böyledir!" Diye kanunu aynen alı vermekteki mazarratı takdir etmemek kabil değildir. Krediyi daraltmak suretile ve dolayısile umum halkı tazyik eden bu noktanın tadili zımnında tedabir ittihazı rehakâr tesirler yapabileceği ümniyesile arzına cür'et kılınmıştır efendim, hazretleri.

Haydar Rıfat

Haydar Rifat Beyin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e Gönderdiği Üçüncü Mektup[61]:

Mücrüm Tam Kendisidir!

Kadriye Hanım davası müstantiklerinden Hikmet B(ey)*. Adliye Vekili emri ile açılan davada Bursa'da 22 Mart akşamı beraet etmiş ve 23 Mart tarihli Milliyet gazetesi bu telgrafı yazarken müddeiumumîliğin bu kararı temyiz ettiğine dair Ankara'dan gelen bir havadis daha neşretmiştir. Davada Hikmet B*(ey)*'e bir seccade aldığı adama 10 lira borcunu vermemek için gûya: "Pek üstüme gelme. Seni de tıkarım!" Kaza yapan bir şoföre de güya bir adam: "Bana 150 lira verirsen seni Hikmet B*(ey) *kurtarır..." Demiş olması gibi havaî suçlar isnat olunuyordu.*

Şahit te İstanbul müddeiumumîsi Kenan B(ey)*'di. Bunları mahkeme atmış süpürmüştür. Böyle bir davada ne Vekilin ne de onun yüz misli büyüklerinin tesiri olamaz. Bu tesirlerin müstakil mahkemelerin kararları ile hiç bir alâkaları olmaz. Bu ancak Vekâletin Hikmet B*(ey)*'i nasıl tazip ettiğini göstermekten ibaret bir hedef addolunur. Bu gaye yolundadır ki Bursa müddeiumumîliği telgraf hatları ve Vekâlet meşgul olmuşlardır.*

[61] **Vakit Gazetesi**, 25 Nisan 1930, s. 5.

Bu kere İstanbul'da şayi olan bir habere göre Hikmet B(ey)*'e adlîyeden Kadriye H.*(anım)*'a dair yeni bazı sualler gelerek yeni bir dava zemini hazırlanmıştır. Suallerin biri şudur:*

1— Kadriye H(anım)*'ı istintak ederken yanınızda kimse bulunmadığı bir sırada: "Ensemde bir sivilce var bakar mısın?" Diye etini etinize deydirmek için Kadriye H.*(anım)*'ın elini alıp ensenize götürdüğünüz söylenilmiştir. Bunu bu sual Adliye başmüfettişliği izah eder misiniz? İmzasını taşıyormuş. Vekâlet, dar kafası ile bu suretle işe korkutmak hissini veriyordu. Mahkemeler tamamen müstakil olup kanunda, nizamlarda karanlık bulduğu noktalarda bile onun fikirlerine ve telâkkilerile kanaat kesbederler. Bundan başka idari makamlar üzerlerinde ecnebi devlet mümessillerinin bir tesiri olmaktan namütenahi uzak bulunmak iktiza eder. Hal böyle iken bir sefirin İstanbul ticaret mahkemesinde bakılmakta olan davasına dair:*

(2)— Buna mahkememiz bakamaz! Diye hariciye bir takrir verip "mahkemeyi tenvir ediniz!" Diyor, hallediyor. Çünkü bunu mahkemedeki avukat söyliyebilir ve mahkeme o zaman ticaret mukavelesini tetkik eder. Mahkeme kanun hükmünde olan mukavele ile bağlıdır. Kapitülâsyonların ilgasındanberi hiç bir sefaret böyle bir nota yazmağa cür'et etmemiştir. Adliye Vekili hariciyeyi tenvir edeceği yerde mahkemeyi tenvire kalkmış ve bu mes'eleye dair bazı evrakı İstanbul müddeiumumîsi Kenan B.(ey)*' e göndermiştir. Adliye Vekilinin işte görüldüğü üzere mühim meşguliyetleri olduğundan bunu sezmemekte asla mazur olmamakla beraber derakap haysiyet kırıcı esaretle tevem kapitülâsyon günlerini hatırlatan bu müdahale derhal refetmiş ve Vekâlete lâzım gelen izahatı ile iade etmiş bulunmalıdır.*

Ey en büyük Türk! Hepsi de nihayet dolayısile senin intihapgerden olan bu adamlar adım adım olsa ve bu adımlar dev adımı bile olmasa memleketi nereden nereye doğru götürüyorlar? Adliyenin hali harap türap. Adliyenin feci hallerini hükümete ve daha evvel sana göstermek üzere İstanbul Barosundan üç beş avukatın ve İstanbul'un en iyi tanınmış iki üç hâkiminden mürekkep heyetin iki günde vazifesini ikmal etmek üzere bir heyetle temas ettirirsin. Umum hükümeti bilmem, adliye işleri pek pis bir haldedir. Adliye kin, cehil, zekâ zannedilen rezil bir kurnazlık hünerleri içinde boğulmakta ve kör, topal, mefluç, kangren bir halde bulunmaktadır.

Haydi, bu millet her hangi bir bahaya seni hesap harici tutsun. Fakat kendi eserine sen kendin acımaz mısın? Bu da kendine acımamak olmaz mı?

Haydar Rifat

Haydar Rifat Bey'in Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yazdığı birinci mektup, oldukça ağır ifadeler hatta yer yer hakaretlerle dolu bir mektuptur. Bu hakaret dolu mektup, Mahmut Esat Bey tarafından açılan davaya esas konu teşkil etmiştir. Mektupta işlenen başlıca temalar:

- Mahmut Esat Bey'in kişiliğine yapılan hakaret düzeyindeki suçlamalar. Bunlardan en ağırı da Mahmut Esat Bey'in 1. Dünya Savaşı başlangıcında askerden kaçmak için polis komiser muavini olmaya çalışması, olamayınca bir yolunu bularak Avrupa'ya hukuk eğitimi almak bahanesiyle kaçma ithamıdır.
- Haydar Rifat Bey'in, Mahmut Esat Bey'in kendisi hakkında rüşvet aldığına dair iftira ettiği iddiası.
- Gazetelerin İstanbul'da hırsızlıkların artması, İzmit'te düşen bir Türk uçağının haber yapılması, adli emanetten 50 bin liranın çalınması gibi haberlerden dolayı Adliye Vekili'nin ilgili gazetelere dava açarak medyaya baskı yaptığı iddiasıdır.
- İstanbul Cumhuriyet Başsavcısının gazeteciler davasını haksız gerekçelerle ve usulsüz olarak Bursa mahkemelerinde görme kararını alması ve tarafların mağdur olduğu iddiası.
- İstanbul Başsavcısının davayı nakil gerekçesinde, Türk Hâkimlerine dolaylı hakaret ettiği iddiasının yer alması.
- Davanın nakli kararı ile İstanbul'da davaya bakan mahkeme heyetinin kararı protesto ederek toptan istifası karşısında, Adliye Vekili'nin hâkimleri arayarak istifalarını geri almaları karşısında onları terfi ettirip mahkeme reisini de Yargıtay'a üye tayin edeceği iddiası. Böylece yargının tarafsızlığının ve bağımsızlığının bozulmuş olduğu iddia edilmiştir.
- Bu girişimlerle Adliye Vekili'nin anayasal suç işlemiş olduğu birinci mektuptaki iddialardır.

- Haydar Rifat Bey, Cumhurbaşkanına yazdığı ikinci şikâyet mektubunda, Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in çıkardığı icra ve iflas kanunun eleştirmektedir.
- Üçüncü mektuptaki birinci şikâyet konusu, adı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yapılacak bir suikastta görgü şahidi olarak dinlenen Kadriye Hanım'ın sorgusu sırasında görev yapan bir savcının Kadriye Hanım'a cinsel tacizde bulunduğu iddiası ile korkutulup Kadriye Hanımı tahliye ettirmek için baskı yapıldığı ve bunda Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in parmağı olduğu savıdır.
- Üçüncü mektubun ikinci şikâyet konusu ise, bir konsolosluk davasında Adliye Vekili'nin mahkemeye emri vaki ile kanuna aykırı bir şekilde davaya müdahale ettiği iddiasıdır. Mektup, İstanbul adliyesinin içler acısı halini tasvir eden iddia cümleleri ile son bulmaktadır.

Görüldüğü üzere iddialar oldukça ağırdır. Cumhurbaşkanı bu mektupları okuduktan sonra Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'e vermiştir. Mahmut Esat Bey de bu yazılanlar üzerine derhal dava açmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, iddiaları inandırıcı bulmamış olmalıdır yahut da tarafsız bir pozisyonda durmayı tercih etmiştir. İddia edilen konularda resmi bir araştırma ve soruşturma emri vermek yerine, adeta Haydar Rifat Bey'i Adliye Vekili'nin önüne atmıştır. Sonuçta ise Haydar Rifat Bey mahkemeyi ve davayı kaybetmiş ve hapis cezası almıştır.

Şimdi tekrar Cumhuriyet gazetesinin satırları ile davanın seyrine dönelim. Müşteki avukatları ile Haydar Rifat Bey arasında daha ilk celsede "cumhurbaşkanlığı mesul makamdır - değildir, cumhurbaşkanı memurdur - değildir" tartışması başlamıştır. Haydar Rifat Bey, cumhurbaşkanının mesul makam ve memur olmadığını, dolayısıyla da yazdığı mektupların ihbarname olmadığını iddia ederken, Adliye Vekili'nin avukatları ise tam tersini iddia etmişlerdir. Mahkeme heyeti, konuyu karara bağlamak üzere müzakereye çekilmişlerdir. Karar ileride ele alındığından burada bahsedilmeyecektir. Kısa bir aradan sonra duruşmaya devam edilir ve Haydar Rifat Bey savunmasına başlar. Öncelikle Adliye Vekili'nin açtığı iftira ve hakaret davasına karşılık, kendisinin de mukabil dava açtığını ve iki davanın birleştirilmesi gerektiğini savunur. Adliye Vekili'nin kendisine hakaret ettiğini,

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya[62], Maarif Vekili Cemal Hüsnü Taray[63], Vasfi Raşit Bey ve Zat İşleri Genel Müdürü Cavit Bey'i şahit olarak çağırmak istediğini mahkeme heyetine beyan eder. Mahkeme başkanı henüz Haydar Bey'in dava dosyasının kendilerine ulaşmadığını, ulaşırsa gereğini yapacağını beyan etmiştir.

Bu arada mahkeme salonuna gelen Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'e söz hakkı verilir. O da eğer şahsi bir konu olsaydı dava açmaya tenezzül etmeyeceğini, ancak makamını temsilen bu davayı açmak zorunda olduğunu, bu salona avukat Haydar Rifat Bey için gelmediğini ifade eder. Kendisini Türk hâkimlerinin çağırması üzerine geldiğini beyan edince; Haydar Rifat Bey'in, kendisini aşağıladığı gerekçesi ile söze karışması üzerine bir ağız dalaşı yaşanır. Mahmut Esat Bey devamında; Haydar Rifat Bey'in kendisi hakkında iddia ettiği, Mustafa Kemal'e İzmir'de tertip edilen suikasta adı karışan Kadriye Hanım'ı kayırarak tahliye ettirmeye çalıştığı iftirasının doğru olmadığını ifade eder. Cumhuriyet inkılâplarının ilk on yılında, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e nasıl sadakatle hizmet ettiğini beyan eder. Haydar Rifat Bey'i kastederek "Muhbirin gözleri dönmüş ne dediğini bilmiyor" der. Ardından Haydar Rifat Bey'in diğer iddiaları olan "Jan Basadi" adlı gayrimüslim vatandaştan rüşvet alarak onu tahliye ettirdiği iddiasını tamamen yalan olduğunu anlattıktan sonra, Haydar Rifat Bey'in hangi delile dayanarak bunu iddia ettiğini sorar. Haydar Rifat Bey'in gazeteciler davasının Bursa'ya naklinde, Adliye Vekili'nin parmağı olduğu iddiasına da bunun tamamen İstanbul başsavcısı ile Yargıtay'ın bir tercihi olduğunu, kendisinin burada asla müdahil olmadığını iddia eder. Ardından Adliye Vekili mahkeme heyetinden izin isteyerek salondan ayrılır.

Mahkeme başkanının isteği üzerine yukarıda sözü edilen ve Haydar Rifat Bey tarafından cumhurbaşkanına yazılan mektuplar ve diğer evraklar savcı tarafından okunur. Ardından Mahmut Esat Bey'in avukatı Selahattin Bey müdafaasına başlar. Cumhurbaşkanının sorumlu bir memur olduğunu, ona yazılan mektupların ihbarname hükmünde olduğunu ve ağır hakaretler içerdiğini iddia eder. Ardından mahkemeye Haydar Rifat Bey'in daha önce Mahmut Esat Bey'e yazdığı övgü dolu bir

---

[62] O dönem içişleri Bakanı Şükrü Kaya'dır. 1 Kasım 1927-11 Kasım 1938 yılları arasında bu görevi kesintisiz icra etmiştir.
[63] O sırada Milli Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü Taray'dır. Bu görevini 10 Nisan 1929-15 Eylül 1930 tarihleri arasında yapmıştır.

mektubunu delil olarak sunar. Sözlerine "*İşte 340 da Haydar Rifat'ın Mahmut Esad'ı, işte şimdiki Mahmut Esad'ı...*" ifadesiyle son verir. Mukabilinde Haydar Rifat Bey de "*Temenni etmişim, olmamış. Öyle bir şey söylemiş olsam bile aldanmış olabilirim.*" cevabını verir. Mahmut Esat Bey'in diğer avukatı Sadettin Ferit Bey de Kadriye Hanım'ın meseleye alakasız bir şekilde katıldığını, kadının suçsuz yere başının yakılmak istendiğini savunur. Haydar Rifat Bey de Kadriye Hanımla bir alıp veremediğinin olmadığını, asıl maksadının Adliye Vekili'nin davayı etkilemek için hâkimlere baskı yaptığını anlatmak olduğunu ifade eder. Ardından Cumhurbaşkanına yazdığı mektuplardaki iddialarını aynen yeniler. Haydar Rifat Bey, mektuplardaki suçlamalarının dışında kendisinin müvekkil olduğu bir davada, Adliye Vekili'nin İstanbul'daki bazı gazeteleri ziyaret ederek aleyhine kulis yaptığını ve davalı olduğu maznunlardan birinin hanımını Pera Palasa çağırarak, kendisi aleyhine dava açmaya teşvik etmesi gibi iki yeni iddiada bulunur. Samet Ağaoğlu anılarında bu savunma tablosuna şöyle yer verir:

"*Adliye Vekilini "Bazı adamlar vardır, günah çamuruna dizlerine kadar batmışlardır. Bazıları göbeklerine, bir kısmı başlarına kadar... Fakat şu yukarıda oturan zat -o senelerde Ankara adliye binasının üst kısmı Vekâlet idi- başından yüz kilometre yükseğe kadar günah içindedir" diye suçlarken de sesi sâkin, duruşu itaatli, hali mütevekkildi. Hasmını "Ey hâkimler, beni mahkûm etmezseniz yarın bir kararname ile mahkemenizi ilga eder, ertesi günü başkalarından yine kurar!", "Müvekkilimi tahliye ettirmek için bütün kanun yollarına başvurdum, olmadı. Fakat müvekkilim işini kendisi halletti, bir hanımı yukarıdakinin aziz arkadaşlarından birine gönderdikten yirmi dört saat sonra serbest bırakıldı" diye yerden yere vurduğu celselerden çıkar çıkmaz aynı Adliye Vekiline, dâvadan vazgeçmesi için zamanın en ileri, en gözde kimselerinden ricacılar gönderiyordu.*"[64]

Yazar, aynı sayfada ilginç bir detaya yer verir. Bu ikilinin, yani Mahmut Esat ile Haydar Rifat'ın geçmişte çok yakın dost olduklarını ifade eder. Hatta bu dostluk o derece ileridir ki, Mahmut Esat Adliye Vekili olduktan sonra Haydar Rifat'a kendi yerine imza atarak dilediği yerden kendi adına talepte bulunma izni bile vermiştir! Ancak dava süreci dengeleri alt üst emiştir. Eğer bu bilgi doğru ise mahkeme esnasında gazetelerde yazan ve anlamakta güçlük çektiğimiz bir konuyu daha

---

[64] Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2011, s. 54.

açıklığa kavuşturmuş oluruz. O da, Haydar Rifat Bey'in Adliye Vekili'nin imzasını taklit ederek sahtecilik yaptığı gibi muğlâk bir konu ile Haydar Rifat Bey'in Mahmut Esat'a yazdığı, onun da mahkemeye delil olarak sunduğu iltimas mektupları konusudur.

Ardından mahkeme heyeti, davanın devamının ertesi gün yani 26 Nisan Cumartesi günü saat 10'da görülmek üzere duruşmayı sonlandırır.

Cumhuriyet gazetesi, 26 Nisan 1930 tarihli cumartesi günkü sayısında davayı yine manşetten verir. Manşeti "*Muhakeme Bugün de Devam Edecek. Mahmut Esat – Haydar Rifat Beyler Davası - Haydar Rifat Bey Adliye Vekiline Verdiği Cevapta Neler Söyledi.*" şeklindedir.[65] Cumhuriyet gazetesi, birinci sayfaya mahkeme heyetinin, Haydar Rifat Bey'in ve Savcı Ekmel Bey'in de fotoğraflarını basmıştır. Cumhuriyet gazetesi bu sayısının hemen tamamını Haydar Rifat Bey'in savunmasına ayırmıştır. Sebebini de Ankara muhabirinin Haydar Rifat Bey'le görüşerek mahkemede yaptığı savunma metnini aldığını ancak dünkü baskıya yetişmediği için dünkü baskıda ağırlıklı olarak Mahmut Esat Bey'in savunmasına yer verdikleri ve tarafsızlıkları gereği bugünkü sayıda da Haydar Rifat Bey'in savunmasına ayırdıklarını beyan etmektedir. Haydar Rifat Bey bu savunmasını 20 maddeye ayırmıştır. Haydar Rifat Bey savunmasında özetle;

-Adliye Vekili'nin mahkemeye gelmesinin bir lütuf olmayıp kanunun gereği olduğunu belirtir.

-Mahkemeye bakan ve milletvekili arkadaşları ile gelmesinin yanlış olduğunu, kendisinin açtığı mukabil davaya Adliye Vekili gibi değil bir maznun gibi gelmesi gerektiğini söylemiştir.

-Kendisine yapılan hakaretlerin kabul edilemez olduğunu ifade eder.

-Mahmut Esat Bey'in memlekete ihanet ettiğini, o yüzden Cumhurbaşkanına da ihanet edeceği iddiasında bulunur. Ancak bu ihaneti destekleyici bir delili sunmaz.

-Adliye Vekili'ni mahkemelere baskı yapmakla suçlar.

-İstanbul Barosu'ndan yirmi kadar avukatın ismini vererek, bu kişilerle bir görüşme yapılacak olursa, avukatların, adliyelerin içler acısı halini anlatacaklarını iddia eder.

---

[65] **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Nisan 1930, s. 1, 5, 6.

- Mahmut Esat Bey'in kendisine saldırı sebebinin, sermayece kendinden yoksul olduğu için bunu örtbas çabası olarak değerlendirir.

-Mahmut Esat Bey'in "*Ben nasıl suikastçılarla beraber olurum açıklasın*" ifadesine karşılık, "*Ben onun müdahele ettiği mahkemeleri sayarken suikast davasını da beraber saydım. Ancak suikastçılarla beraber olmuş mu olmamış mı onun bilmem*" der. Kanaatimizce Bu ifade tam anlamıyla bir avukat jargonudur. Delil sunamadığından şüpheyi çağrıştıran ifadeler kullanmıştır.

-Adliye Vekili'nin mahkemelere tesir ettiğini, dosyaya isimlerini koyduğu İstanbul Barosu avukatlarına müracaat edilirse, onların da adliyenin bu içler acısı halini ifade edeceklerini söyler. Ancak her nasılsa dava süresince mahkeme heyeti böyle bir yola başvurmamış ve ismi verilen avukatları şahit ya da müdahil olarak dinlemeyi kabul etmemiştir.

- Haydar Rifat Bey, Cumhurbaşkanına yazdığı mektupta, Mahmut Esat Bey'in İzmir Cumhuriyet Savcısı Seyfettin Bey'e baskı yaparak davaya etki ettiğini yazmıştı. Mahmut Esat Bey'in İzmir Cumhuriyet Savcısı Seyfettin Bey'den kendisini tanımadığına dair İzmirli bir avukat vasıtasıyla bir yazı alıp mahkemeye vermesini eleştirerek, doğru olanın o savcıyı mahkemeye getirmek olduğunu ifade eder.

-İstanbul savcısı Nazım Bey'i haksız yere terfi ettirerek müfettiş yaptığını iddia eder.

-Adliye Vekili'nin Bursa mahkemesinde Kadriye Hanım'ı sorgulayan Savcı Hikmet Bey'i, Kadriye Hanım'a cinsel tacizde bulunmakla itham ettiğini iddia eder.

-Gazeteciler davasında tutuklulara işkence ve kötü muamele yapıldığını iddia eder.

-Mahmut Esat Bey'in kendisi hakkında açılan rüşvet davasında rakiplerini sindirmekle suçlar.

-Adliye Vekili'ne açılan davada, Mahmut Esat Bey'in gazeteleri gezerek kendisi aleyhine yayın yapmağa teşvikle suçlar.

- Mahmut Esat Bey'in davanın taraflarından biri olan TC vatandaşı Jan Basati isimli şahıstan 5 bin lira rüşvet alarak tahliye ettirdiği iddiasında bulunur.

-Kendisinin üç ay hapse mahkûm olmasında Adliye Vekili'nin etkisi olduğunu iddia eder.

Vakit gazetesi de neredeyse Cumhuriyet gazetesiyle harfi harfine aynı haberi yayınlamıştır.[66] Ertesi gün yani 27 Nisan Pazar olduğu için davaya 28 Nisan 1930 Pazartesi günü kaldığı yerden devam edilir. Haydar Rifat Bey de savunmasına devam etmektedir.[67]

Haydar Rifat Bey, 28 Nisan 1930 Pazartesi günkü savunmasında, Cumhurbaşkanına yazdığı mektupların ihbarname olmadığını tekrar ederek, Adliye Vekili'nden beklentisini şu şekilde ifade eder; "*Kendi elile kendi mahkemesi olan B. M Meclisine gidip teslim olacağına, ortalığı elçabukluğu ile boş bir gürültüye boğmak üzere beni adliyeye verdi. İftira davası açtı; iftira davası nasıl açılır? Hâlbuki iftira davası açamazdı. Çünkü iftira cürmü vücut bulmak için evveli onun suçsuz olduğu sabit olmak lâzımdı.*" Ardından Pandoki ve Garo adlı hukukçuların "*iftira*" konusundaki mütalaalarını ifade ederek, yazdıklarının iftira olmadığını ispat etmeye çalışarak yeni bir isnat ortaya atar. İzmir'in "*Ayasloğ*" (Selçuk) ilçesinde bir otelin ilamına Adliye Vekili'nin engel olduğunu ifade eder. Ardından günün son ve en ağır suçlamasında bulunur. Rus sefirinin notası üzerine Adliye Vekili'nin bir davaya müdahale ederek "*vatana ihanet*" ettiğini ifade eder. Duruşma bu cümlelere son bulur.

Aynı günün baskısında Vakit gazetesi oldukça ilginç ve farklı detaylara yer verir. Vakit gazetesi de mahkeme haberini sürmanşetten verir." *Bugün saat 10'da Mahmut Esat- Haydar Rifat Beyler davasına devam edildi. Mahkeme salonu, koridorlar, müddeiumumî odası daha saat 9'da dolmuştu. Halk birbiri üstüne yığılmış, içeri girmeğe çalışıyordu. İçeride inzibat ve intizamı temin etmek için duhuliye kartı dağıtmak mecburiyeti hâsıl olmuştur. Seyirciler kart alabilmek makasidile boyuna kapıya hücum ediyor ve "Açınız! Diye bağırıyorlardı. İtilenler, kakılanlar hesapsızdı. Mahkeme kapısı açıldı. Bir insan seli salona daldı. Bir hamlede her yer işgal edildi. Birbirinin ayağına basanlar, omuzlarına yaslananlar vardı. Dinleyenler arasında mebuslar ve bütün avukatlar vardı. Saat 10'da Haydar Rifat Bey içeri girdi, yerine oturdu. Onu Mahmut Esat Bey'in 3 müdafii takip etti 10'u çeyrek geçe heyeti hâkime geldi. Mahkemeye Cemal Bey riyaset ediyordu.*

[66] **Vakit Gazetesi**, 26 Nisan 1930.
[67] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Nisan 1930, s. 1-3.

Azalar ayni zevattı. İddia makamında da Ekmel Bey bulunuyordu[68]*.*"cümleleriyle haberi detaylandırır. Cumhuriyet gazetesinin atladığı lakin Vakit gazetesinin yakaladığı birinci ayrıntı, Haydar Rifat Bey'in davanın duruşma salonu olarak adalet bakanlığının alt katının seçilmiş olmasındaki garipliğe dikkat çekmesi olmuştur. Haydar Rifat Bey'in yorumuna göre dava İstanbul Adliyesi'nde görülmeliydi. Bu şekilde mahkeme etki altına alınmış oluyordu. Ardından mahkeme heyetine yarından tezi yok reisicumhurun memur olup olmadığına karar vermeleri gerektiğini ve bu kararın hukuk fakültelerinde ders olarak okutulacağını belirtir. Belli ki o günün yasal boşluklarından birisi de cumhurbaşkanın yasal görev ve yetki tanımının anlaşır şekilde tanımlanmamış olmasıdır.

Sonrasında Haydar Rifat Bey, mahkemeye hayli ilginç bir delil sunar. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in kendisine bir mektup yazdığını, bu mektubu Belgrat Sefiri Sabri Bey vasıtasıyla elden teslim aldığını ifade eder. Bu mektubu mahkemenin huzurunda okur. Mektupta Adliye Vekili'nin Gazi Mustafa Kemal'e yazdığı o mektuplardaki iddialarından cayması karşılığında kendisinin de açmış olduğu davadan vaz geçeceğini yazmaktadır. Sadece bu mektubu değil - isim vermeden - bazı milletvekillerini de tavassut için kendisine gönderdiğini ifade eder. Adliye Vekili'nin avukatı Selahattin Bey tüm bunların uydurma olduğunu, bizzat dava durdurulsun diye müracaat edenin Haydar Rifat Bey'in kendisi olduğunu söylese de Haydar Rifat Bey iddialarında ısrar eder. Savcı Ekmel Bey, Haydar Rifat Bey'e böyle bir müracaatının olup olmadığını sorduğunda onun cevabı oldukça ilginçtir: "*Ben mi müracaat etmişim? Ben Allaha bile müracaat etmem. Adliye Vekili kim oluyor!*"

Haydar Rifat Bey'in bir başka itirazı usul açısından mahkeme heyetine olmuştur. "*Reisicumhur Hz. ne yazılan kâğıtlara mahkemeniz bakamaz. Çünkü onlar kendi aziz şahsiyetlerine gönderilmiştir.*" diyerek, mahkemenin bu mektupları değerlendiremeyeceği iddiasında bulunur. Eğer diye devam eder, "Gazi Hazretleri bu kâğıtları size vermeseydi kimse bunlardan haberdar olmaz, hakaret suçu sübut bulmaz, siz de bu davaya bakamazdınız." Buna mukabil olarak Adliye Vekili'nin dört ay önce kendisine bir gazeteci ile haber göndererek "*İşte sana hakaret ediyorum buyur dava aç*" diye meydan okuduğunu ifade eder. Avukat Selahattin Bey burada

[68] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Nisan 1930, s. 1-3.

söze karışarak, Haydar Rifat Bey'in İstanbul Barosu'ndan atıldığını, Adliye Vekili'ne methiye dolu bir mektup yazarak baroya alınması için ricada bulunduğunu, Adliye Vekili'nin de bunu kabul etmemesi üzerine Cumhurbaşkanına söz konusu mektupları yazdığını iddia eder. İşler iyice karışmıştır. Bunu üzerine mahkeme heyeti duruşmayı öğleden sonra saat üçe erteler. Öğleden sonraki celsede söz alan avukat Selahattin Bey;

"*Bu varakalar ihbarnamedir, iftira cürmü muhakkak, tahkikat mutlaktır. Cürüm bütün anasırıle mevcuttur. Haydar Rifat Bey müekkilime hakaret etmiştir. Bu hakarete muhakemede de devam etmiştir. Cürüm pek aşikârdır. Artık başka delâile lüzum yok. Ayrıca tehdit de vardır. Haydar Rifat Bey hâkimler hakkında çok fena bir kanaat besliyor. Türk hâkimleri bu şaibeden münezzehtir. Haydar Rifat Bey bütün bu yaptıklarını sırf davadan kurtulmak için yapıyor. Sövme fiiline gelince, hiç isnat aramağa lüzum yok. Kimsenin kimseye küfür etmeğe hakkı yoktur.*" iddiasında bulunur.

Ardından Adliye Vekili'nin diğer avukatı Vasfi Raşit Bey sözü alır. Adliye Vekili'nin kendisini çağırıp cumhurbaşkanına yazılan mektup meselesini anlatarak fikrini sorduğunu, kendisinin de Haydar Rifat Bey aleyhine dava açmanın doğru olmayacağını ifade ettiğini söyler. Adliye Vekili'nin de "*Peki ben de buna tahammül edeceğim*" cevabını verdiğini söyler. Ancak 24-25 Martta tekrar çağırıp "*Bu ihbarnameler yalnız bana yazılmıyor, ifşa ediliyor. Ben bu vaziyette kalamam. Ya ben bakanlıktan çekilmeliyim, ya da Haydar Rifat Bey bu ihbarlarını isbat etmeli ve ben ona minnettar kalmalıyım*" dediğini ifade eder. Devamında o da mahkemeye ilginç bir delil sunar. Bu da Haydar Rifat Bey'in Mahmut Esat Bey'e yazdığı farklı bir mektuptur. İddiaya göre mektupta Haydar Rifat Bey, yazdığı bir hukuk kitabının hâkimlere satılması için Adliye Vekili'ne müracaat etmiştir. Her ne kadar Haydar Rifat Bey bunu yalanlasa da mektubu okumaya devam eden avukat, mektubun devamında Haydar Rifat Bey'in Adliye Vekili'nden "Salah" isminde birinin Adlî Tıpa alınmasını rica etmektedir. Haydar Rifat Bey bunu da reddederek, Kuşadası'ndaki bir binayı Mahmut Esat Bey'in usulsüz olarak idareye vermediğini ifade eden başka bir iddiada bulunur.

Mukabil olarak kendisinin Adliye Vekili'ne hakaret davası açtığını ama evraklarının kayıp olduğunu ve hâlâ bulunamadığını, bunun da Adliye Vekili'nin müdahalesiyle olduğu iddiasında bulunur. Haydar Rifat Bey, müdafaa şahidi olarak "*Mudanya'da Neşet, İstanbul'da müderris Cevat, Kenan Abdurrahman Münip, İsmail, Sıtkı, Ahmet Hilmi ve İbrahim Beylerin*" dinlenilmesini talep eder. Mahkemeye heyeti de zikredilen şahitlerin istinabe yolu ile dinlenilmesine karar verdikten sonra, mahkeme başkanı yeni celse için 15 Mayıs 1930 tarihini verir.

Akşam Gazetesi, 1 Mayıs 1930 tarihli nüshasında manşet olarak; "*Haydar Rifat Bey Aleyhine Dava Kabul Eden 3 Avukat Barodaki Örf Ve Teamüle Mugayir Mi Hareket Etmişlerdir?*" cümlesine yer verir. Haberin devamında ise, Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in Haydar Rifat Bey aleyhine açtığı davayı takip için İstanbul Barosuna mensup Avukat Selahattin Ferit, Selahattin ve Vasfi Raşit Beyleri vekil tayin etmişti. Bazı refiklerimiz baro nizamnamesine göre bir avukatın başka bir avukat aleyhinde vekâlet kabul etmesi için barodan izin almaları gerektiği halde, yukarıda anılan üç avukatın böyle bir izin almayarak usulsüzlük yaptıklarını ima eden bir haberi manşetten vererek muhalif duruşunu sergiler. Gazete, Baro Başkanı Halil Hilmi Bey'e bu konuda soru yönelttiklerini, onun da izin almanın şart olmadığını ancak baroya malumat vermelerini usul gereği olduğunu ifade ederek ortada bir duruş sergilemeye çalışır.[69]

2.10. Müdafaa Şahitlerinin İfadeleri

Yine Akşam gazetesi 8 Mayıs 1930 tarihli nüshasında, ikinci sayfasından Haydar Rifat Bey davası haberine yer verir. Haydar Rifat Bey davası üst manşeti ile verdiği ikinci sayfa haberinde İstanbul Birinci Ceza Mahkemesi'nde Darül Fünûn Müderrislerinden Cevat, Abdurrahman Münip Beyler, Avukat Kenan Bey, Hayri ve İsmail Sıtkı Beylerin istinabe yolu ile mahkemede ifadelerinin alındığını alt manşetten vermiştir. Tüm müdafaa şahitlerinin Matbuat Davasının Bursa'ya taşınmasının yanlış olduğunu söylediklerini ifade edildiği haberde, ayrıca bu davayı Bursa'ya taşıyan Müstantik (Savcı) Nazım Bey'in terfi ettirildiğine dair zımni bir eleştirel ifade yer almaktadır.

[69] **Akşam Gazetesi**, 1 Mayıs 1930, s. 1.

İkinci Sayfa haberinde, ifadesine başvurulan dava şahitlerinin tam listesi verilmektedir. Bu bağlamda ifadesine başvurulan kişiler şunlardır: Müderris Cevat, Avukat Kenan, Abdurrahman Münip, İsmail Sıtkı, Ahmet Hilmi, İbrahim, Hayri. Sorgulama sırasında Haydar Rifat Bey ve Mahmut Esat Bey'in avukatı Sadettin Ferit Bey de hazır bulunmuştur. Mahkeme heyeti sadece şahitleri dinlemek üzere toplanıldığını, başka bir konuya girmeyeceklerini ifade eder. Haydar Rifat Bey'in bir konuda izahat istemesi karşısında mahkeme başkanı buna yetkilerinin olmadığını ifade ederek söz hakkı vermez.

İfadesine ilk başvurulan kişi Müderris Cevat Bey olur. Mahkeme başkanı Cevat Bey'e, Adliye Vekili'nin irtişa davasında şahsi alınganlığından ötürü ve kamuoyu oluşturmak için gazetecilere dava açtığı iddiası konusunda ne düşündüğünü sorar. Cevat Bey de; bu konuda ancak gazetelerin yazdığı kadar bilgiye sahip olduğunu, ancak basın hürriyeti gereği gazetelerin irtişa konusunu haber yapma haklarının olduğunu ve aleyhlerine dava açmanın normal olmadığını ifade eder. İrtişa davasının ayrıntılarının gazetelere sızmasından ötürü Adliye Vekili'nin alınganlık göstermesinin muhtemel olduğunu ifade eder. Ancak belediye başkanı, emniyet müdürü ve İstanbul Savcılığı davanın tarafı diye, mahkemenin Bursa'ya alınmasının doğru olmadığını ifade eder. Ben der, o hâkimlerin yerinde olsaydım istifa ederdim. Hâkimin Nazım Bey'in terfii konusundaki düşüncesini sorması üzerine Adliye Vekili'ni memnun etmiş ki terfi almış cevabını verir.

İfadesine başvurulan ikinci müdafaa şahidi, sabık Adliye Vekilliği müsteşarı Kenan Bey'dir. Hâkimin ilk sorusu Adliye Vekili ile arasında husumetin olup olmadığına dairdir. Kenan Bey; "Kendisi ile aramızda bir takım yanlış anlamalar ve fikir ayrılığı olmuştur. Kendisinin bana kini vardır ama ben kendisine karşı hiçbir hissim yoktur" şeklinde olur. Ardından gazetelerin yolsuzluk ve hırsızlıkları haber yapmalarının gayet tabii olduğunu, davanın başka bir il'e taşınmasının Adliye Vekili'nin icadı olduğunu ve içinde çelişkiler barındıran kanunsuz bir uygulama olduğunu ifade eder. Kadriye Hanım meselesinde, savcı Hikmet Bey'in taciz meselesi, Nazım Bey'in maaş ve rütbe taltifi meselesi sorulduğunda bu meselelerin şahidi olduğunu ve mahkemede daha önce iki kez ifade verdiğini söylemekle yetinir.

Üçüncü müdafaa şahidi olarak Avukat Mustafa Hayri Bey sorgulanır. Aynı soruların kendisine sorulması üzerine o da "Gazeteciler Davası"nın Bursa'ya nakli meselesinde, hâkimlerin bu durum karşısında mutlaka istifa etmeleri gerektiğini savunur. Hiçbir kanuni gerekçeye dayanmayan bu naklin, Adliye Vekili'nin bu uygulamasının emsali görülmemiş bir skandal olduğunu iddia eder.

Dördüncü şahit, Dar'ül Fünûn Müderrislerinden Abdurrahman Münip Bey'dir. O da sualler üzerine, Adliye Vekili'nin mahkemeye tesir etmesinin hâkimler açısından kabul edilemez bir davranış olduğunu ifade eder. Diğer sorulara ilgili konular hakkında malumatı olmadığını söyler.

Beşinci sırada dinlenen şahit, eski Adliye Nazırı Avukat İsmail Sıtkı Bey'dir. O da ifadesinde, gazeteciler davasının kanunsuz olarak Bursa'ya naklinden üzüntü duyduğunu ifade eder. Mahkeme başkanı ilginç bir soru sorar. "Siz bu davanın hâkimi olsaydınız ne yapardınız?" Cevap çok net ve kısadır: "Derhal istifa ederdim." Diğer soruları kesin bir bilgiye sahip olmadığını söyleyerek kısa cevaplarla geçiştirmiştir.

Akşam gazetesi aynı sayısının üçüncü sayfasında bu dava ile ilintili olarak Bursa'daki "Gazeteciler Davası" haberine yer verir. Gazete, Bursa'da görülmekte olan gazeteciler davasının günün yaklaştığını haber yaparak, İstanbul Şehremaneti (İstanbul Belediyesi) tarafından Cumhuriyet gazetesi aleyhine açılan iki davaya, Avukat Mustafa Rami Bey'in bakacağını haber yapar. Cumhuriyet gazetesinin Mustafa Rami Bey'in karikatürünü çizerek onunla alay etmesi üzerine, Mustafa Rami Bey'in Akşam Gazetesine bir mektup yazarak kendisinin bir avukat olduğunu, sözünü mahkemede söyleyeceğini, dışarıda söz dalaşına girmeyeceğini ifade eden mektubunu yayınlar.[70]

Akşam Gazetesi, 9 Mayıs 1930 Cuma günkü nüshasının birinci sayfasında, "Haydar Rifat Bey Davası" adlı başlıkla İstanbul Ağır Ceza Mahkemesinde, bir gün önce şahitleri dinlendiğini resim altı yazı ile 1. sayfanın altında bir habere yer verir. Mahkeme sırasında çekilmiş iki fotoğraf haberde yer alır; başka bir bilgiye yer

---

[70] **Akşam Gazetesi**, 8 Mayıs 1930, s. 2.

verilmemiştir. Belli ki, amaç davayı kamuoyu zihninde hep canlı tutmak ve dikkatleri dava üzerine çekmektir.[71]

Akşam gazetesi 15 Mayıs 1930 Perşembe günü çıkan sayısında yine birinci sayfadan davayı haber yapar. Birinci sayfa altında Haydar Rifat Bey davasının yarın görüleceğini, bu celsede Adliye Vekili'nin savunma yapmasının beklendiğini okuyucularına duyurur. Haberin devamında Bursa'daki gazeteciler davasına ise bugün devam edileceğini, yeni bir gelişme olmazsa savcının iddianamesini okuyacağını "Yarın ve Akbaba" gazetelerine istinaden kaydeder.

Gazete ikinci sayfada, haberin devamında İstanbul Belediyesi'nin avukatı Rami Bey ile İstanbul Emniyet Müdürü Şerif Bey'in avukatı Hüsamettin Bey'in içinde bulunduğu otomobilin Bursa'ya giderken yolda küçük bir kaza geçirdiklerini ve kazayı hafif hasarla atlattıklarını okuyucularına duyurur.[72]

16 Mayıs 1930 tarihli Vakit gazetesi her zaman olduğu gibi yine bu davayı manşetten vermiştir. Habere göre mahkeme salonu yine ağzına kadar doludur ancak bu defa savcılığın aldığı tedbirle salona sükûnet hâkimdir. Mahkeme başkanı, gelen istinabelerin okunması emri ile celseyi açar. İlk önce Bursa'dan Neşet Bey'in istinabesi okunur. Neşet Bey, sorulan konularla alâkası olmadığını bildirerek, davaya müdahil olmak istemediğini ifade etmiştir. Eskişehir'den Avukat Hilmi Bey de istinabesinde, olayla ilgisi olmadığını ifade eden kaçamak bir cevap vermiştir. Bu iki ifade, Haydar Rifat Bey'i zor durumda bırakmıştır. Anlaşılan her iki şahit de Adliye Vekili aleyhine şahitlik yapmaya çekinmişlerdir. Selçuk'taki tren şirketinin yöneticisinin yerinde bulunamadığı, dolayısıyla ifadesinin alınamadığı ifade edilir. Haydar Rifat Bey bu duruma itiraz eder. Şirketin genel müdürü M. Mans'ın şu sıralar Londraya gittiğini, adresini mahkemeye vereceğini ve Londra konsolosumuz vasıtası ile istinabesini talep eder. Bilecik'te Recai Bey'in de hâkimlikten ayrıldığı için bulunamadığı ifade edilince, Haydar Rifat Bey bu şahsın elan Konya'da avukatlık yaptığını, adresini vereceğini ve tekrar istinabesini talep eder. İstinabeler, Haydar Rifat Bey için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Haydar Rifat Bey'in iddiasına göre,

[71] **Akşam Gazetesi**, 9 Mayıs 1930, s. 1.
[72] **Akşam Gazetesi**, 15 Mayıs 1930, s. 1, 2.

okunan istinabelerde mahkemede tespit edilen sorular yerine alakasız ve yanlış sorular sorulmuştur. O, Bursa'daki istinabeleri de tamamen kanunsuz olarak addeder.

Haydar Rifat Bey, gazeteciler davasının niçin Bursa'ya alındığı sorusuna verilen; "*Bu davalarda Cumhuriyet müddeiumumîliği ile şehremaneti, Polis müdüriyeti, Vilâyet davacı mevkiinde olup İstanbul'daki yüksek makamların davacı mevkiinde bulundukları, davalarda mahkeme heyetinin hissiyatına mağlûp olarak bitaraflıktan inhiraf edecekleri mütalâa kılınmakta ve bu hal şüpheyi dai bulunmaktadır*[73]." cevabına hayli kızar. Bunun çok saçma bir gerekçe olduğunu, aynı makamların Bursa'da da olduğunu, eğer böyle olacaksa her şehrin davasının başka bir şehirde yapılması gibi akıl dışı bir gerekliliğin oluşacağını ifade eder. İstanbul'daki istinabede, kendisinin de bulunduğunu; ancak hiçbir suretle bunun yasal olmadığını hukuki delilleri ile ifade ettikten sonra, istinabelerin kanun gereği bir tek kelimesinin bile değişmemesi gerekirken Bursa istinabelerinin birçok sorusunun değiştirildiğini iddia eder. Ancak, İstanbul'dan gelen istinabeler Haydar Rifat Bey'in lehine ifadeler içerir. Bunlardan İsmail Sıtkı Bey: "*Adliye Vekili'nin terfi teklifi suretile vazifesini suiistimal ettiğini işitiyorum. Ben mahkeme azası olsaydım istifa ederdim. İrtişa davasında ve umumî muamelâtta kanunsuz hareketler bulunduğunu bilirim*" derken, Abdurrahman Münib Bey: "*Naklin tahammül edilmez bir vaziyet ihdas ettiğini*" ifade etmiştir. Müderris Cevat Bey de: "*Nakil, hukukçuları hayret ve eseflere düşürdü. Bursa'da müddei umumî yok mudur? Hâkim hilâfına emin olmadıkça daima emindir. Hadisede mahkemenin telâkkisini bilmem, fakat ben olsam derhal istifa ederdim*" tarzında ifade vermiştir. Kenan ve Mustafa Hayri Beyler de nakil yolsuzluklarını izah eden ifadeler veririler.

Kendi kanaatine göre bunca usulsüzlüğü sayıp döken Haydar Rifat Bey, ardından kendisinin Adliye Vekili aleyhine açtığı mahkemenin evraklarının hâlâ mahkemeye ulaşmamasından şikâyet eder. Evrakların üç nüsha halinde tanzim edilmiş dosyasını mahkeme heyetine teslim eder. Burada söze giren Savcı Ekmel Bey, Haydar Rifat Bey'in şahit ve istinabe detayları ile art niyetli olarak mahkemeyi uzatmak istediği iddiasını ortaya atar. Adliye Vekili'nin avukatı Selahattin Bey söz alarak, gazeteciler davasının Bursa'ya naklinin kendilerinin isteği ile değil savcılığın isteği ile olduğunu bir kez daha hatırlatır. Mahkeme, öğle arası verdikten sonra

[73] **Vakit Gazetesi**, 16 Mayıs 1930, s.1-3.

günün ikinci celsesinde Haydar Rifat Bey, son sözün kendisine verilmesini talep eder. Bu talep üzerine mahkeme heyeti müzakereye çekilir. Dönüşte Haydar Rifat Bey'e söz hakkı verilir. O da, ilgili kanun maddelerini sıralayarak yukarıda saydığımız meselelerde haklılığını ispat etmeye çalışır.

Ardından Haydar Rifat Bey, mahkemede dinlenilmek üzere yine uzun bir şahitler listesi sunar. Bunun üzerine mahkeme heyeti iki buçuk saat süren bir müzakereden sonra, saat altı gibi salona girer. Sunulan şahitlerin sadece dört tanesinin istinabe yoluyla ifadelerinin alınmasına karar verdikten sonra, mahkemeyi 29 Mayıs 1930 tarihine ertelerler.

Aynı gün, yani 16 Mayıs 1930 Cuma günü Akşam gazetesi birinci sayfasında, 15 Mayıs tarihinde Bursa'da görülen gazeteciler davasını haber yapmıştır. Haberde, mahkeme esnasında çekilmiş bir fotoğrafta zanlılar bölümünün en önünde oturan "Yarın" gazetesinin sahibi Arif Oruç ve yazarı Şemsettin Bey görülmektedir. Haberde, savcının irtişa davasını haber yapan tüm gazetelerin mahkûmiyetini istediği ifade edilmektedir. Haberin ayrıntısında ise "Yarın" gazetesinin sahibi Arif Oruç ve yazarı Şemsettin Bey'in Millet Meclisini tahkirden ve kışkırtıcı haber yapmalarından ötürü savcı tarafından cezalandırılmaları ve meslekten men edilmelerinin istendiği bildirilmektedir. Mahkeme, 14 Mayıs Cumartesi gününe ertelendiği duyurularak haber sonlandırılmaktadır.

Gazete aynı günkü sayısının ikinci sayfasında, neredeyse tam sayfa olarak "Adliye Vekili – Haydar Rifat Bey Davasına Bu Sabah Devam Edildi" başlıklı habere yer verir. Haberin devamında o günkü celsede iddia makamı ile savunmanın karşılıklı iddialarına yer vermektedir. Bu celsede Haydar Rifat Bey, istinabeler konusunda gördüğü bazı usulsüzlükleri sıralar. Bunların başlıcaları;

-İstinabelerin karıştırılıp yanlış şehirlerde yanlış kişilere sorulduğu,
-İstinabelerde soruların yanlış ve eksik sorulduğu,
-Aydın ve Ayasluğ'daki otel ile ilgili istinabenin yapışmadığı Mister Maynış'in ifadesinin alınmadığı,
-Bilecik'te Recai Bey'in, Kavalalı İbrahim Bey'in adresler verildiği halde bulunmadığının ifade edildiği,

-İstanbul mahkemesinin kendi gösterdiği şahitlere, kendisinin soru sormasına izin vermediği,
-Yine İstanbul Savcısı'nın şahitlerin konuşmalarına engel olduğunu,
- Mahkemenin bir duvar yıkılsa keşifsiz karar vermediğini, bu durumda istinabelerin eksikliği ile hukuki karar verilemeyeceği,
-Kendisinin Adliye Vekili aleyhine dava açtığını, üç nüsha halinde teslim ettiği dosyanın kaybolduğunun söylendiğini iddia eder. Oysa kanun gereği karşılıklı açılan iki davanın aynı mahkemede birleştirilmesi gerekirken dosyanın kaybolması yüzünden mahkemenin tek taraflı görüldüğü, İddialarında bulunur.

Bu noktadan sonra Savcı Ekmel Bey söz alır. O da bu iddialara karşılık;
-Haydar Rifat Bey'in iddianameden farklı konulara değindiğini,
-Mahkemelerin umumi meselelere baktığını, oysa Haydar Rifat Bey'in Adliye Vekiline ait hususi meseleleri dillendirdiğini, eğer çok merak ediyorsa bu özel konuları Büyük Millet Meclisi'ne bir anketle sorabileceğini ifade eder.
-Hukuk Hâkimi İbrahim Bey ile Aydın Şimendifer müdürünün ifadelerine gerek olmadığı, çünkü bu kişilerin dava ile bir ilgisinin olmadığı,
-Haydar Rifat Bey'in sürekli Kadriye Hanım'ı söz konusu yapmasının gerekçesini izah etmesi gerektiğini,
-Gazeteciler davasının Bursa'ya alınmasının hukuka aykırı bir yanının olmadığını,
-Haydar Rifat Bey'in sürekli yeni şahit ve istinabelerle mahkemeyi oyalamaya çalıştığını,
-Haydar Rifat Bey'in bu davada avukat değil maznun sıfatı ile bulunduğu için şahitlere soru sordurulmadığını,
-İstinabelerin iddia edildiği gibi yanlış ve eksik sorulmadığını, savcılığın bunu takip gibi bir görevinin olmadığını, ancak belgelerin dava sonuna kadar dosyada saklanacağını itiraz halinde bakılabileceğini, ifade eder.

Bu noktadan itibaren Adliye Vekili'nin avukatı Selahattin Bey söz alır. O da;
-Savuna hakkını kutsal olduğunu, ancak Haydar Rifat Beyin bu hakkı suiistimal ettiğini,
-Haydar Rifat Bey'in maznun olduğunu unutup müddei gibi bir hal takınmaya çalıştığını,

-Müdafaa şahitlerinin sözlerin sübut hükmünde olmadığını, ama Haydar Rifat Bey'in böyle bir hava oluşturmaya çalıştığını,

-Dava ile ilgisi olmayan sorular ve şahitlerle davanın anlamsız yere genişletilmeye çalışıldığını,

-Gazeteciler davasının Bursa'ya alınmasının Adliye Vekili ile bir ilgisinin olmadığını, bu kararı ilgili mahkemenin verdiğini, ifade eder.

Gazete, haber metnine Haydar Rifat Bey'in öğleden sonraki celsede son sözün kendisine verilmesi talebiyle mahkemenin öğle yemeği arası verdi cümleleri ile son verir.[74]

Akşam gazetesi, 28 Mayıs 1930 Çarşamba günü çıkan sayısının ikinci sayfasında, Bursa mahkemelerinde görülen Hikmet Bey'in (Kadriye Hanım'a taciz) davasına bakılmaya devam edildiği haberine yer verir. Habere göre özetle; Hikmet Bey - Kadriye Hanım meselesinde kendisine birilerinin tuzak kurduğunu, kendisinin bu durumu bir mektupla Reisicumhura bildirdiğini, temyiz mahkemesinin kendisi hakkında beraat kararı verdiğini, mahkemenin de bunu dikkate alması gerektiğini ifade eder. Hikmet Bey son olarak kendisinin aleyhinde sürekli propaganda yapıldığını, mahkemenin bundan etkilenmeden hakkındaki temyiz kararını uygulamasını talep eder. Akşam gazetesi haberine, mahkemenin 14 Hazirana ertelendiği bilgisi ile son verir.[75]

Vakit gazetesi 28 Mayıs 1930 tarihli nüshasında birinci sayfadan Mahmut Esat Bey – Haydar Rifat Bey davasının yarın devam edeceğini okuyucularına duyurur.[76]

30 Mayıs 1930 Cuma tarihli Vakit gazetesi, 29 Mayısta görülen davayı ilk sayfadan haber yapar.[77] Habere göre, celse açılıp mübaşir tarafından Haydar Rifat Bey çağrılınca, salona giren bir görevli hâkime bir evrak uzatır. Hâkim, Haydar Rifat Bey'in hasta olduğu için mahkemeye rapor gönderdiğini ifade eder. Doktor Vasil imzalı rapora göre, Haydar Rifat Bey "*enfloenza*"[78] rahatsızlığından ötürü 20 gün istirahatlıdır. Savcı Ekmel Bey söz alarak, Haydar Rifat Bey'in her zamanki gibi

---

[74] **Akşam Gazetesi**, 16 Mayıs 1930, s. 1, 2.
[75] **Akşam Gazetesi**, 28 Mayıs 1930, s. 2.
[76] **Vakit Gazetesi**, 28 Mayıs 1930, s.1.
[77] **Vakit Gazetesi**, 30 Mayıs 1930, s.1.
[78] Viral bir hastalık olan grip hastalığı.

hukuki bir oyuna başvurarak raporla davayı uzatmayı amaçladığını ifade eder. Bu davanın yalnız şahısların hukuk ihlali ile ilgili olmadığını söyleyerek; "*Türk Cumhuriyet Adliyesinin şerefini, nezahet ve kuvvetini istihafaf etmiştir. Bühtana maruz kalan Türk müessesci adliyesinin bu bühtanı atmak ve ehemmiyet kesbeden, hükümetin siyasetine taallûk eden ve artık müzminleşen bu davayı bir an evvel söküp atmak mahkemenin vazıfei kanuniyesi icabındandır*" diyerek ceza talebinde bulunur. Mahkeme, gıyabında Haydar Rifat Bey'i üç ay cezaya mahkûm eder. Yargıtay da cezayı 25 gün olarak onar.

30 Mayıs 1930 Cuma tarihli Akşam gazetesi, Haydar Rifat Bey'in vesikalık bir resmini bastığı dava haberini birinci sayfadan verir. Haberin manşeti: "Haydar Rifat Bey'in Tevkif Edilmesi Muhtemel" şeklindedir. Gazete, metnin devamında temyiz mahkemesinin, Haydar Rifat Bey hakkında verilen 3 aylık mahkûmiyet kararını 25 güne indirerek onadığını duyurur. Habere göre, Haydar Rifat Bey Ankara'daki dava celsesine giderse orada tutuklanma ihtimalinin olduğundan bahseder. Daha önce belirtildiği üzere Haydar Rifat Bey, grip hastalığına istinaden rapor alacak ve o mahkemeye gitmeyerek Ankara'da tutuklanmak yerine İstanbul'da tutuklanmayı tercih edecektir.[79]

31 Mayıs 1930 Cumartesi tarihli Akşam gazetesi, Haydar Rifat Bey davasını ilk sayfasından küçük bir haber metni olarak verir. Habere göre Haydar Rifat Bey'in apandisit rahatsızlığının devam ettiği yazılıdır. Haberinin devamında, İstanbul Savcısı Kenan Bey'in fotoğrafının da basılı olduğu kısımda, Haydar Rifat Bey'in mahkemeye gönderdiği rapordan dolayı mahkemenin görülemediğini bildirmektedir. Mahkeme savcısı da Haydar Rifat Bey'in hastalığının tahkikini istediği kaydı sayfa sonunda yer almaktadır. Haberin devamı ikinci sayfadadır. Ankara Müddeiumumîliği'nin İstanbul Müddeiumumîliği'ne bir yazı yazarak Haydar Rifat Bey'in adli tıptan muayenesini talep ettiği bildirilmektedir. İlgili yazıda, mahkemenin 2 Haziran'a ertelendiğini ve sonucun bu tarihe kadar bildirilmesini talep ettiği bildirilmektedir. Haberde, Müstantik Nazım Bey'e hakaretten Haydar Rifat Bey'e verilen 25 günlük cezanın henüz kendisine tebliğ edilmediğine yer verilmektedir. Gazete, Haydar Rifat Bey'i telefonla aradıklarını, onun da cevaben

---

[79] **Akşam Gazetesi**, 30 Mayıs 1930, s. 1.

kendisine mahkûmiyet cezasının henüz iletilmediğin ve apandisit rahatsızlığından evde yattığını ifade ettiğini bildirmektedir.[80]

1 Haziran 1930 Pazar günü çıkan Akşam gazetesi, birinci sayfasından Haydar Rifat Beyin 25 gün olarak kesinleşmiş hapis kararının 31 Mayıs itibarı ile kendisine tebliğ edildiğini ve teslim olması için kendisine üç gün süre tanındığını, ancak Haydar Rifat Bey'in sürenin dolmasını beklemeden bugün teslim olacağı haberini okuyucularına duyurmuştur.[81]

2 Haziran 1930 Pazartesi tarihli Vakit gazetesi[82] ilk sayfadan Haydar Rifat Bey'in hapisaneye teslim olurkenki fotoğrafını koyarak haber yapar. Nizamiye kapısında gazetecilere demeç veren Haydar Rifat Bey; "*Şimdi hapse giriyorum. Bu kararın ne kadar yanlış olduğunu er geç ispat edeceğim.*" beyanatında bulunur. Bu ilk ceza, Haydar Rifat Bey'in savcı Nazım Bey'e mahkeme sırasında bir celsede yaptığı hakarete verilen bir ceza olmuştur. 25 gün hapis cezasının yanında 250 lira da manevi tazminat cezası ödemeye mahkûm olmuştur.

Akşam gazetesi, 2 Haziran 1930 Pazartesi günkü sayının ikinci sayfasından Haydar Rifat Bey ile muhabirlerinin yaptığı kısa bir röportajı yayınlamıştır. Haydar Rifat Bey bu röportajında, apandisit rahatsızlığının dışında safra kesesi, taş ve kumdan muzdarip olduğunu ifade eder. Bu süreçte çok önemli davalarının olduğunu ve savcılıktan hükmün dört ay süre ile ertelenmesini talep ettiğini belirtir. Avukatları Hüsnü Bey, Ferara Bey ve İsmail Sıtkı Bey vasıtası ile hükmün ertelenmesi dilekçesini savcılığa ilettiğini belirten Haydar Rifat Bey, gerek kendine olan güvenden gerekse basın yoluyla kamuoyu oluşturmak amacıyla; "*Benim gibi halkın işlerini gören bir avukata erteleme vermeyecekler de kime verecekler*?" ifadesini kullanır. Adlî Tıp'tan bir hekimin kendisini muayene ettiğini ve sonucun bugün açıklanmasını umduğunu belirtir. Haydar Rifat Bey Akşam gazetesinin dünkü nüshasında 25 gün olarak verilen mahkûmiyet kararı haberinin yanlış olduğunu, gerçekte verilen cezanın 20 gün olduğunu muhabire ifade eder. Muhabirin; "*Bir gazete hakkınızda yurt dışına çıkmak için pasaport müracaatında bulunduğunuzu*

[80] **Akşam Gazetesi**, 31 Mayıs 1930, s. 1, 2.
[81] **Akşam Gazetesi**, 1 Haziran 1930, s. 1,
[82] **Vakit Gazetesi**, 2 Haziran 1930, s. 1.

yazdı. Doğru mu?" sorusu üzerine Haydar Rifat Bey; "*Yurtdışına çıkmam. Doktorlara güvenim tam. Hem burada önemli davalarım var*" cevabını verir.[83]

Akşam gazetesi, 3 Haziran 1930 tarihli sayısının ikinci sayfasından Haydar Rifat Bey'in tahliye talebinde bulunduğu haberine yer verir. Gazete, Haydar Rifat Bey'in adli tıptan "hastalığının infaza engel olmadığı" yönündeki raporu üzerine hapisaneye teslim olduğunu ve İstanbul Savcılığı'na bir itiraz dilekçesi verdiğini duyurarak bu dilekçenin tam metnini yayınlamıştır. Haydar Rifat Bey dilekçesinde özetle; Savcı Nazım Bey'in kendisine açtığı hakaret davasının mevcut kanunlara göre 3 ay içinde açılması gerekirken, 4 ay 1 gün sonra açıldığını, bu yüzden verilen mahkûmiyet kararının kanuni dayanaktan mahrum olduğunu belirtir. Haberin ikinci bölümünde ise Haydar Rifat Bey için verilen adli tıp raporunu Ankara'ya götüren trenin kaza neticesi gecikmesinden dolayı mahkemenin de geciktiğini bildirmektedir.[84]

4 Haziran tarihli Vakit gazetesi,[85] Haydar Rifat Bey'in hapishaneden Adliye Vekâleti'ne bir telgraf çekerek ilk saatten beri hürriyetinden haksız yere mahrum edildiğini ifade ederek, Adliye Vekilini göreve çağırdığını haber yapar. Gazete, haberin devamında bir grup ziyaretçi ile gazete muhabirlerinin Haydar Rifat Bey'i hastane hapishanesinde ziyaret ettiğini yazar. Haydar Rifat Bey, bu ziyarette verdiği demeçte; dün itibari ile Ankara'da gıyabında davasının devam ettiğini ve talep ettiği şahitlere yine istinabede yanlış sorular sorarak davayı kadük hale getirdiklerini, bunda da Adliye Vekili'nin parmağı olduğu iddiasını sürdürür. Yine Adliye Vekili'ni, Jak Basat adlı şahıstan tahliyesi karşılığında rüşvet aldığı iddiasını devam ettirir.

Akşam gazetesi, 5 Haziran 1930 tarihli nüshasının ikinci sayfasında Haydar Rifat Bey davasına kısa bir sütün ayırır. Haydar Rifat Bey'in Ankara Savcılığı'na ve Adliye Vekâleti'ne birer dilekçe ile başvurduğundan bahsetmektedir. Habere göre; Haydar Rifat Bey, Ankara Müddeiumumîliği'ne gönderdiği dilekçesinde Mahmut Esat Bey'i yürümekte olan davaya etki etmeye çalışmakla itham etmekte iken,

83 **Akşam Gazetesi**, 2 Haziran 1930, s. 2.
84 **Akşam Gazetesi**, 3 Haziran 1930, s. 2.
85 **Vakit Gazetesi**, 4 Haziran 1930, s. 1.

Adliye Vekâleti'ne gönderdiği dilekçesinde ise haksız yere mahkûm edildiğini ve tahliyesini talep etmektedir.[86]

2.11. Davanın TBMM'deki Yansımaları

Akşam gazetesi, 6 Haziran 1930 tarihli nüshasının birinci sayfasından Haydar Rifat Bey davası ile ilgili dolaylı bir habere yer verir. Gazeteye göre; Mardin Mebusu İrfan Ferit Bey, Meclise bir soru önergesi verir. İrfan Ferit Bey verdiği önergede, Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi Bey'in "Kimden Kime Şekva Edelim" adlı makalesinde yazdığı ve gazeteciler davasının Bursa'ya taşınmasının mahiyetin açıklanmasını istemektedir. Gazete haberi devamında Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un bu önergeye cevap vereceğini ve meclisin bu günkü oturumunun çok önemli olduğu ifade edilmektedir. Akşam gazetesi, 6 Haziran 1930 tarihli nüshasının ikinci sayfasından Haydar Rifat Bey davası ile ilgili olarak İstanbul Savcısı Kenan Bey'in istinabe yolu ile alınan ifadesini haber yapmıştır. Müddeiumumî Kenan Bey'e üç soru sorulmuştur. Sorulardan birincisi; Adliye Vekili tevkifhaneleri teftişe geldiğinde, hapishanede bulunan Jak Basati adlı şahsın tahliyesi ile ilgili bir iltimasın olup olmadığı konusudur. Kenan Bey bu soruya; "Adliye Vekili'nin bu teftiş sırasında ziyaret ettiği koğuşlardan birinde Jak Basati'nin de bulunduğunu ama hususi bir muamele görmediğini" ifade eder. İkinci soru gazeteciler davasının Bursa'ya naklinde Adliye Vekili'nin bir baskısının olup olmadığına dairdir. Kenan Bey bu soruya; "Haydar Rifat Bey'in Reisicumhura yazdığı şikâyet mektubunda yalan söylediğini, kendisinin mektupta ifade edilen tarihte görevde olmadığını" ifade eder. Ayrıca nakil kararını kendisinin değil, Yargıtay başsavcısının verdiğini söylemektedir. Üçüncü soru ise Jak Basat'ın tahliyesi için Ankara'dan bir emrin gelip gelmediğine dair olmuştur. Bu soruya da; "savcılığın anılan şahsın tahliyesi hakkında görüş bildirmesine rağmen mahkemenin kefaletle serbest bırakıldığını" ifade eden Kenan Bey, "farzı muhal böyle bir haber gelse bile görüldüğü üzere bize etki etmemiştir" der.[87]

---

[86] **Akşam Gazetesi**, 5 Haziran 1930, s. 2.
[87] **Akşam Gazetesi**, 6 Haziran 1930, s. 1, 2.

7 Haziran 1930 tarihli Vakit gazetesi,[88] Mahmut Esat Bey ile Yunus Nadi Bey'in meclisteki bir tartışmasına beşinci sayfasında iç haber olarak yer verir. Haberin konumuzla ilgisine gelince; Haydar Rifat Bey'in Yunus Nadi Bey'le samimi dost olduklarını daha önce ifade etmiştik. Yunus Nadi, meclisteki konuşmasında, Haydar Rifat Bey'in savunmasını ana hatlarıyla tekrar eder. Konuşmasını Haydar Rifat Bey'in istinabesinden aldığı şu cümle ile bitirir: "*Bu nakil talebi Türk adliyesine azim bir taarruzdur. Adliye Vekili bunu dünya ile beraber duydu. Ve bunun mes'ulünü aramaz mı? Mesele budur. Binaenaleyh tavazzuh edecek nokta şudur; Adliye Vekili bu büyük ve tamamen gayri layık ta'nı duyup bir harekete geldi mi? Vazifesini ifa etti mi? Etmemiştir. Binaenaleyh mes'uldür.*"

Akşam gazetesi, 7 Haziran 1930 Cumartesi sayısında birinci sayfasından Adliye Vekili'nin sual takrirlerine cevap verdiğini okuyucularına manşetten duyurmuştur. Gazete, "*Vekil Bey İle Yunus Nadi arasında mecliste tartışma yaşanmıştır*" alt başlığı ile haberine devam etmiştir. Meclisin dün saat 15'te toplandığını ve Başvekil İsmet Paşa'nın da hazır bulunduğu oturumda, Mardin Mebusu İrfan Ferit Bey'in takririni cevaplamak üzere Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in kürsüye gelerek bir konuşma yaptığını duyurur. Konuşmasında özetle;

"*Cumhuriyet Gazetesin 3 Haziranda Yunus Nadi Bey'in makalesini esefle okudum. Makalesinde mahkemenin Bursa'ya naklinin kanunsuz ve anayasaya aykırı olduğunu yazmaktadır. İstanbul Müddeiumumîliği'nin perde arkasından iş çevirdiğini belirtmektedir diyor. Oysa davanın nakli, müddeiumumînin kanuni talebi üzerine temyiz mahkemesinin kararı ile olmuştur. Nakil sebeplerini takdir, Yunus Nadi Bey'in gazetesine değil, temyiz mahkemesine aittir. Yunus Nadi Bey temyiz mahkemesinin bu kararı dalgınlıkla verdiğini yazmaktadır. Temyizi dalgınlık töhmeti altına almak hakkını Yunus Nadi Bey'e kim vermiştir? Ülkemizin düşmanları bile temyiz mahkemesinin kararlarına saygı duyarken yapılan bu eleştiri en mukaddesimize yapılan bir saldırı olmuştur. Yunus Nadi Bey bunu niçin bize sormamıştır? Matbuat hürriyeti çok kutsidir fakat bu hürriyet devlet otoritesine bir komplo demek değildir. Nadi Bey iki aydır yazdı, dedikodu yaptı. İşte şimdi karşısındayım. İsterse beni Divan-ı Âli'ye sevk etsin. İki aydır devamlı hücumlarla içim kan ağlıyor.*" diyerek sözlerini sonlandırır.

[88] **Vakit Gazetesi**, 7 Haziran 1930, s. 5.

Bundan sonra Yunus Nadi Bey söz alarak kürsüye gelir. O da; "*Ben bu makalemdeki eleştirileri Mahmut Esat Bey'in dediği gibi mahkemelerimizi hakir görmek ve aşağılamak için değil mahkemelerimizi daha muhterem görmek için yaptım. Türk mahkemeleri herhangi bir makamın tesiri altında kalamaz. Ortada bir hata var ve bu hatayı bağırmak benim görevimdir. Mahmut Esat Bey benim bu makaleyi Bursa mahkemelerine tesir etmek için yazdığımı söyledi. Benim bir cürümüm yok ki Bursa mahkemelerinin kararından korkayım.*" diyerek sözlerini bitirmiştir.[89]

Akşam gazetesi, 8 Haziran 1930 Pazar tarihli nüshasında Haydar Rifat davasının bugün görüleceğini birinci sayfadan alt manşet olarak okuyucularına duyurur. Habere göre; Mahmut Esat – Haydar Rifat davasının bugünkü duruşmasında, Bandırma Ağır Ceza Reisi Hikmet Bey ve İstanbul Müddeiumumîsi Kenan Bey'in istinabeleri okunacak ardından da Müfettiş Nazım Bey ve Avukat Hikmet Galip Bey'lerin şahitliğinin dinleneceği bilgisine yer verilmiştir. Mahkemede son olarak Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in savunma yapmasının beklendiği ifade etmektedir. Haberin ikinci bölümünde ise; Haydar Rifat Bey'in Ankara Müddeiumumîsi Ekmel Bey'e gönderdiği ihbar mektubunun işlem yapmaya gerek görmeden kendisine iade edildiğini bildirmektedir. Gazete, Haydar Rifat Bey ile bir görüşme yaptığını belirterek onun ağzından şu cümlelere yer verir: " *Ekmel Bey'e mektup yollamış değilim, Mahmut Esat Bey hakkında bir ihbarname yolladım. Ekmel Bey Reisicumhura gönderdiğim ihbarnameyi muameleye koyduğu halde bu ihbarnameyi tahkikat yapmadan iade etmesi doğru değildir.*"[90]

8 Haziran tarihli Vakit gazetesi,[91] 7 Haziranda Haydar Rifat Bey'in gıyabında davanın devam ettiğini ilk sayfadan okuyucularına ulaştırır. Haydar Rifat Bey'in okunan dilekçesinde, listesini verdiği şahitlerin dinlenilmesini talep eder. Mahkeme ara kararında, belirtilen şahitlerin dinlenilmesini kabul eder. İstinabesi gelen beş şahıs da Haydar Rifat Bey'in umduğunun dışında Mahmut Esat Bey'in, Jak Basat'tan rüşvet aldığı konusu hakkında bir şey bilmediklerini ifade ederler. Adliye Vekili'nin avukatlarının talebi üzerine mahkeme 8 Haziran saat 10'a tehir edilir.

---

[89] **Akşam Gazetesi**, 7 Haziran 1930, s. 1.
[90] **Akşam Gazetesi**, 8 Haziran 1930, s. 1.
[91] **Vakit Gazetesi**, 8 Haziran 1930, s. 1.

2.12. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in Savunması

8 Hazirandaki duruşmayı, Vakit gazetesi, 9 Hazirandaki nüshasında manşetten duyurur. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey, ana savunmasını bu celsede yapar. Mahmut Esat Bey'in oldukça iyi çalışılmış olan ifadesine Vakit gazetesi dört sayfasında yer verir. Adliye Vekili, şahitlerin kimlik ve kişiliklerini ele alarak, onları itibarsızlaştırmak suretiyle ifadelerini ıskat etmek gibi bir savunma metodunu tercih eder.[92] Haydar Rifat Bey'in mahkemeye şahit olarak gösterdiği kimseleri sırayla ele alarak onlar hakkındaki görüşlerini serdeder.

Evvela şahitlerden Cevat Bey'i ele alır. Cevat Bey'in ilk TBMM hükümeti tarafından vatana ihanet suçundan gıyabında idama mahkûm edilen Damat Ferit Paşa kabinesinde, Divan-ı Harp Müddeiumumîsi (Savcı) olduğunu ifade eder. Cevat Bey'in Abdurrahman Münip Bey ile bir maden ocağı davasını kaybettiklerini, bunu da kendisinden bildikleri için şahsına husumet beslediklerini ifade eder. Oysa bu mahkeme kararının doğru olduğunu, kendisinin bu iki müderris lehine hareket etse kanunları çiğnemiş olacağını söyler. "*Bu iki zatı diğer bazı vatandaşlardan neden ve niçin üstün tutacaktım? Buna ne hakkım ve ne de selâhiyyetim vardı. Salâhiyetlerimi keyfime gittiği gibi kullanamam.*" demiştir. Haydar Rifat Bey'in Cumhurbaşkanına yazdığı ve içinde kendisine hakaret edilen o mektupları, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin koridorlarında Cevat Bey'in herkese okuduğunu ifade eder. Cevat Bey'in şahsına husumet beslemesinin diğer bir sebebi de vekâletlerin hemen hepsinin avukatlığının Cevat Bey'e verilmiş olduğunu; kendisi Adliye Vekili olunca bu davaların tek elde toplanmasını uygun görmediğini söyler. Memleketin diğer başarılı avukatlarına da fırsat vermek için bu davaları almasından dolayı Cevat Bey'in kendisine şahsi husumet içinde olduğunu söyler.

Şahitlerden Abdurrahman Münip Bey'in yukarıda anlatılan olayların dışında, Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesi'ne yaptığı hakaretten dolayı aldığı cezayı kendisinden bildiğini söyler. Ayrıca mahkemenin Abdurrahman Münip Bey'in vergi kaçırma suçundan on bin lira cezaya çarptırıldığını, meseleyi Adliye Vekâleti Hukuk İşleri Müdürlüğü'ne incelettiğini, suçun sabit olmasının anlaşılması üzerine avukatlık mesleğine yakışmayan bu durumu İstanbul Barosu'na bildirdiğini, bu yüzden

[92] **Vakit Gazetesi**, 9 Haziran 1930, s. 1, 2, 5, 6.

Abdurrahman Münip Bey'in kendisine gücenik olduğunu ifade eder. Bu yüzden şahsın kendisini baroya etki etmek suçunu işlediği ithamında bulunduğunu söyler.

Haydar Rifat Bey'in müdafaa şahitlerinden eski Adliye Vekâleti Müsteşarı Kenan Bey'i ele aldığı bölümde; Kenan Bey'i Adliye Vekili olduğu gün tanıdığını, kendisinden önceki Adliye Vekili'nin[93] müsteşarı olduğunu söyler. Göreve gelince yaptığı ilk toplantıda, kendisinin yapmak istediği yoğun işler ve reformlar konusunda Kenan Bey'den yardım istediğini, onun ise çok yorgun olduğunu ve derhal istifa edeceğini bildirdiğini söylediğini ifade eder. Kendisini bakanlıkta yüzüstü bıraktığını, ardından da diğer müdürlerin istifa ettiğini, daha sonra bu istifaların Kenan Bey'in bir tertibi olduğunu öğrendiğini söyler. Buna rağmen gücenmeyerek, Kenan Bey'i Eytam Bankası'nın teşekkülü ve bazı müfettişlik işlerinde tecrübesinden faydalanmak üzere görevlendirdiğini söyler. Ama verdiği her işi Kenan Bey'in sabote ettiğini ifade ettikten sonra; kendisinden haksız yere huzur maaşı istediğini, Adliye Vekâleti'nin kimsenin arpalığı olmadığını ifade ederek vermediğini, bu yüzden kendisine husumet besleyen Kenan Bey'in vekâletteki diğer personeli istifa etmeleri konusunda tehdit ettiğini ifade eder.

Ardından diğer bir şahit olan İsmail Sıtkı Bey'i ele alır. Onun da hain Ferit Paşa hükümetinde Adliye Vekilliği görevi yaptığını ifade eder. Kendisinin Kuvva-i Milliye birlikleri ile Yunan'a karşı savaşırken, İsmail Sıtkı Bey'in işgalcilerle işbirliği içinde olduğunu anlatır. Ardından kendisinin de bizzat takibinde olan rüşvet davasının maznunlarından biri olan Yahudi Nesim Mazliyah'ın avukatı olan İsmail Sıtkı Bey'in, kendisine dava için tavassutta bulunup Nesim Efendi'yi tahliye ettirmediğim için gücenmiştir der.

Şahitlerin kritiğinden sonra onların mahkemeye verdikleri ifadeleri ele alan Adliye Vekili Mahmut Esat Bey, gazeteciler davasında husumetinden dolayı davayı Bursa'ya aldığı iddiasını bir iftira olarak değerlendirir. Uzun bir mütalaa ile şahitlerin ifadelerindeki çelişkileri ifade ettikten sonra, Haydar Rifat Bey'in savunmasının çöktüğünü, kendi ifadesi ile "*Şimdi kırılan müdâfaa kalkanı içinden Haydar Rifat Bey'in elinde bir demet iftira, bir tutam hakaret ve tehdit mektuplarile kanun müvacehesinde kalmıştır.*"der.

[93] Bu kişi Mustafa Necati Bey'dir.

Müdafaasında en son olarak Haydar Rifat Bey'in kendisini ele alır. Oldukça dikkat çekici iddialarda bulunur. Kendisinin Adliye Vekili olduğunda, Haydar Rifat Bey'i barodan atılmış bulduğunu, baroya tekrar alınması için uzun süre ricalarda bulunup mektuplar yazdığını ifade ederek, o mektuplardan bazılarını okur. Haydar Rifat Bey'in bununla kalmayıp kendisinden Avrupa'da talebe müfettişliği talep ettiğini, bunlar yapılmayınca gücendiğini söyler. Kaybetmek üzere olduğu bazı davalar için kendisinden müdahale talep ettiğini, bununla kalmayıp bir de kendisini mahkemelere müdahale ile isnat ettiğini belirtir. Bu sırada dinleyiciler iki defa Mahmut Esat Bey'i alkışlarlar. Adliye Vekili, Haydar Rifat Bey'in mektuplarından 25 tanesini mahkemeye teslim eder. Bu mektupların birisinde kendisine 25 bin lira rüşvet teklif ettiğini, bir diğerinde kendisini yalancı şahitliğe teşvik etmek istediğini söyler.

Mahkeme başkanı, Adliye Vekili'nin bu uzun savunmasından sonra Haydar Rifat Bey'in telgrafla gönderdiği dilekçesini okur. Haydar Rifat Bey dilekçesinde; kendisine celse tarihinin bildirilmemesinden ve şahitlerin usulsüz dinlenilmesinden şikâyetçidir. Ardından mahkeme heyeti müzakereye çekilerek dönüşte, Haydar Rifat Bey'in şahitler konusundaki talebin reddedildiği bildirilerek, Savcı Ekmel Bey'den mütalaasını okuması istenir. Karar duruşmasının Perşembe günü yapılması ifade edildikten sonra celseye akşam saat altıda son verilir.

Akşam gazetesi 9 Haziran 1930 Pazartesi tarihli nüshasında, Mahmut Esat Bey – Haydar Rifat Bey davasının haberini manşetten vermiştir. Manşet şu şekildedir: "*Mahmut Esat Bey diyor ki: Haydar Rifat yalnız değildir, arkasında gizlenenler vardır. Aldığım haberler bunu müeyyettir. Onlar namuslu adamlar ise benimle millet mahkemesi huzurunda yüz yüze gelmelerini, benden hesap sormalarını, Türk Milleti muvacehesinde kendilerine teklif ediyorum. Bu davetten kaçanların hükmünü millete havale ediyorum.*" Gazete haberinde, davanın bugün saat onda Ankara Asliye Hukuk Mahkemesinde görüldüğünü, salonun çok kalabalık olduğunu ve çok sayıda mebusun da davayı izlemek üzere salonda hazır bulunduğunu bildirmektedir. Mahmut Esat Bey bizzat salona gelerek Haydar Rifat Bey'in müdafaa şahitleri hakkındaki görüşlerini ifade etmiştir. Mahmut Esat Bey şahitler hakkında sırayla mütalaada bulunmuştur.

1 - Cevat Bey, Damat Ferit hükümeti müddeiumumîsiydi. Bizler istiklal için çalışırken, o bizi takibe memur divanı harpte vazife kabul etmiş, aynı hükümetin muhtelif adliye hizmetlerini deruhte etmiştir. Birkaç sene evvel Abdurrahman Münip Bey'le birlikte takip ettiği 63 numaralı ocak davasını kaybetti. Her iki hükmü veren mahkemeyi tahkire kadar cesaret ettiler. Heyet-i hâkime hakaret davası açtı. Bunu benden bilirler. Hâlbuki dava esnasında İstanbul Müddeiumumîliği bunlar hakkında kâfi delil elde edemediğinden, mahkûmiyetlerini talebe imkân göremediğini şayet vekâletçe başka malûmat varsa bildirilmesini istedi. İmzamla cevap'ta dava görülürken direktif vermeyi münasip görmediğimi, vicdanî kanaati dairesinde hareketini bildirdim. Mahkeme âdemi mesuliyetlerine karar verdi. Kararı Ceza İşleri Müdüriyetine tetkik ettirdim. Nefan bil kanun temyiz ettirdim. Temyiz sebepleri doğru gördü, ilâmı bozdu, ben vazifemi yaptım. Cevat Bey, Haydar Rifat Bey'in Reisicumhura yazdığı ihbarnameleri dava açılmazdan evvel darülfünun koridorlarında okumuş, yüksek müderrislik vazifesile bu rolü telif etmiştir. Bu bana gayzının derecesini gösterir. Beni müdahale ile itham eden Cevat Bey, bazı davalarda benim de şehadette bulunmaklığımı istedi, reddettim. Cevat Bey'in birçok idare şuubatında vekil olmasını muvafık görmemiştim. Menfaati lehinde olmayan bu müdahaleden haberdardır.

2 - Abdurrahman Münip Bey, vergisini gizlemek suçundan 10 bin küsur lira cezalandırılmış. Hukuk İşleri Müdürü, bunu bir avukatın şerefiyle mütenasip görmediğinden hakkında lâzım gelen muamele yapılmak üzere iş İstanbul Barosu'na gönderildi, mesele henüz bitmemiştir, bu cihetten bana gücenmiştir. Bir Türk köylüsünü sigara kâğıdı kaçırdığından takip edilirken, hazineden vergi kaçıran bir profesör avukat takibat-ı muameleden nasıl istisna edilebilir?

3 - Esbak Adliye Müsteşarı Kenan Bey, kendisini adliye vekili olduğum gün tanıdım. Beni müdürlerle tebrike gelmiştir. Adliyenin esaslı ıslaha muhtaç olduğunu söyledim. Vakıa hukuk tahsil ettim fakat çifçilikten geldim, yardımınızı isterim dedim. Kenan Bey, yorgunluğundan bahisle istifa edeceğini söyledi. Diğer bazı müdürler de bu harekete uydular, istifanız doğru değildir, hep beraber çalışalım dedim. Kenan Bey mümkün olmadığını, beni harice karşı müşkül vaziyette bırakmamak için beş on gün kalabileceğini söyledi. Böyle istifadan müşkül vaziyete düşmeyeceğini söyledim. Bazı müdürlerle istifa etti, sonra haber aldım ki istifa tertip

eseri imiş, gücenmedim hattâ eytamın dağınık parasını toplayacak komisyona Kenan Beyi reis yaptım, altı ay çalıştıktan sonra meclisin tatiline 20 gün kala bu işin yapılamayacağını söyledi, çok müşkül vaziyette kaldım. Çünkü Reisicumhura, meclise Eytam Bankası'nın teşkil edileceğini bildirmiştim, sözü yerine getirmemek tehlikesi vardı. İş Bankası Müdürü Celâl Bey'e rica ettim, onun reisliğinde toplanan heyet derhal kanun projesini hazırladı, gene kızmadım. Usul muhakemat-ı cezaiye komisyonuna reis yaptım.

Senelerce uğraşan bu komisyon, bir iş görmeden dağıldı. Hukuk Fakültesi Reisi Tahir Bey'in riyasetinde mümtaz hukukçularımız toplanarak, yeni kanunu hazırladılar. Kenan Bey'in yerine müsteşarlığa gelen Kâzım Bey'e; "*Sen bu makamda oturamazsın, bu sandalyeler iğnelidir*." gibi sözler söyledi. Bunu o arada İstanbul Müddeiumumîsi Esat Bey'e da söyledi, bana haber verdiler. "*Makamınızda böyle muamele eden kim olursa olsun polise verin!*" dedim. Gene bir gün Kenan Bey'in hain Ferit divan-ı harbinde bazı vatandaşlar aleyhinde şahitliğini işittim. Bunu doğru bulmadığımı haber verenlere söyledim. Cevat ve Kenan Beylerin Darülfünun müderrisliklerine tayinini işitince, isabet olmadığını merhum Necati Bey'e söyledim. Çünkü her ikisi bu gibi kanunların alındıkları memleketlerin lisanlarını bilmezler. Hiçbir ecnebi dili bilmezler. Yalnız Cevat Bey Arnavutça bilir. Bu da ilim sahasında işe yaramaz. Cevat Bey, Kanun-ı Medeni hazırlanırken "*Hükümet şeriatı terkediyor, Katolik oluyor*" demiş. Ben evelki fikrimde gene musırrım. Bu şahitler mahkemede tevdi edilmiş şahadet mevzularına cevap vermeyince, bunun haricine çıkarak gayretkeşlik göstermişlerdir. Yüksek mahkemenin bu ifadelerdeki gayzı görmek için zorluk çekmeyeceğine şüphem yoktur.

4 - İsmail Sıtkı Bey'in maruf itilâfçılardan biri olduğunu işitirdim. Damat Ferit kabinesinde adliye nezaretini kabul ettiğini, Selçuk dağlarında Yunanlılarla göğüs göğüse çarpıştığım sırada işittim, şaşmadım. O zamanlar düşmanın müdahalesine susan bu zat, gazeteciler davalarının Bursaya naklinden çok müteessirmiş. Hürriyet-i matbuata bu kadar meclüp olan ve Türk gazetecileri, nezareti zamanında sürgünlere gönderilen bu ihtiyar şahit, bu hırsa o kadar kapılmış ki mahkemede mevzu haricine çıkıyor. Diğer şahitlerin şahadetleri hakkında söyleyecek bir şeyim yoktur.

Bu şahitlerin söylediklerine gelince, şahadetin mevzuu vak'anın nakildir. Yoksa şahidin efkârını bildirmesi değildir. Cevat Bey, "*Matbuat davalarının nakli meselesinde malûmatım yok*" demekle şahitlik vazifesini yapmıştır. Alt tarafta söylediği şeyler mevzu harici gayretkeşliktir. Kenan Bey'den sorulan suale Cevat Bey gibi adem-i malûmat beyan ediyor. Cevat Bey'in hissi şahadetine mukabil, fikri şahadette bulunuyor. Bu kabil şahadet caiz değildir. Garo'nun şahadeti hakkında ilmî mütalâalarında yukarıda bahsettiğim sebepler dolayısıyla bîhaber bulunan bu Darülfünun müderrisinin ağzından bunları işitmek acı bir şeydir. Abdurrahman Münip de kanun ve ilim şahitliği değil, fikir şahitliği yapıyor. Yani şehadet etmiyor, bu mütalâalar hiffetten bunamış bir adamın gayrı şuurî sözleridir. Türk hâkimi Abdurrahman Münip Bey'den izzet-i nefis dersi almaktan çok müstağnidir.

Mustafa Hayri Bey: "*Bursa'ya nakli dava kanunsuzdur. Çünkü kablelhüküm hâkimden şüphelenemez şüpheli ahvalde nakli dava hükümden evvel olur.*" İsmail Sıtkı Bey: "*Gazeteciler davasının Bursaya naklinden müteessirim*" diyor. Niçin, anlayamadım. Mamafih teessür ve memnuniyet herkesin hakkıdır. Şahitler diğer suallerin hapsi hakkında adem-i malûmat beyan etmişler, yalnız sadet harici bazı şeyler, söylemişlerdir.

Şimdi yalnız maznunun müdafaası kalmıştır. Suçlarına temas etmezden evvel söylemek isterim ki: "*Haydar Rifat yalnız değildir. Arkasında gizlenenler ve yanı başında maskeli duranlar vardır. Almakta olduğum malûmat bunu müeyyittir. Onlar namuslu adamlarsa benimle millet mahkemesi huzurunda yüz yüze gelmelerini, benden hesap sormalarını, Türk milleti muvacehesinde kendilerine teklif ediyorum. Vatanlarını seviyorlarsa vazifelerini yapsınlar. Bu davetten kaçanların hükmünü millete bırakıyorum*"

Gazete, Mahmut Esat Bey'in savunma metninin hemen ardından Haydar Rifat Bey'in mahkemeye çektiği bir telgraf haberine yer verir. Haber şöyledir: Haydar Rifat Bey bu sabah hapishaneden Ankara caza mahkeme-i riyasetine gönderdiği bir telgrafta kendisine bizzat mahkemeye icabet veya vekil göndermek için tebligat yapılmadığını, tebellüğ vaki olmadan dünkü celsenin kanunsuz

olduğunu, ameliyat gibi bir arıza müstesna olarak 26'ncı günü müdafaasını yapabileceğini bildirmiştir.[94]

10 Haziran 1930 Salı günü yayınlanan Akşam Gazetesi, ikinci sayfasında Haydar Rifat Bey'in Tevkifhane Müdürüne yazdığı mektubu haber yapar. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey dün mahkemede Haydar Rifat Bey'in Eskişehir'de tevkifane müdürüne yazdığı mektubu okumuştu. Mahmut Esat Bey, bu mektuptan geç haberdar olduğunu, müruru zamana uğradığı cihetle muameleye tevessül etmediğini fakat bir karar verilmek üzere baroya gönderdiğini söyledi. Mektup muhteviyatının ehemmiyetine binaen aynen bildiriyorum:

Eskişehir Tevkifhane Müdürü Kâzım Beyefendiye arzı tazimkâranemdir, (Mahremdir.) 11 tarihli mektuba cevaptır. Yalnız son kelimeyi anlayamadım. Eskişehir ceza mahkemesinden Madam Anastasya lehine ve Pandelâki aleyhine sadır olan hükme âdem-i kanaatle temyiz mahkemei celilesinde itirazen yaptığım mahkemenin safahatını Emin Bey'e izah ederim. Ekseriyeti temin ettiklerinden müekkilim ve ben müteşekkirim.

Sahte senet tasnii dolayısile yüz küsur bin liralık malları aleyhlerine sahtekârlık davası ikame ve bunlar davada maznun ve mevkuf mevkiinde bulunmuş kimselere kaptırmaktansa fedakârlıklar müreccahtır zannederim ve hattâ hükmederim ki, temyiz mahkemei celilesinin tercümanıyım. Mümeyyiz Emin Bey, bu heyet-i hâkimeden rüfekai muhteremesine talep ettikleri 25 bin lirayı veriyoruz. İstanbul'da emirlerine amadedir. Mukabeleten madam, kararını ekseriyetle ve adiyen nakzedecekler İndellüzum irae edilecek mahalle veya oraya icabet ile varakayı getiririm. Bu suretle vekil bulunduğum bu davada, bir kısmı gene mevkuf bulunacaklardır. Papa Dimitri, o da maznundur. Çünkü bihakkın isnat olunan cürm-i mahkûmiyetini bertaraf etmek gibi bir tesiri olabilir. Hasım, zihinden asla çıkarılmaması lâzım gelmesi itibarile ve en basit bir hakikati ihtiva etmesile mukabele etmiş bulunanlar, cinayet mahkemesinin kara kuşi hükmü neye müstenittir. Vesait istimal etmedim. Bu defa icrayı adalet buyrulmasını temenni ederim. Tereddüt etmiyorum, onlar da yanaşacaklardır. Son rapora gelince, lehimizde değilse de bunu hariçte bin lira ile Aftaya Efendi'ye usulce lehimize yaptırmaktan ibarettir. Bir

[94] **Akşam Gazetesi**, 9 Haziran 1930, s. 1, 2.

gâvurun hattâ Yunanlının hakkını gaspetmek her bir Türk için vaciptir. Kaldı ki, şahadet bu bapta ayni şahitler, para ile indettevcih ve tevsik ikrarı hakikat ederler.

Haydar Rifat Bey, Mahmut Esat Bey'e bir mektup daha göndermiştir. Bu mektupla Mahmut Esat Bey'in yazı ve imzasını taklit etmiştir. Haydar Rifat Bey, bununla takliden kolay olduğunu, bu itibarla Eskişehir tevkifhane müdürüne yazılan mektubun de taklit edilerek kendisine atfedildiğini bildirmektedir. Bu mektup 1341'de yazılmıştır. Mektup aynen şudur:

Ser Müfettiş Abdülkerim Bey'e: Muhterem Haydar Rifat Beyefendiden mektup aldım. Mevzuu bahis buyurduğu meseleyi anladım. Size bu babda aynı şeyler söylemiştim. Hâlâ bir cevap almadım, keyfiyetin tahkik ve intacını miri mumaileyhe telgrafla tefsirini rica ederim efendim. Mahmut Esat bu mektubun altına Haydar Rifat Bey kendi yazısı ile şu satırları ilâve etmiştir: "*İlk sahtekârlık tecrübelerimdir. Acemice olan noktalar bana bağışlanmak meşimesi necabetleri iktizai âlisidir*."[95]

12 Haziran tarihli Vakit Gazetesi[96] iç sayfadan verdiği bir haberle, davanın bugün görüleceğini okuyucularına duyurur. Haberde Haydar, Rifat Bey'in Adliye Vekili'nin mahkemeye sunduğu ve kendisinin yazdığı mektupların kendisine ait olmadığına dair bir demecini haber yapar. Haber metnin sonunda Mahmut Esat Bey'e, şahitlerin söyledikleri ile ilgili görüşünü soran muhabire verdiği cevap vardır.

Mahmut Esat Bey; "*Bana verilen cevapları okudum. Cevat, Abdurrahman Münip, İsmail Sıtkı, Kenan Beyler hakkında mahkeme huzurunda söylediklerim resmi hakikatlerdir. Bunları gazete sütunlarında münakaşaya ne vaktim var, ne de vaziyetim müsaittir. Milletin işleri pek çoktur. Yolsuzluklarımı göstermek için kendilerine azıcık güveniyorlar, vatanın yüksek menfaatlerile kendilerini biraz alâkadar görüyorlarsa devletin beni de mes'ul tutmıya salâhiyettar kanuni makamlarına müracaat etsinler*" der.

[95] **Akşam Gazetesi**, 10 Haziran 1930, s. 2.
[96] **Vakit Gazetesi**, 12 Haziran 1930, s. 5.

2.13. Davanın Sonuçlanması

13 Haziran tarihli Vakit Gazetesi, duruşmanın karara bağlandığını ve Haydar Rifat Bey'in 2 sene hapis cezasına çarptırıldığını manşetten okuyucularına ulaştırır.[97] Mahkemenin kararı şöyledir: *"İftira, hakaret ve sövme suçlarının müteaddit defalar ve ağır elfaz ile istimal edilmiş olması mezkûr fiiller hakkında esbabı müşeddedi müteaddideden addile mezkûr fıkra hükmüne tevfikan bir sene iki ay hapsine ve 210 lira ağır cezayı nakti ile mahkûmiyetine ve kezalik maznunu mumaileyhin sövme fiilini Reisicümhur Hazretlerine takdim ettiği işbu neşir vasıtası olan ihbarnamelerle irtikâp elmiş olmasına binaen sövme filinden dolayı hareketine muvafık olan mezkûr kanunun 482 inci maddesinin 4 üncü fıkrası hükmüne tevfikan 10 ay hapsine ve 210 lira ağır cezayi nakti ile mahkûmiyetine ve tehdit cürmünden dolayı harekete muvafık olan mezkur kanunun 192 inci maddesi hükmüne tevfikan 6 ay hapsine ve 50 lira ağır cezayı nakti ile mahkûmiyetine ve ıftira cürmünden dolayı hareketine muvafık görülen mezkür kanunun 285 inci maddesinin 1 inci fıkrasına tevfikan 4 ay hapsine ve maznunun teaddüdü cürmü hasabile cürüm ve cezaların içtimai kaidesi muce(i)bince ve 69 uncu madde hükmüne tevfikan sövme ve tehdit ve ıftira cürümlerinden hükmedilen hapis cezası mecmuunun yarısına muadil olan 10 ay hapis cezasının en ağır cürmü olan hakaret filinden hükmolunan 1 sene 2 ay hapis cezasına zammile 2 sene hapsine ve 76 ncı maddede irtikâp olunan her fiil için muayyen olan ağır ve hafif cezayı nakdinin en ağırının azami haddini tecavüz etmemek üzere ve tamamile hükmolunur diye musarrah olmasına ve 480 inci maddenin son fıkrasında ağır cezayı nakdinin sonra haddi malûm olmamasına mebni tayin ve takdir olunan ağır cezayi nakdilerin mecmuu olan 370 lira ağır cazayi nakdinin tamamen tahsiline vermediği takdirde 19 uncu madde mucebince hapis cezasına tahviline ve muhakeme masrafının kendisinden taksitle gıyaben kabili temyiz olmak üzere ittıfakla karar verilerek alenen tefhim kılındı..*

12 Haziran 1930
Heyeti hâkime: Reis Kemal, Azalar: Akif, Hayrullah"

Sonuçta Haydar Rifat Bey'e iki sene hapis cezası ve 370 lira para cezası veren mahkeme, bir meseleyi de karar bağlar. O da, cumhurbaşkanının konumunun

[97] **Vakit Gazetesi**, 13 Haziran 1930, s. 1, 5.

memur olduğu şeklindeki kararıdır. Yayınlanan kararnameye göre Reisicumhurun memur olduğu şu suretle anlatılmaktadır: "*Reisicümhur Hazretleri memurin kanununun birinci maddesindeki memurun tarifinde mevcut şartları tamamen haiz en büyük bir memurdur. Çünkü teşkilâtı esasiye kanununun 32 inci maddesi mucibince devletin reisi olup müteakip maddelerinde de vazıfesi tayin edilmiştir. Reisicümhur Hazretleri Cümhuriyet kanunlarına riayet ve müdafaaya hasrınefsetmekten ayrılmıyacağına yemin etmiş olmasına göre kendisine devlet hizmeti tevdi olunmuştur. Binaenaleyh memurin kanununun birinci maddesindeki evsaf ve şeraiti tamamen haiz en büyük memurdur ve memuriyeti dolayısile ihbarnameyi kabul eder.*"

Böylece Haydar Rifat Bey'in bir iddiası daha çökmüş oluyordu. Bu arada mahkeme başladığı sırada, Mahkeme Başkanı Hâkim Cemal Bey'dir. Diğer üyeler ise Hayrettin ve Atıf Beylerdir. Mahkeme neticelendiği sırada mahkeme başkanı Kemal, Azalar: Akif ve Hayrullah olarak dikkatimizi çekmektedir. Yani mahkeme heyeti tamamen değişmiştir.

14 Haziran tarihli Vakit gazetesi,[98] Haydar Rifat Bey'in aldığı iki yıllık mahkûmiyet kararını birinci sayfadan ele almıştır. Gazete haberine göre, Haydar Rifat Bey'in bir yandan mevcut mahkûmiyetine itiraz etmişken, bir yandan da Ankara'da gıyabında verilen karar için yeniden yargılanma talep etmiştir. Sebep olarak da hasta olduğu için rapor almış ve mahkemeye gelememiştir. Davanın devam eden celselerinin tarihinin kendisine bildirilmediğini söylemiştir. Ayrıca kararı temyiz etmek için Yargıtay'a da müracaat etmiştir.

14 Haziran 1930 Cumartesi günkü Akşam gazetesinin manşeti; "*Haydar Rıfat Bey İki Sene Hapse Mahkûm Oldu. Maznun İlam Tebliğ Edilince Verilen Kararı Temyiz Edecektir*" şeklindedir. Habere göre, Ankara Asliye Mahkemesi dün Adliye Vekili Mahmut Esat Bey tarafından, Haydar Rifat Bey aleyhine açılan dava hakkında kararını vermiştir. Haydar Rifat Bey iki sene hapse, 370 lira ağır cezaya mahkûm olmuştur. Mahkemenin kararnamesinde: " Haydar Rifat Bey aleyhindeki dava şahsî hakaret ve sövme davası değil, hukuku amme davasıdır. Binaenaleyh bu dava, Haydar Rifat Bey'in Vekil Bey aleyhine açtığı şahsi dava ile rüyet edilemez. Haydar

[98] **Vakit Gazetesi**, 14 Haziran 1930, s. 1-3.

Rifat Bey, evvelce Mahmut Esat Bey'e sitayişlerle dolu mektuplar göndermiştir. Lâkin irtişa maddesinden müvekkilinin tahliye edilmemesi üzerine, Adliye Vekiline garez bağlamıştır. Haydar Rifat Bey hakkında takibat yapılması için reisicumhur hazretlerine ihbaratta bulunmuştur. Haydar Rifat Bey, ceza kanununun 480 inci madde sinin ikinci fıkrasına tevfikan bir sene iki ay hapsine, 210 lira ağır cezaya, sövme tehdit ve iftira fiillerinden ayrıca 69'uncu maddeye tevfikan, 10 ay hapsine ve ceman 370 lira ağır ceza ile tecziyesine karar verilmiştir" denilmektedir. Evelki mahkûmiyet müddetini hapishanede geçirmekte olan Haydar Rifat Bey mahkemenin kararını temyiz edecektir. Bunun için ilamın tebliğini beklemektedir.[99]

Vakit gazetesi, 22 Haziran 1930 tarihli nüshasında Haydar Rifat Bey'in tahliyesini, hapishane çıkışında fotoğraflayarak haber yapmış ve birinci sayfadan vermiştir. Haydar Rifat Bey gazete muhabirine gülümseyerek: "*Öyle bir resim çekiniz ki daima mücadeleye hazır, yılmamış olduğumu göstersin!*" demiştir. Ama Yargıtay kararı da Haydar Rifat Bey'in aleyhine çıkmıştır. Ailesinin oldukça manidar ve maksatlı bulduğu 9 ay 10 günlük bir ceza Yargıtay tarafından onanmıştır.[100]

23 Haziran 1930 Pazartesi günü Akşam gazetesi, Haydar Rifat Bey'in Temyiz Mahkemesine dilekçe vereceğini duyurur. Haydar Rifat Bey, 20 günlük hapis müddetini bitirdiğinden dün saat 13'te tahliye edilmiştir. Mumaileyh kendisile görüşen gazetecilere adliye vekilinin davasından dolayı verilen iki sene hapis kararını temyiz için otuz büyük sayfalık mufassal ve müdellel bir lâyiha hazırladığını, pazartesi gününe kadar yazmasını bitirip ait olduğu makama vereceğini, hakkında verilen mahkûmiyet kararının temyiz mahkemesince bozulacağını kuvvetle ümit ettiğini kaydetmiş ve Mahmut Esat Bey hakkında nihayet son kanuni mercie de müracaat edeceğini ilâve etmiştir.[101]

2.14. Dava Sonucu Mahmut Esat Bey'in İstifası

Mahmut Esat Bey'in dönemin başbakanı Mustafa İsmet Paşa'ya 30.07.1930'da yazdığı bir mektupta, davanın Yargıtay süreci sırasında Mahmut Esat Bey'in haleti ruhiyesi ve niyeti hakkında bilgi edinmekteyiz. Davayı kazanıp Haydar

---

[99] **Akşam Gazetesi**, 14 Haziran 1930, s. 1, 2.
[100] **Vakit Gazetesi**, 22 Haziran 1930, s. 1.
[101] **Akşam Gazetesi**, 23 Haziran 1930, s. 1.

Rifat Bey'i hapse mahkûm ettirmesine rağmen birkaç ay süren davanın kendisini ne kadar yorduğunu ve sinirlerini yıprattığını müşahede etmekteyiz. Adliye Vekili Mahmut Esat ve Başvekil Mustafa İsmet arasında resmi bir yazışma evrakı olmasına rağmen, ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla hayli rutin dışına çıkıldığı gözlemlenmektedir. Mahmut Esat Bey, bazı basın organlarını da ardına alan Haydar Rifat Bey'in, kendisine tahammülün ötesinde hakaret ettiğini, eğer üzerinde devlet sorumluluğu olmasa bunu bir izzeti nefis meselesi yaparak, tam bir şövalye ruhu ile Haydar Rifat Bey'e "düello" bile teklif etmeyi aklından geçirdiğini ifade ediyor. Ardından da Reisicumhur'dan da icazet alarak kendisine Yargıtay'a dava açma izni verilmesini incelikle talep etmektedir.

"Pek muhterem Paşa Hazretleri,

"Yarın" ve "Son Posta" gazetelerinin mahkemede geçmiş şeyler ve bunlardan dolayı da Haydar Rıfat mahkûm edilmiş olmakla beraber itiraf edeyim ki yine bıçak kemiğe dayanmağa başladı. Mahmut Esadın böyle neşriyatı ve bu gibi tecavüzleri hazm edecek kabiliyette bir adam olmadığını aziz liderimin bildiğini tahmin ederim.

Şu dakikaya kadar sukûtüm; bu neşriyatı tamamen kanunun ağları içine düşürebilmek içindi. Bu oldu. Son Posta gazetesi iki gün evvelki neşriyatile, Yarın gazetesi de efendimize hakkımda vaki son yazılarile kanun karşısında ağır bir vaziyete girdiler.

Eğer memlekette düvello hoş görülür bir şey olsaydı, bundan da sarfınazar, eğer bu adamlar düvelloya da davet edilebilir bir şeye benzeselerdi ona da tevessül ederdim. Mahkemeleri yormazdım. Netekim Yunus Nadi Bey'in bildiğiniz son yazısını mahkemeye düşürmedim, fakat af da etmedim. Bir gün bundan dolayi kendisinden hesap soracağım.

Efendimizi hareketlerinden birkaç saat evvel bu iki gazete hakkındaki noktai nazarimi bildirmek ve emirlerinizi telakki için aramışdım. Meşgalelerinin kesreti buna mani oldu.

Ne istediklerini, kimlere ve kimlere alet olduklarını, bana niçin çatmakta devam ettiklerini çok eyi bildiğim bu çapulcu gerilerindeki başbuğlarile beraber yere

vuramayacak kadar zaıf değilim. Devlet umurunda, bana emanet edilen millet işlerinde bunlara ve bunları idare eden hain muhalefete, irticaa, ihanete meydan okuyamayacak kadar düşmedim.

Efendimizden tek bir istirhamım var "Ben düşmanları haklarım yalnız siz beni dostlardan siyanet ediniz!"

Altı senedir Cümhuriyet kanunlarile beni her gün karşılarında bulan muhalifler, yakarlını (yakalarını) *silken komünistler, altı sene fasılasız takip edilen mürteciler, ecnebiler, suikastçılar, hırsızlar elbette Mahmut Esattan yorgundurlar. Belki bir bakıma göre haklıdırlar da. Çünkü ben onlar*(ı) *af etmedim ve etmem. Hatta devlet kudreti kisvesini bir tarafa bırakarak sade bir vatandaş kalsam da – sıra gelirse – kendilerinden memleketin hesabını sorabilecek kadar zindeliği nefsimde bulacağım.*

Teşriflerinden mukaddem müsadeleri lahik olursa bir ağustosta onbeş gün kadar devam edecek bir teftiş seyahatını müteakip bir müddet İzmir ve Selçukta istirahat edeceğimi arz etmiştim. İradelerine intizardayım.

Hörmetle tazimle ellerinizden öperim

Efendimiz. *(İmza)*

Mahmut Esat[102]

30.7.930

2 Ağustos 1930 tarihinde izin talebi kabul edilen Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt Selçuk'taki çiftliğine dinlenmeye çekilir. "*İster doğru olsun ister yanlış bütün bu suçlamalar, Mahmut Esat hakkında kamuoyunda olumsuz bir imaj oluşmasını sağlamıştır. Haydar Rıfat'ın*[103] *bu konuda göstermiş olduğu ilgi çekici ısrar, adeta bir kampanyaya dönüşmüş ve Mahmut Esat'ın Adliye Vekilliğinden düşürülmesi için muhalefetin kuvvetle sarıldığı bir vasıta haline gelmiştir. Nitekim Mahmut Esat'ın görevinden alınabileceğine ilişkin haberlerin kamuoyunda yer almasıyla birlikte Haydar Rıfat ve suçlamaları ile ilgili haberlerin birden bire kesildiği görülmektedir. Mahmut Esat da, bir süreden beri hakkında yapılan bu suçlama kampanyasından*

[102] **BCA**, 030.01, 55.335.3. , Dosya E2, 30.07.1930

[103] Nilüfer Uğurlu Şenel Kitabının 248 sayfasında Haydar Rifat'ın soyadını yanlışlıkla (Yılmaz) olarak belirtmiştir. Doğrusu "Yorulmaz"dır.

duyduğu üzüntüyü Meclis kürsüsünde şu sözlerle dile getirecektir: "İki aydan beri şahsıma vaki tecavüzlerden kalbim delik deşik oldu. Fakat bunlar bana koymaz, İdeal yolunda çekilen ızdırap, hele Türk milletinin ideali yolunda olursa, bu ızdıraplar olsa olsa benim başıma çelenk olur."[104]

Bu sırada Ağrı ilimizde meydana gelen isyan dolayısıyla, Ödemiş'te gazetelere bir beyanat veren Mahmut Esat: "*Benim fikrîm, kanaatim şudur ki, bu memleketin kendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır.*"[105] şeklindeki sözleriyle takınmış olduğu ırkçı tutum, muhalif gazeteler tarafından şiddetle eleştirilmiş ve bu konu da yıpratılması konusunda serişte edilmiştir. Nihayet 22 Eylül 1930 tarihinde Mahmut Esat Adliye Vekilliği'nden istifa etmiştir.

Nilüfer Uğurlu Şenel'e göre, Mahmut Esat Bey'in istifası mecliste sevinçle karşılanmış, uzun süredir zor durumda bıraktığı İsmet Paşa kabinesini rahatlattığı iddiası çokça dillendirilmiştir.[106] Ardından yeni kabinesini oluşturan Başvekil Mustafa İsmet, yeni kabinesinde yer vermediği Mahmut Esat Bey'in gönlünü gazeteye verdiği şu ilan ile almaya çalışmıştır:

"*Mahmut Esat Beyefendiye:*

İzmir Mebusu

Fırkada serbest çalışmak ve kıymetli yardımlarınızdan daha geniş sahalarda istifade temin arzusu, yeni hükümete iştirakinizden bizi mahrum etti. Hükümetle beraber çalıştığınız günlerin hatıratını muhabbetle ve teşekkürle muhafaza edeceğim. Vekaletiniz esnasındaki güzide hizmetinizi yâd ve atide memleketimize yeni ve yüksek hizmette muvaffak olacağınız itimadı beni bilhassa mütehassis ve mutmain etmektedir. Aziz arkadaşım efendim.

Başvekil İsmet"

Gazetelerden anladığımıza göre SCF kendini kuruluşundan 99 gün sonra feshetmiş olmasına rağmen Mahmut Esat Bey'e olan hücumlar bir süre daha devam etmiştir. "*1920-24 yıllan arasında muhalefetin de ılımlı gördüğü ve desteklediği*

[104] Nilüfer Uğurlu Şenel, a.g.e. , s. 251.
[105] Nilüfer Uğurlu Şenel, a.g.e. , s. 252.
[106] Nilüfer Uğurlu Şenel, a.g.e. , s. 253.

Mahmut Esat, zaman ilerledikçe muhalefetin neredeyse birinci hedefi haline gelmiştir. Onun bu değişen konumunda, radikal inkılâpçılığı ve yapılan inkılâpların korunması noktasında duyduğu hassasiyeti, sert ve tavizsiz bir üslupla sunmasının da önemli payı olmalıdır. İlk defa Şeyh Sait İsyanı sırasında İsmet Paşa'nın yanında yer alarak sergilediği bu tutumu, hükümette kaldığı yıllar boyunca sürdürmüş ve inkılâpçı düşüncenin uzlaşmaz yüzünü temsil eden karakteri, onu adeta bir günah keçisi durumuna getirmiştir."[107]

2.15. Haydar Rifat Bey'in Tercüme ve Yayınları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Haydar Rifat Bey, öğrencilik yıllarından itibaren ağırlıklı olarak Fransız aydınlanmacı sosyalistlerinden etkilenmiştir. Bunlar: "Jean Grave, Paul Brousse, Jean Allemane, Jules Guesde, Hamon, Peter Kropotkin, Edouard Vaillant, Jean Jaures, Lucien, Gracchus Babeuf, Enfantin, Bazard, Charles Fourier, Jean-Babtiste Andre Godin, Etienne Cabet, Victor Prosper Considerant, Louis Blanc, Proudhon, Bakunin, Kropotkin, Reclus, Lasalle, Jules Guesde, Paul Brousse, Jean Jaures, Edouard Vaillant, Jean Allemane, Paul Lafargue, Jean Grave" gibi kişilerdir.

Haydar Rifat Bey'in tercüme ettiği ilk eseri, 1910 yılında bastırdığı "Beynelmilel İhtilal Fırkaları" adlı kitabıdır. "*Tevfik Nadir*" müstearı ile yayınladığı bu kitabını, Paris Üniversitesi Profesörlerinden Fransız tarihçisi Charles Seignobos'u (1854-1942) kaynak alarak kaleme almıştır. Bu tercümesini, muhtemelen 1908 yılında kaleme almışken, kendi ifadesi ile "*hem yazılırken hem de saklanırken enva-i endişeleri mucip olmuş*"tur. Beynelmilel İhtilal Fırkaları adlı tercümesi, "*Farmasonluk ve Karbonariler" ve "Jön Türk Avrupa" konularıyla başlamakta; bunları çeşitli solcu okul ve örgütleri anlatan, dokuz bölüm izlemektedir.*"[108] 1908 yılında George Tourner'den tercüme edip yayınladığı ve tez konumuz olan "*Sosyalizm*" adlı tercümesi, Mete Tunçay tarafından şöyle kritik edilmiştir:

"*Sosyalizmin anlamı ve solcu kuruluşların tarihi üstüne bilgi veren bu kitap, Türkiye'nin sorunlarına solun ışığı altında bakmayı denemediği için, bizim açımızdan özel bir önem taşımamaktadır. Yine Haydar Rıfat'ın George Tournére'den*

[107] Nilüfer Uğurlu Şenel, a.g.e. , s. 255.
[108] İlhami Yangın, **Osmanlıda Sosyalizm**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009, s. 337.

çevirdiği Sosyalizm adlı eser de, tabiatıyla, böyledir. Ancak, bu kitabın başında (Nâşir) İbrahim Hilmi Beyin bir sunuş yazısı vardır ki, pek bilgili olmasa da gerçekte büyük bir sağduyu ile kaleme alınmıştır. "Türkiye ve Sosyalizm" konusu üstünde ilk düşünme çabalarından birini gösteren bu yazıda şu fikirler geliştirilmiştir: Bir "siyasal devrim" bir de "toplumsal devrim" vardır. Birincisi yetersizdir, İkincisiyle tamamlanmalıdır. "Toplumsal devrim" sosyalizm ile gerçekleşir Demokrasi de sosyalizm ile birlikte gelişir. Ilımlı ve aşırı sosyalistlikler vardır. Ilımlılar faydalı, aşırılar zararlıdır. Türkiye'de sosyalizmin Batıdakinden farklı olarak uygulanması gerekir. Sosyalizm, derebeylik düzenini büsbütün ortadan kaldırmak yolunda çalışacağı için de yararlıdır. Sonra, sosyalizm yalnızca faydalı değil, aynı zamanda kaçınılmaz bir şeydir. Çünkü Türkiye'de de kapitalist düzen gelişecektir. Şimdiden köyde ve şehirde sosyal adaletin eksikliği duyulmaktadır. Tarımda çalışanlar, toprak ağalarının ve tefecilerin elinden acı çekmektedir. Şehirde de (ecnebi sermayenin işlettiği) büyük teşebbüsler ameleleri sömürmektedir. Sosyalizmin Türkiye'de bugün bile yapacağı çok şey vardır."[109]

Haydar Rıfat Bey, "*Tevfik Nadir*" müstear ismini diğer bazı tercümelerinde de kullanmıştır. Bu müstearı, tarihsel süreç olarak İttihat ve Terakki Partisinin despotik iktidarı dönemindeki eserlerinde kullanmıştır. Muhtemelen ittihatçıların baskıcı rejiminden ve tutuklanıp hapse girmekten çekindiği için yapmış olmalıdır. A. Daudet'ten, Emil Ludwig'ten, Andre Maurois Buharin, Lenin, Gustav, Balzac, Tolstoy'dan Dostoyevski vb. yazarlardan yaptığı çevirileri "Dün Ve Yarın Tercüme Külliyatı" adıyla yayımladı.[110] Karl Marks'tan çevirdiği "*Kapital*" dilimize ilk kez Haydar Rifat Bey tarafından çevrildiği birçok yerde ifade edilse de İlhami Yangın, Kapital'i dilimize çeviren ilk kişinin Ziya Gökalp'in asistanı olan Necmettin Sadak olduğunu ifade etmektedir.[111]

Haydar Rifat Bey avukat olduğu için, sosyalizmle ilgisi sadece teorik düzeyde değil aynı zamanda pratikte de gerçekleşmiştir. Şark Şimendifer Kumpanyasından çıkarılan Demirci Arif Şems, Makinist Ganof ve işçi arkadaşlarınca 1911 Mart'ında

---

[109] Mete Tunçay, **Türkiyede Sol Akımlar (1908-1925),** İstanbul, İletişim Yayınları, C. 1, 1. Baskı, 2009, s. 58-59.
[110] **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, İstanbul, Meydan Yayınevi, 12 cilt, 1981, s. 822.
[111] İlhami Yangın, a.g.e. s. 320.

kurulan, ama ertesi ay hükümet tarafından kapatılan "Çalışkan Kardeşler Cemiyeti'nin "Vekil-i Müdafiliği"ni yani avukatlığını yapmıştır.

Haydar Rifat Bey'in çeşitli dünya dillerinden dilimize yaptığı muhtelif türlerde yayınlamış olduğu tercüme kitapların listesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

	Yılı	Yayın Adı	Yayınevi	Yazar	Tercüme
1	1908	Babıâli'nin İçyüzü	Artin Asaduryan Matbaası	?	Tevfik Nadir
2	1908	Tehlikenin Büyüğü-Uyanalım	Kitaphane-i İslam ve Askeri	?	Haydar Rifat
3	1908	Şükûfe-i Tarihiye	Karabet Matbaası	Ziya Rıza- Tevfik Nadir	
4	1908	Tehlikenin Büyüğü	Karabet Matbaası	Haydar Rifat	Haydar Rifat
5	1910	Beynelmilel İhtilal Fırkaları	Matbaa-i Osmaniye	Charles Seignobos	Tevfik Nadir
6	1910	Sosyalizm	Kitaphane-i İslam ve Askeri	George Turner	Haydar Rifat
7	1911	Yeni ve Mükemmel Malumat-ı Kanuniye	Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı	Haydar Rifat	Haydar Rifat
8	1911	Malumat-ı Kanuniye	Matbaa-i Askeriye	Haydar Rifat	Haydar Rifat
9	1926	Yeni Şerhli Borçlar Kanunu	Ahmet Kamil Matbaası	Haydar Rifat	Haydar Rifat
10	1926	Kanun-u Medeni Şerhi	Cumhuriyet Matbaası	Haydar Rifat	Haydar Rifat
11	1926	Şerhli Borçlar Kanunu	Maarif Kütüphanesi	Haydar Rifat	Haydar Rifat
12	1927	Malumat-ı Kanuniye	Şirket-i Mürettebiye Matbaası	Haydar Rifat	Haydar Rifat
13	1927	Miras Meseleleri	Şirket-i Mürettebiye Matbaası	Haydar Rifat	Haydar Rifat
14	1927	Türk Kanun-u Medenisi Şerhi: Ayni Haklar	Cumhuriyet Matbaası	Haydar Rifat	Haydar Rifat
15	1927	Ayni Haklar	Cumhuriyet Matbaası	Haydar Rifat	Haydar Rifat
16	1930	İlk Aşk	Hilmi Kitabevi	İvan Sergeyeviç Turgenef	Haydar Rifat
17	1930	Temmuz 914	Hüsnü Tabiat Matbaası	Emil Ludvig	Haydar Rifat
18	1931	Tarih Felsefesinin İlmi Esasları	Şirket-i Mürettebiye Matbaası	Gustave Le Bon	Haydar Rifat
19	1932	Sovyetizm ve Demokrasi	Şirket-i Mürettebiye Matbaası	?	Haydar Rifat
20	1932	Duman	?	İvan Sergeyeviç Turgenef	Haydar Rifat
21	1932	Bolşeviklik	Gençtürk Kitaphanesi	Dö Monzi	Haydar Rifat
22	1932	Versay	İstanbul Matbaacılık	Emil Ludvig	Haydar Rifat
23	1932	Bolşevik Âlemi	Şirket-i Mürettebiye Matbaası	?	Haydar Rifat
24	1932	Hükümdar	Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş	Makyavel	Haydar Rifat
25	1932	Bismark Nasıl Düştü	Şirket-i Mürettebiye Matbaası	Emil Ludvig	Haydar Rifat
26	1932	Musolini İle Mülakat	Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş	Emil Ludvig	Haydar Rifat
27	1932	Bismark	Gençtürk Kitaphanesi	Emil Ludvig	Haydar Rifat
28	1933	Lenin'in Hayatı, Bolşevikliğin Muhtasar Tarihi	Hilmi Kitaphanesi	Pier Şal	Haydar Rifat
29	1933	Mevut Toprak	Şirket-i Mürettebiye Matbaası	Pol Burje	Haydar Rifat
30	1933	Hep Vatan İçin	Şirket-i Mürettebiye Matbaası	G.S. Brooks – W.B. Lister	Haydar Rifat
31	1933	Basübadelmevt	Tefeyyüz	Tolstoy	Haydar Rifat
32	1933	Sermaye	Şirket-i Mürettebiye Matbaası	Karl Marks	Haydar Rifat
33	1933	Budda	Sanayiinefise Matbaası	Eduar Şure (Edouard Schuré)	Haydar Rifat
34	1933	Stalin	Gençtürk Matbaası	?	Haydar Rifat
35	1933	Ölüler Evinin Hatıraları	Tefeyyüz Kitabevi	Fiyodor Mihayloviç Dostoyevski	Haydar Rifat

36	1933	Cinayet ve Ceza	?	Fiyodor Mihayloviç Dostoyevski	Haydar Rifat
37	1933	Sosyalizm	?	J. Loturner	Haydar Rifat
38	1933	Hep Millet İçin	Tefeyyüz Kitabevi	L. Vitzenkorn	Haydar Rifat
39	1934	Farmasonluk	Tefeyyüz Kitabevi	?	Haydar Rifat
40	1934	Safo(Sapho)	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Alphonse Daudet	Haydar Rifat
41	1934	Küçük Hikâyeler	Tefeyyüz Kitabevi	?	Haydar Rifat
42	1934	Anarşizm	?	Peter Alekseyviç Kropotkin	Haydar Rifat
43	1934	Komünizm	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Lenin -Vlademir İlyiç	Haydar Rifat
44	1934	İşçi Sınıfı Hareketi ve Kautski Melunu	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Vlademir İlyiç Lenin	Haydar Rifat
45	1934	Gorio Baba	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Honoré de Balzac	Haydar Rifat
46	1934	Devlet ve İhtilal	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Vlademir İlyiç Lenin	Haydar Rifat
47	1934	Komünizm-Ulusallık-Müstemlekecilik	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	?	Haydar Rifat
48	1934	İsfahan'a Doğru	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Pierre Loti	H. Rifat
49	1935	Lasedemonyalılar ve Atinalılar cumhuriyetleri	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Xenophon	Haydar Rifat
50	1935	Demokrit	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	?	Haydar Rifat
51	1935	Lenin Mezhebi(Nazari-Ameli)	Şirket-i Mürettebiye Matbaası	J. V. Stalin	Haydar Rifat
52	1935	Dünya Meşhurları	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Plütark (Plutarchus)	Haydar Rifat
53	1935	Ayasluklu Heraklit	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	?	Haydar Rifat
54	1935	İskender	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Plütark (Plutarchus)	Haydar Rifat
55	1935	Felsefe	?	Denis Diderot	Haydar Rifat
56	1935	Eflatun	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	?	Haydar Rifat
57	1935	Epikür'ün Ahlâkiyatı	Şirket-i Mürettebiye Matbaası	Epikür	Haydar Rifat
58	1935	Hayali Sosyalizm ve İlmi Sosyalizm	Hilmi Kütüphanesi	Frederik (Friedrich)Engels	Haydar Rifat
59	1935	Tarihi Maddiyecilik	Şirket-i Mürettebiye Matbaası	J. Borhard	Haydar Rifat
60	1935	Yeni Adam	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Fortunat Joseph Strowski	Haydar Rifat
61	1935	İliç'in Ölümü	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Lev Nikolayeviç Tolstoy	Haydar Rifat
62	1936	Demosten	Vakit Gazete Matbaa K.	Plütark (Plutarchus)	Haydar Rifat
63	1936	Çiçeron	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Plütark (Plutarchus)	Haydar Rifat
64	1936	İklimler	Şirket-i Mürettebiye Matbaası	A. Moruva/E. Salomon W. Herzog	Haydar Rifat
65	1936	Vikontun Ölümü	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Marsel Prust	Haydar Rifat
66	1936	Sosyoloji	?	Pol Fokone	Haydar Rifat
67	1936	Etrüsk Vazosu	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Prosper Mérimée	Haydar Rifat
68	1936	Sezar	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Plütark (Plutarchus)	Haydar Rifat
69	1936	Efendi İle Uşak	?	Lev Nikolayeviç Tolstoy	Haydar Rifat
70	1937	Kara Gömlekliler İhtilali	Tefeyyüz Kitabevi	Marsel Quessant	Haydar Rifat
71	1937	Evlilik	Vakit Gazete Matbaa Kütüphane	Fransuva Morak	Haydar Rifat
72	1938	Aşk Peşinde	İkbal Kitabevi	Pitigrilli	Haydar Rifat
73	1938	İki Tablo	?	Marsel Prust	Haydar Rifat
74	1939	Kadın Kitabı	İkbal Kitabevi	Çehov-Anton Pavloviç	Haydar Rifat
75	1939	İşler Tıkırında Gidiyor	Hilmi Kitabevi	Çehov-Anton Pavloviç	Haydar Rifat
76	?	Karl Marks'a Methal	?	?	Haydar Rifat
77	?	Tefekkürler	?	Paskal	Haydar Rifat
78	?	Politika Felsefesi	?	?	Haydar Rifat

- Haydar Rifat Bey'in değişik kütüphanelerde rastladığımız tüm çeviri eserlerinin listesidir. Tablo tarihsel süreç esas alınarak hazırlanmıştır.

Haydar Rifat Bey'in tercüme ve yayın hayatına Padişah II. Abdülhamit'in saltanatının son yılında, II. Meşrutiyetin ilanı ile başladığı görülmektedir. Bu kısa sürecek olan hürriyet ve sulh ortamında, Haydar Rifat Bey'in hukuk eğitimini tamamlayıp avukatlığa başlamasına rağmen tercüme ettiği ilk kitapların siyasî, özellikle de sempati duyduğu sosyalizme ait olduğu gözlemlenmektedir. 1908-1911 yılları arasında yayınladığı ilk 6 tercümenin tamamının siyasî nitelikli olması oldukça dikkat çekicidir. Bu devre, İttihatçılar ve yeni yönetim açısından henüz milliyetçilik ve sosyalizmin tam olarak birbirinden ayrılmadığı, İttihat ve Terakki merkez yönetiminin sosyalistlerle ayrışmaya gitmediği bir dönemdi. Mesela SİF, Selanik'te 1909 yılı faaliyetlerinde sürekli İttihat ve Terakki yönetimine ve 1908 vakasına selam ve muhabbetler sunmaktaydı. Haydar Rifat Bey, özgürlüğün herkes için olduğu bu dönemde dahi hukukçu olmasından da kaynaklanan ihtiyatlı bir tutumla, bazı keskin ifadeler kullandığı tercümelerinde "*Tevfik Nadir*" müstearını kullanmıştır. Bir müstear kullanmasının temel sebebi, İttihatçıların bu özgürlükçü tutumunun sürüp gideceğinin ve devrimin geri tepmeyeceğinin garantisinin olmaması olmalıdır.

Aradan zaman geçince korkulan olmuş, İttihatçılar önce işçi grevleri daha sonra da siyasî rakipleri konusunda giderek daha sert bir tutum takınmaya başlamışlardı. Mahmut Şevket Paşa suikastı ve Babıâli baskını gibi tehlikeli gelişmelerden en çok zararı gören gruplar içinde sosyalist gazeteciler ve yazarlar da vardı. Dönemin popüler sosyalistlerinden İştirakçi Hüseyin Hilmi'nin partisi kapatılmış, kendisi ve diğer bir kısım sosyalistler de İstanbul dışına sürgüne gönderilmişti. Bu dönemden itibaren Osmanlı Devleti, baş döndürücü bir hızla Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, 1. Dünya Savaşı, Mondros Mütareke'si, İstanbul'un İşgali, Sevr Anlaşması, Milli Mücadele, Yeni Türk Devleti'nin teşekkülü, Saltanatın Kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, 152'likler yasası, İnkılâp hareketleri gibi siyasî ve sosyal bir meteor yağmuruna maruz kalmıştır. İşte bu çalkantılı sürecin tehlikelerini fark eden Haydar Rifat Bey, bir nevi kendini paranteze alarak, bu geçiş sürecinde mesleğine odaklanmıştır. Buna paralel olarak da 1911-1927 yılları arasında çevirisini yaptığı 9 adet kitabın tamamı mesleği olan hukuk ile

alâkalı kitaplardır. Bu hukuk kitapları, daha çok cumhuriyetin hukuk reformlarına dayanan ve batıdan tercüme edilen kitaplardı. Ancak Haydar Rifat Bey, yer yer kendi fikirlerini de ifade etmekten geri durmamıştır.

1927 yılı ile 1939 yılları arasında ise yelpazeyi hayli geniş tutan Haydar Rifat Bey'in tercüme kitapları; ağırlıklı olarak edebiyata, roman - hikâye çevirilerine, özellikle de Slav edebiyatına dairdir. 1930 ile 1939 arasında muhtelif yayınevlerinden ufak tekâmül ve tekrarlarla birlikte 20 adet roman ve hikâyeyi dilimize tercüme etmiştir. Haydar Rifat Bey'in bir başka merak alanı ilkçağ felsefecileriydi. İlkçağ felsefecilerinin fikirlerini ve biyografilerini batılı yazarlardan dilimize çevirmiştir. Bu bağlamda 1935-1936 yıllarında 11 eser tercüme etmiştir. Sosyal bilimlerden felsefe ve sosyolojiye dair bilimsel nitelikli 4 kitabı, 1931-1936 yıllarında dilimize çevirmiştir. Bunun yanında siyaset bilimine, sosyalizme ve komünizme dair kitap tercümesine hem 2. Meşrutiyetin ilk yıllarında hem de Cumhuriyet döneminde "Devletçilik" politikasının benimsendiği ve Kadro Dergisi yıllarında yeniden ağırlık veren Haydar Rifat Bey, 1908-1937 yılları arasında 33 kitap tercüme etmiştir. Tabloda da görüldüğü üzere toplamda 78 adet eser tercüme etmiştir. Yazarın bunların dışında da eseri olabilir; ancak bu bizim tespit edebildiğimiz sayıdır.

Bu kadar kısa sürede bu denli çok eseri dilimize tercüme etmesinde bizce dört önemli etken söz konusudur: Birincisi; birden çok yabancı dile olan hâkimiyeti, ikincisi; yayınevlerinden gelen cazip ekonomik talepler, üçüncüsü ise bir ara İstanbul barosundan tard edilip hapse girmesi ile avukatlık yapamamış ve geçimini sağlamak için bu eserlerin tercümesi yoluyla para kazanmış olmasıdır. Burada ilk üç sebep, durmak yorulmak bilmeden seksene yakın kitap tercümesini açıklamaya yetmemektedir. Bu durumu tam olarak anlayabilmek için dördüncü bir sebebe ihtiyacımız vardır. Haydar Rifat Bey, Cumhuriyet inkılâpları içinde eksik gördüğü yanları, kitaplar tercüme ederek tamamlamak amacındaydı. Bu konuda yalnız değildi. Samet Ağaoğlu'nun anıları aradığımız sebebe bir nebze ışık tutmaktadır:

"*Bu, bütün hayatı tezatlar, iniş çıkışlar içinde geçmiş insan, ondan başka aynı yaratılışta pek az kimsenin cesaret edebileceği, hayır, hattâ düşünebileceği bir işe koyuldu, dünya fikir âleminin yüze yakın eserini, yalan, yanlış, eksik, fakat korkunç*

bir inatla yatağında oturarak Türkçeye çevirdi."[112] Yazar, anılarında "Bir Garip Avukat" olarak nitelediği babasının arkadaşı Haydar Rifat için; hizmetkârını sabahın erken saatinden itibaren her yarım saatte bir babası Ahmet Ağaoğlu'na, bir not pusulası göndererek tercüme edilecek eserler konusunda abartılı bir şekilde emir ve direktifler talep ettiğinden bahsetmektedir. Üstelik Haydar Rifat bu taleplerde bulunduğu zaman hayatının sonlarına yaklaşmış, aşırı kilolarından dolayı yataktan kalkamayan ve ekonomik olarak tüm ihtiyaçlarını gerçekleştirmiş bir konumdadır.

Çevirilerinde dikkat çeken iki nokta vardır: Birincisi, bire bir tercüme olmayıp araya sanki yazarın görüşü imiş gibi şahsi fikir ve değerlendirmesini katmış olmasıdır. Burada kafa karıştıran nokta, yazarın orijinal eserinin nerede bitip, Haydar Rifat Bey'in kendi katkılarının nerede başladığının çok zaman ayırt edilemiyor olmasıdır. İkincisi ise teknik bir konudur; Haydar Rifat Bey, bazı tercümelerinin orijinal yazarlarının ismini tercümesine basmadığı için -Sovyetizm ve Demokrasi" adlı tercümesinde olduğu gibi- kendi eseri imiş gibi algılanmasına sebep olmaktadır. Haydar Rifat Bey'in tercümeleri hakkında yapılacak son bir eleştiri de ilgi alanı çok geniş olduğu için, etki alanının daralması ve telif eser ortaya koymamış olmasıdır.

---

[112] Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2011, s. 52-53.

3. BÖLÜM:

HAYDAR RİFAT BEY'İN "SOSYALİZM" ADLI TERCÜME ESERİ ÜZERİNE DEGERLENDİRMELER

Haydar Rifat Bey'in hayatı ve eserleri bölümünde ifade edildiği gibi "Sosyalizm" adlı çevirisi, Haydar Rifat Bey'in basılan ilk eserlerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Eserin 1908 yılında tercüme edilmesine rağmen, ilk baskısının 1910 yılında yapıldığını ifade etmiştik. Bu eser 1942 yılında Latin alfabesi ile bir kez basılmış olmasına rağmen biz bu eseri elde edemedik. Bunun üzerine eserin Osmanlıca ilk baskısına hem "İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Kütüphanesi"ndeki orijinal baskısını hem de TBMM'nin dijital kütüphanesindeki elektronik taraması yapılmış nüshasını kullanarak yeniden günümüz diline aktardık. Çalışmamızı bunlar üzerinden yürüttük. Kitabın künyesine baktığımızda her ne kadar Mete Tunçay kitabın adı için "*Sosyalizm 1908*" demiş olsa da, kitabın orijinal iki baskısında da adı sadece "*Sosyalizm*" olarak geçmektedir. Kitap, "Kitaphane-i Askeri ve İslam" matbaasında 1910 yılında basılmıştır. Matbaanın sahibi ve aynı zamanda takdim yazısını yazmış olan kişi Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığıraçan) Bey'dir.[113] Kitabın orijinalinin yazarı "*George Turner*", mütercimi "*Haydar Rifat*" Bey olarak görünmektedir. Haydar Rifat Bey'in diğer bazı tercümelerinde olduğu gibi bu eserinde de zaman zaman eserin orijinalinde olmadığı halde kendi fikir ve görüşlerini kitaba dercetmekte bir mahzur görmeyen bir tarzla tercüme yaptığı görülmektedir. Herhangi bir ayraç ve bir işaret koymadığı için kendi fikri ile kitabın orijinal tercümesinin ayırt edilmesi pek mümkün olmamaktadır.

Önce Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıraçan'nın yazdığı takdim yazısına değinmek yerinde olacaktır. İbrahim Hilmi Bey, giriş yazısında ülkemizde henüz sosyalizmin ekonomik, ticari ve sosyal şartlarının oluşmadığı gibi bir gerçekle yüzleşerek yazısına başlamaktadır. Hatta bu şartlarda sosyalizmden bahsetmeyi dahi

[113] Tüccarzade elfazıyla anılan İbrahim Hilmi Çığıraçan 1876 yahut 1879 yılında Romanya'nın Tulça (Tulcea) şehrinde doğmuş, ailesinin 1883 yılında İstanbul'a taşınması ile İstanbulda büyümüştür. Birçok işte çalıştıktan sonra yayıncılık hayatına girerek, 1896 yılında "Kitaphane-i İslam ve Askeri" adlı bir yayınevi kurarak hem birçok kitap yazmış hem de basımcılık yapmıştır. Ağırlıklı çalışması Türkiye'nin modernleşmesi üzerinedir. Evlenmemiştir. 12 Haziran 1962 yılında İstanbul'da ölmüştür; mezarı Zincirlikuyu Mezarlığındadır. (Bkz: "Osmanlı Matbuatından Cumhuriyet Yayıncılığına Altmış Yılı Aşkın Katkılarıyla Bir Yayıncının Portresi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999).

garip bulduğunu ifade ederek devam ettiği yazısında, ancak ülkemizde sosyal bir inkılâp şart olduğunu, bunun için de her ne kadar sosyalist fikirlerle çelişse de kapitalizmin bir ürünü olan demokrasinin ülkemize getirilmesi gerektiğinden bahseder. Bunun da ancak bilim, sanayi, ticaret ve tarımda ilerlemekle mümkün olduğunu yazar. Ardından sosyalizmin bir yöntem olarak benimsediği siyasî inkılâbı eleştirerek hiçbir siyasî inkılâbın yıkılmakta olan bir devleti kurtaramayacağını ifade eder. Ona göre toplumun bir kesiminin mutluluğundan ve felaketinden, diğer kesimi de hissedar olmazsa, hükümet ayrı millet ayrı hareket ederse, asla geleceğe ait bir mutluluktan ve varlıktan bahsedilemez.[114]

Ardından bir gerçekçi tespitte daha bulunur. Avrupa'nın şartları ile ülkemizin şartları birebir aynı olmadığı için orada hayata tatbik edilen şeylerin burada aynen tatbik edilemeyeceklerine dikkat çeker. Ancak yine de sosyalistlerin toplum hayatındaki yerlerinin önemini takdir eden İbrahim Hilmi Bey, "aşırı" olmamaları şerhini düşer. Herhalde aşırılardan kastettiği "anarşizm" ideolojisini savunanlar olmalıdır. Mutedil sosyalistlerin, işçi ve köylü sınıfını ezen soyluların ve zenginlerin bu zulümlerini bertaraf etmek için vazgeçilmez bir öneme sahip olduklarını ifade eder. Burada bir kehanette ya da ideolojik-iyimser bir tahminde bulunarak, gelecekte sosyalistlerin önemlerinin giderek artacağını hatta dünyanın yegâne hâkimleri olacakları iddiasında bulunur. Tam burada eski durduğu yere bir salınım yaparak "ancak" der, ülkemizde henüz bir patron hayatı yoktur; fakat onların yaptığı zulme bedel köylüye zulmeden toprak ağaları ve nüfuzlu kimseler vardır ve köylü - çiftçi bunların elinden muzdariptir. İşte bu lakayt ve müstebit malikâne sahiplerinin kulaklarını bükmek ve onlara hakikati en kısa yoldan anlatmanın en etkili yolunun sosyalizm olduğu savı ile zihni sarkacına yeni bir salınım yaptırır. Bu cümleler okuyucuda sosyalizmi zalimlere karşı bir sopa, yani araç olarak gördüğü, amaç olarak görmediği algısını uyandırmaktadır.

İnsanımızın tabiatında istibdada bir meyil olduğunu, hem bu meyli kırmanın hem de hükümetin kamu hukukuna riayetkâr olmasını sağlamanın yine tek yolunun sosyalizm olduğunu belirtir. Ülkedeki gidişata bakarak bir öngörüde bulunur. Çok yakında ticaret şirketlerinin, çağdaş ziraatın, sulama kanallarının, tren, reji, vapur, gaz işletmelerinin hızla büyüyeceğini, buna bağlı olarak da işçi sınıfının

---

[114] George Turner, **Sosyalizm**, çev. Haydar Rifat, İstanbul, Kitaphane-i İslam ve Askeri, 1326, s. 3.

türeyeceğini yazar. Bunun doğal bir uzantısı olarak bir toplumda medeni ve sosyal gelişmeler olursa orada mutlaka sosyalistler türer ifadesine yer verir. Ardından da bu sektörlerde halen çalışan işçilerin ne kadar sefil bir hayat yaşadıklarından bahsederek onların sendikal haklarına ve çalışma şartlarının düzeltilmesine dair ifadeleri göstermektedir ki, İbrahim Hilmi Bey'in burada sosyalizmden anladığı ve beklediği daha çok "sendikalist" faaliyetlerdir.

Örtülü bir cümle ile satır arasında İttihat ve Terakki devrimini eleştirerek, bir ülkede hükümetin şeklinin değişmesi ile baskı ve zulmün kalkmış olmayacağını ifade ederken, muhtemelen II. Meşrutiyet sonrası İttihatçılar hakkındaki hayal kırıklığını dile getirmektedir. Meşrutiyette bulamadıklarını "demokrasi ve sosyalizm"de bulmayı umut ettiği cümlelerde bu iki kavramı hep bir arada kullanması dikkat çekmektedir. Oysa bunlar, klasik sosyalist teorilerde pek de birlikte görmeye alışık olmadığımız iki kavramdır. Tüccarzade Hilmi Bey, giriş yazısının devamında ülkede gelişmiş sanayinin tesisi ve teknolojinin ilerlemesi durumunda sosyalizmin ne kadar kuvvetli bir koruyucu ve emin bir sığınak olacağından bahseder. Oysa bu anlattığı diyalektik gelişim, Avrupa'nın geçirdiği tarihsel sürecin bir sonucudur. Osmanlı'da aynı toplumsal şartlar olmadığı için, sosyalizmin gelişmesi yolunda Avrupa'daki seyrin oluşumunu beklemek kendisi ile çelişmek anlamına gelmektedir. Daha giriş cümlesinde iki kültürün şartlarının birbirleriyle aynı olmadığını ifade eden de yine kendisidir.[115]

3.1 Haydar Rıfat'ın "Sosyalizm" Adlı Eserinde Anahtar Kavramlar

Sosyalizm	Sosyalist	Amele
Cemiyet	Zadegân	Servet
Tahakküm ve istibdat	Hayat-ı ictimaiye	Vesait-i istihsaliye
Mülkiyet-i şahsiye	Anarşizm	Tatil-i eşgal
Kooperativizm	Kolektivizm	Komünizm
Alât-ı sa'y	Ecirlik	Sermayedar
Mesai-i perveran	Sendika	İttihad-ı Mili Cemiyeti

[115] A.g.e. George Turner, s. 1-4.

3.2. Sosyalizmin Tanımı ve Kökeni

Yazara göre sosyalizm henüz müphem bir ifadedir ve tam anlaşılamamaktadır. Sosyalizm Fransızcada ilk kez 1822 yılında kullanılmıştır. Bunu ilk kez Pierre Leroux,[116] İngiliz Robert Owen[117]'in yazılarından nakleder.[118] Yazara göre sosyalizm İngiltere ve Fransada farklı algılanmaktadır. İngiltere'de doğrudan kapitalizmin zıddı olarak algılanırken, Fransa'da anarşist fikirleri çağrıştıran ferdiyetçilik olarak algılanmıştır. Yazar "Baböf"ün[119] Fransız İhtilali yıllarındaki yaydığı fikirlere sosyalizm denmediğini; çünkü bu kelimenin o zaman henüz anlamını bulmadığını yazmaktadır. Ancak zamanla Fransa'da sosyalizmin sürecin şartlarına bağlı olarak anlamını değiştirdiğini, Produn[120]'un ifadeleriyle "sosyalizmin cemiyetin kurtuluşa yönelme eğilimi" şeklinde algılandığını ifade etmektedir. Yazar bu cümleyi fazla elastiki bularak eleştirmekte, bu tarife göre en fakir köylüden en zengin asilzadeye kadar herkesin sosyalist olarak nitelenebileceğini ifade eder.[121] Bir gerici, bir cumhuriyetçi ile bir sosyalistin bu tanıma göre ayırt edilemeyeceğini ifade eder. Yazara göre sosyalizmin en çağdaş tanımı; "üretim araçlarının ve gelirlerinin toplumun tüm fertlerine eşit olarak dağıtılması" şeklinde olmalıdır. Yazar, üretim araçlarına da açıklama getirerek

---

116 **Pierre Leroux**. Fransız filozof ve politik iktisatçısıdır. Paris yakınlarındaki Bercy'de bir doğmuştur. Panteistik filozof olarak bilinir. Saint Simon'cudur. Revue Encyclopédique ve Encylopedie Nouvella da bazı maddeleri yazmıştır. 1840 da en bilinen eseri De L'Humanité adlı eserini yazdı. 11 Nisan 1871 de Paris'te öldü .(http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

117 **Robert Owen.** Galli reformcu ve sosyalist. 14 Mayıs 1771'de, Newtown, Montgomeryshire'da doğdu. Manchester'a yerleşerek pamuk ticareti ile uğraştı. Zengin bir sanayici olan David Dale'in kızı ile evlendi. Ona göre fakirliğe ve işçi sorunlarına tek çözüm sosyalist reformlarından geçiyordu. Londra'da düzenlenen büyük bir mitingde her türlü dine ve dinsel forma olan karşıtlığını ve nefretini açıkça deklare edince toplumun ona bakış açısı değişti. Çoğunluğu muhafazakâr olan halk nezdindeki popülaritesi düştü, elit çevrelerde de ona olan ilgi azaldı.17 Kasım 1858 yılında, Newtown'da ölmüştür. (http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

118 George Turner, a.g.e. , s. 7.

119 **François Noël Babeuf.** 23 Kasım1760'ta Saint-Quentin, Fransa'da doğdu. Yazar, Fransız Devrimi'nin önderlerinden, **Gracchus Babeuf** adıyla da tanındı. Kadastro memurluğu ve toprak komisyonu üyeliği yaptı. Devrimci fikirlerini yayabilmek amacıyla gazete yayınladı. Babeufizm (babouvisme) akımını kurdu. Yeni bir rejim kurmak amacıyla hazırlık yaptığı sırada ihbar sonucu yakalanarak 27 Mayıs1797'de Vendôme, Fransa'da giyotinle idam edildi. (http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

120 **Pierre Joseph Proudhon.** 15 Ocak1809'da Fransa'nın Besançon şehrinde doğmuştur. 19 Ocak1865'te Fransa'nın Passy şehrinde ölmüştür. Fransız ekonomist ve düşünür. Kendini "anarşist" olarak adlandıran ilk kişidir ve ilk "anarşist düşünür olarak nitelenir. 1848 olaylarından sonra kendini Federalist olarak tanımladı. En tanınmış sözü "mülkiyet hırsızlıktır" sloganıdır. (http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

121 Bu görüşün Fransız yazara mı yoksa mütercim Haydar Rıfat'a mı ait olduğu anlaşılamamaktadır.

bundan kastın toprak, maden, taş ocakları, sular, gayrimenkuller, makineler ve umum alet ve edevattır der.

Yazar, devam eden ifadesinde "her kim şahsi malını ortadan kaldırıp her şeyini diğerleriyle ortak kabul etmezse ona sosyalist denemez" cümlelerine yer vermektedir. Sosyalizmin "Kolektivizm" ve "Komünizm" olmak üzere ikiye ayrıldığını yazmaktadır. Bu iki kavramı kendince tanımlayan yazar, kolektivizm için; üretim araçları, işgücü ve değişimin ortaklığı anlamına geldiğini söyler. Komünizm ise, sadece üretim araçlarını ve çalışma ortaklığı değil; üretilen ve tüketilen mallar ile mülkiyetin de ortaklığı anlamına geldiğini ifade eder. Anarşizm ise tüm kanunları ve hükümleri yani devleti ortadan kaldırdıktan sonra özel mülkü ortadan kaldırmayı ifade eder. Böylelikle yazara göre sosyalizmin asıl anlamı İngilizcede olduğu gibi kapitalizm karşıtlığıdır. Sosyalist Blanki[122]'nin ifadesiyle toplum hayatının varacağı son noktadır. Blanki'ye göre insanlığın varacağı son ve en mükemmel nokta anarşizmdir. Kısaca, yazarın ifadesine göre sosyalizm, insanlığın varacağı son nokta olarak anarşizmi, devlet ile mülkiyet düzeninin ortadan kaldırılması olarak olumlamaktadır.

Mütercim Haydar Rifat Bey'in, kitabın pek çok yerinde asıl metne müdahale bulunduğu ve açıklamalar yaptığı halde, burada hiçbir açıklama yapmamış olması bu fikirlere katıldığı izlenimini vermektedir. Oysa eminiz ki Haydar Rifat Bey'in de pekâlâ bildiği gibi, Müslüman Osmanlı Toplumu "devleti", İslam'ın ve törelerin imtiyazı ile en temel ihtiyaç, hatta varlıklarının ve bekâlarının en temel şartı olarak algılıyorlardı. "Şahsi mülkiyeti" de tıpkı bunun gibi en mahrem ve devredilemez insani bir hak olarak görülüyordu. Müslüman Osmanlı vatandaşı için devlet ve mülkiyetin imana taalluk eden yanları vardı ve bunlar için ölmek, şehit olmak anlamına geldiğinden mukaddesattan sayılıyordu. İşte Müslüman Osmanlı toplumunda sosyalizmin karşılaştığı ilk problematik buydu ve bu problemler sosyalizmin Osmanlı coğrafyasındaki tüm zamanlarında hep artarak devam etmiştir.

[122] **Louis Auguste Blanqui**: (8 Şubat 1805 -1 Ocak 1881) Fransız sosyalisti ve ihtilâlcisi. Fransada Meşhur olan "Paris Komünü" üyelerindendir. 1871 Yılında bir gurup isyancı ile Paris Belediye Binasını işgal etmiştir. Anarşizm ve silahlı eylemden yana fikirleri olan birisidir. (http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

Tekrar metne dönecek olursak, yazara göre insanlık henüz sosyalizmin "gaye-i hayali" olan anarşizme çok uzak olduğu için şimdilik kat edilecek çok yol vardır ve bu yol Kolektivizm ve Komünizm gibi iki safhadan geçmek zorundadır. Yazara göre, bir sosyalistin nazarında tarihi devirler şu safhalardan oluşmaktadır: "Vahşet Devri, Esaret Devri, Kölelik Devri, İşçilik Devri, Kolektivizm, Komünizm ve Anarşizm."[123] Biz bu tip sınıflamayı A. Comte'da ve Marks'ta görmekteyiz. Yazara göre, şu an insanlık "Ecirlik (işçi) Devri"ne gelmiştir ve bundan sonraki aşama Kolektivizm olacaktır. Çünkü Avrupa'da sermaye her geçen gün sınırlı sayıdaki zenginlerin ellerinde toplanmaktadır. Bu zenginler orta dereceli tüccarları ve işletme sahiplerinin kazançlarına engel olarak, onları işçi ve adi bir memur derecesine düşürmektedirler. Bu sınırlı sayıdaki zengin sınıf aynı zamanda çiftçi ve köylülere yüksek faizle borç para vermekte, bu paraya karşılık da onların arazilerini ipotek olarak almaktadır. Zamanla bu fakir insanlar borçlarını ödeyemez hale geldikçe, arazi ve emlaklerini bu zenginlere kaptırmaktadır. Bu süreç hızla işlemektedir ve çok yakın bir gelecekte bu köylü ve çiftçi zümresi de yok olup gidecektir. İşte insanlığı bu tehlikeden kurtarmanın bir yolu vardır, o da mal ve üretimi toplumun tüm fertleri arasında ortak kılmak; yani sosyalizmdir. Sosyalizm, bir gün gelecek; yöneticileri, efendileri, ayanları ve Meclis-i Mebusanı silip süpürecek, toplumsal hayatta fertlerin hukuki ve iktisadi statülerini eşitleyerek ve devleti ortadan kaldırarak sadece toplumun güvenliğini sağlamak için bir güvenlik teşkilatı ile basit bir mahkemenin dışında tüm devlet kurumlarının varlığına son verecektir.[124]

Kolektivizm aşamasında tüm işçiler örgütlenip bir araya gelerek sendika kuracaklar, bu sendikaların birleşmesinden iş borsaları vücuda gelecektir. Ülke çapındaki iş borsaları bir araya gelerek "Milli Birleşik Cemiyetleri" (Konfederasyon) oluşturacak bu cemiyetin merkezi de Paris'te olacaktır. Her cemiyet ve iş borsasından seçilen birer üye, bu merkez teşkilatına seçilerek bir komite oluşturacaklardır. Ve bir gün eğer Fransa'da sosyalizm gerçekleşirse bazı kıt akıllı zenginlerin gasp ettikleri mallara el konularak, tüm Fransız halkına eşit bir şekilde dağıtılacaktır. Bu komite; Fransız halkının üretici nüfusu, ihtiyaçları, üretim hızı ve şekli, üretilen malların dağılımı gibi konularda istatistikler yaparak bir sonraki yılın ihtiyaçlarını belirleyecektir. Üretilen malların her şehirde açılacak olan bu cemiyetin

---

[123] George Turner, a.g.e. , s. 10.
[124] George Turner, a.g.e. , s. 11.

mağazalarına gönderilecek ve buradan halka satış yapılacaktır. Satın alamayacak kadar fakir olanlara temel ihtiyaç maddeleri karşılıksız olarak verilecektir.[125] Sosyalizmde para, para getirmeyeceği için sanayi ve ticarette özel teşebbüs ve mülkiyet kaldırılacak, borç alma verme sona erecek, karaborsaya engel olunacak, böylece çalışarak kazanılan şey yeniden kazanmak yerine sadece tüketmek için kullanılacaktır. Bu model Sovyet modeli kalkınma planlarının arkaik halini çağrıştırmaktadır.

3.3. Sosyalizm Niçin Teessüs Edecek?

Yazar, bu başlıkla başlayan ikinci bölümde sosyalizmin hangi şartlarda gerçekleşeceğini irdelemektedir. Yukarıda verdiği sosyalist tarih görüşüne bağlı olarak verilen insanlık tarihinin aşamalarını yeniden sayarak - vahşet, esaret, memlûkiyet, ecirlik, kolektivizm, komünizm, anarşizm - bu aşamaların insanlığın içinde yaşadığı çevresel şartlar ve ihtiyaçlardan kaynaklandığını belirtmektedir.

Yazarın teorisine göre, bu devirlerden ilki olan "Vahşet Devri"nde insanların hayvanlardan fazlaca bir farkı yoktur. Bu insanlar, ya yalnız başlarına ya da küçük topluluklar halinde dolaşarak ve denizlerde avlanarak yaşamaktaydılar. Hiçbir yerde fazlaca kalmaları için bir sebepleri olmadığı, sürekli olarak yer değiştirdikleri için hiçbir bölgede büyük çapta insan topluluklarına rastlanmazdı.[126] Bu dönemde anlaşmanın en etkili yolu olan lisan tesis etmeye başladı. İlkçağlara mahsus hayvanlar olan mastodont[127] ve mamut gibi güçlü hayvanların saldırılarına karşı hayatta kalabilmek için birleşmek zorunda olduklarını anlayan bu ilk insanlar, bir araya gelerek ilk "şirket"leri kurdular. Böylece insanlık tarihinin ilk sanayisi ortaya çıktı. Bir araya gelen insanlar taşları yontuyor, bunlara şekil veriyor, bir kalıba sokuyor ve cilalıyorlardı. Böylece bu taşlar avlanmak için bir silaha dönüştürülüyordu. Bu silahlarla dev gibi hayvanlar avlanıyor, derilerinden giysiler yapılıyordu. Bu ilk insanlar sürekli ihtiyaçlarını karşılamak için bazı hayvanları da evcilleştirmeyi başarmışlardı. Sürüleriyle birlikte gezen bu ilk insanlar, zamanla birkaç kez kaybetmelerine rağmen sonunda ateşi buldular. Buldukları ateşle hem ısınan hem de aydınlanan bu insanlar zamanla demir, tunç, pirinç gibi madenleri

[125] George Turner, a.g.e. , s. 13.
[126] George Turner, a.g.e. , s. 15.
[127] M.Ö. 8000'li yıllara kadar Kuzey Amerika düzlüklerinde yaşamış fil benzeri bir hayvan.

işlemeyi öğrendiler. Böylece sanayi ve tarımın esrarlı bir yolunu da keşfetmiş oldular.[128] Böylece insanlar yerleşik hayata geçtiler. İnsanlık ortak çalışarak üretmenin mutluluk ve rahatını yaşamaya başladılar. Bu esaret devrine doğru gidişin ilk adımı oldu.

Yazara göre, yeni açılan esaret devrinde güçlüler zayıfları kendileri ile beraber ve kendileri için çalışmaya mecbur ettiler. Çok geçmeden efendiler hiç çalışmamaya başladılar. Tek yaptıkları kendileri için çalışan adamlarını organize ve kontrol etmekti. Bu durum insanların ortaya koyduğu ilk teşkilatlanma örneği olmuştur. Organize çalıştırılan bu esirler hiçbir zaman bir ferdin yapamayacağı cesamette ürünler ortaya çıkardılar. Bu, sanayi için önemli bir adım oldu.[129] Üretimin bu derece artması uzak mesafeler arası ticareti canlandırdı. Bu kârlı durum, efendilere büyük araziler ve ordular gibi esirler besleme fikrini ilham etti. Efendiler, bu esirlerini toprağa bağlayarak, ürettikleri mahsul ve ürünleri ellerinden alıp onları karın tokluğuna çalıştırdılar. Böylece "memlukiyet" denilen toprağa bağlı kölelik düzeni ortaya çıktı. Bu köleler, değişik üretim dallarının ortaya çıkmasını, bu üretim dalları da yeni esnaf gruplarının doğmasını sağladı.[130]

Bu efendiler, tüm ülkeyi bir üretim ve istihdam alanı olarak görmeye başladılar. Bu çılgınca üretim fikri, çalıştırılan insanların hürriyetlerini ellerinden aldı. Gücü yeten herkes bu adil olmayan düzende yerini almaya başladı. Böylece ecirlik yani işçi sınıfı ortaya çıktı. Bu cehennemî yolda orta sınıf iken, yeni doğan şartları kullanarak zengin olan ve adına "burjuva" denilen yeni bir sınıf ortaya çıktı. Elinde serveti olmayan çalışan kesim, bir süre sonra bu zengin sınıfa mahkûm oldu. Onlar için karın tokluğuna üretim yapmaya başladılar. Buna mukabil efendiler onların emekleri üzerinden zenginleştikçe zenginleştiler.[131] Bunlardan bazıları iş bölümü yaparak iş yerlerinde seri üretime geçtiler ki, bunlar ilk fabrikalar olmuştur. Ancak ne yapılırsa yapılsın, ürünlerin seri üretimi, insan pazu ve kol gücü ile sınırlı kalıyordu. Oysa ihtiyaç, üretimin çok önünde gidiyordu. Üretim, talepleri karşılayamaz hale gelmişti. İnsanlık buhar gücünü ve makineyi icat etti. Bu yeni ve çağdaş üretim şekli el tezgâhları üretiminin sonu oldu. Bu yeni fabrikasyon üretimde

---

[128] George Turner, a.g.e. , s. 16.
[129] George Turner, a.g.e. , s. 17.
[130] George Turner, a.g.e. , s. 18.
[131] George Turner, a.g.e. , s. 19.

bir makine bazen bin kişinin işini yapıyordu. Üstelik bu makineyi bir çocuk ya da kadın, bir erkeğin aldığı ücretin yarısını alarak yapmaya başladı.[132] Fabrikalar o derece düzgün ve seri mal imal ediyorlardı ki, bu durum mamulâtın son derece ucuzlamasına sebep olmaya başlamıştı. Aynı zamanda bu mükemmel makinaların bir tanesi, yüz adamın yaptığı işi yapmaya başlayınca birçok insanın işine son verilmeye başlandı. Artık işçi emeğini satamaz hale gelmişti. Bu, birbiriyle çelişen bir durumu ortaya çıkardı. Bir yandan mükemmel ve seri üretim malları çoğaltıp ucuzlatıyor ama bir yandan da aynı makinalar binlerce insanı işsiz bırakarak büyük bir sefaletin ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Bu sefalet ve açlık, tabii afetleri ve veba salgınlarını gölgede bırakmaya başladı. Binlerce işsizin açlık ve sefaletten ölmesi üzerine, devlet nihayet bu insanları hatırladı ve onlar için durumlarını iyileştirici yasalar çıkarmaya başladı.[133] Ancak çıkarılan bu yasalar, bu insanların dertlerini çözmek yerine, yalnızca acılarını hafifleten cinsten tedbirleri içeriyordu. Aranan çare ancak büyük tahribatlardan sonra bulundu. İşte bu çare; mal ve üretimin insanlar arasında eşit paylaşımıdır. Bu da kolektivizmdir. Bu hususta gösterilen tereddüt, onun yeterince tanınmayışından kaynaklanmaktadır. Kolektivizmin gerçekleşmesini zorunlu kılan tarihî, fennî, iktisadî ve ahlâkî gerekçeler anlaşılırsa bu tereddütler ortadan kalkacaktır.[134]

3.3.1. Tarihî Sebepler

Nasıl ki sanayinin birinci devresi esareti doğurmuş ise, makine sanayiinin yaygınlaşması da kolektivizmi hayata geçirecektir. 1831, 1848 ihtilalleri ve 1871 siyasî başkaldırıları, sermayedarlar için artık can çekişme devresini başlatmıştır. Eğer biraz daha kuvvetli yeni bir ihtilal yapılırsa, sermayedarlık tarihinin son yaprağı da kapanacaktır. İşçi sınıfı, peyderpey toplanarak sendikalar kurmakta, korkutucu bir güce ulaşmaktadır. Bu güç, büyük bir savaşa hazırlanmaktadır. İsyan ve grev yapmak suretiyle elde edilen küçük zaferler, sermayenin sonunu ve kolektivizmi müjdelemektedir. Herhangi bir ülkede elde edilen bir işçi hareketi zaferi, komşu ülkelere de hızla yayılacak ve oralarda da bir uyanışa sebep olacaktır. Nasıl ki on sekizinci asır Fransız İhtilali, Fransada başlayıp Avrupa'nın diğer ülkelerine yayılmış

[132] George Turner, a.g.e. , s. 20.
[133] George Turner, a.g.e. , s. 21.
[134] George Turner, a.g.e. , s. 22.

ve halkın orta kesiminin kurtuluşuna sebep olmuştur; bu durum da aynen böyle olacaktır.

Büyük Karl Marks'ın "Ey fakir insanlar birleşiniz" çağrısı tüm ülkelerde layık olduğu karşılığı bulmuştur. Karl Marks, her şey kendilerinin olduğu halde, her şeyden mahrum bu insanlara; "İsyan edin, zira zincirlerinizden başka kaybedecek neyiniz var? Kazanırsanız tüm dünya sizindir" diye seslenmektedir. Artık halk kendisinde gizli olan korkutucu gücün farkına varmıştır.[135]

3.3.2. Fennî Sebepler

Bilim adamları, insanların yaşam şartları değiştikçe insanların da buna bağlı olarak madden ve manen değiştiklerini söylemektedir. Teorinin esasını Lamark[136] ortaya atmakla birlikte bu teoriyi Darvin[137] geliştirmiştir. Hegel de bu iki bilim adamının teorisini desteklemekte ve tüm diğer tabiat bilimciler de bu teoriyi kabul etmişlerdir.[138] Lamark, çevresel şartların insan uzuvları üzerinde değişikliklere sebep olduğunu iddia etmiştir. Darvin, bu tezi bilimsel araştırmalarla derinlemesine incelemiş, çevresel şartların etkisi ile insan ve hayvan uzuvlarında sadece değişimin (modifikasyon) değil, aynı zamanda başkalaşımın da (mutasyon) gerçekleştiğini ispat etmiştir. Bu kanun iki şeyin anlaşılmasını sağlamıştır: 1- Değişim. Değişim kanunu, yeni ihtiyaçlara uyum sağlandığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. 2- Direnç. Her yeniliğe bir direncin geliştiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır.[139] Bilimsel araştırmalar ortaya koymuştur ki, değişim kanunu direnç kanunundan daha kuvvetlidir. Cemiyetler fertlerden oluştuğu için, fertler için geçerli olan bu kanunların, cemiyetler için de geçerli olduğuna şüphe yoktur. İnsanın sosyal yaşamında şartlar değiştikçe insanlar

---

[135] George Turner, a.g.e. , s. 24.

[136] **Jean Baptiste Lamarck.** Asıl adı Jean Baptiste Pierre Antoine de Monet, Chevalier de Lamarck. 1 Ağustos 1744'te Fransa'da doğdu. Fransız doğa bilimci. Evrim konusunda yaptığı çalışmalarla bilinir. "Kazanılmış karakterlerin iletimi" tezi oldukça büyük tartışma meydana getirmiş, genetik aktarım prensiplerinin ortaya konmasıyla görüşlerinin geçerliliğini yitirdiği kabul edilmiştir. 1829 yılında Fransa'da öldü. (http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

[137] **Charles Robert Darwin.** İngiliz biyolog ve doğa tarihçisidir. 12 Şubat 1809'da İngilterede doğdu. İnsan dâhil tüm canlı türlerinin doğal seçilim yoluyla bir ya da birkaç ortak atadan evirildiğini öne sürmüş ve o günün şartlarına göre bu teoriyi destekleyen bazı kanıtlar sunmuştur. 19 Nisan 1882'de ölen ve bir agnostik olan Darwin, bugün John Herschel ve Isaac Newton gibi isimlerle beraber Westminster Kilisesi'nde gömülüdür. (http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

[138] Yazar her ne kadar Lamark ve Darvin'in Evrim Teorisini ispatlanmış ve tüm tabiat bilimciler tarafından kabul edilmiş dese de, bugün birçok bilim adamı bu teorinin aleyhine azımsanmayacak kadar anti tezler kaleme almışlardır.

[139] George Turner, a.g.e. , s. 25.

da toplum da değişmek zorundadır. Kimse bu değişime karşı koyamaz. Değişim isteyenler işçiler, değişime direnen ise sermaye sahipleridir. Tabiat kanunları gereği bu iki zümre eninde sonunda savaşacaktır. Az sayıda olan sermayedarlar, toplumun büyük bir kısmını oluşturan işçi ve fakir kesimi yok edemeyeceklerine göre, bu savaşın galibi fakirler yani çoğunluk olacaktır. İşte bu geleneksel üretim – bölüşüm düzeni mutlaka değişecek ve kolektivizme geçilecektir.

3.3.3. İktisadî Sebepler

Bugünkü iktisadi hayatta üretimin bütün sıkıntılarını çekmesine rağmen, ancak açlıktan ölmeyecek kadar kazanan ve en temel ihtiyaçlarından mahrum yaşayan bir işçi sınıfı bulunmaktadır. Sermayedar ve fabrika sahipleri ise hemen hiç çalışmadan parsayı toplamaktadır. Bu sermayedarların dedeleri, toplum için son derece faydalı ve üretken kimselerdi. Ancak bu torunlar sermaye sahibi fabrikatör olunca, hiçbir şekilde üretime katılmayarak toplum için bir asalağa dönüştüler. Tıpkı fizyolojide olduğu gibi toplumsal yapıda da bünye zararlı olan şeyi kendinden uzaklaştırır ya da ortadan kaldırır. Onlar da yenilgiyi kabul etmek zorundadırlar. Şimdi yeni toplumsal düzende yeri olmayan sermayedar kesimin yok olma zamanı gelmiştir. Nasıl ki bir zamanlar derebeyi namıyla efendiler vardı. Onlar topraklarındaki köylüleri koruyup üretime katkı yaptıkları sürece var oldular. Ancak bir süre sonra işi zevk ve eğlenceye döküp köylüye zulmetmeye başladılar. Toplum için zararlı olmaya başlayınca da toplumsal düzende onlara ihtiyaç kalmadı ve zamanla ortadan kalktılar. Aynen bunlar gibi şimdi de sermayedarlar insanlığın bağrında bir mikrop, bir bela, bir kurt gibiler. Artık merhamet ve şefkat göstermeden bünyeden atılmaları gerekmektedir.[140]

3.3.4. Ahlâkî Sebepler

Karl Marks, Kapital adlı eserinde, sermayenin bedeli ödenmemiş bir birikim olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde anlatmıştır. Oysa işçi sınıfı bunca çalışmasına rağmen, yevmiyesinin ancak yarısını almaktadır. Kalan yarısı aracılar ile sermayedarın cebine gitmekte ve "servet" namıyla birikmektedir. Demek ki şu haliyle sermaye dediğimiz şeyin; aslında ne kadar çirkin, adi ve sefil bir şey olduğu ortadadır. Zenginlik demek, aslında zalimlik ve hırsızlık demektir. Ne yazık ki bu

---

[140] George Turner, a.g.e. , s. 29.

düzende kimse zenginlerden bunun hesabını soramıyor. İşte sosyalistliğin amacı bu kana bulanmış adi hırsızlığın ne mal olduğunu, tüm insanlığa göstermektir. Bu tatlı düzene alışmış olan zenginlerin, bu haksızlığı kendiliklerinden anlayabilecekleri ve bu haksız elde ettikleri serveti sahiplerine iade etmeleri pek mümkün görünmemektedir. Kâinatta en büyük güç hak ve adalet gücüdür. Aslında zenginler hak ve adaletin kendilerinde olmadığını bir anlayabilseler, kendiliklerinden bu haksız kazançlarından vazgeçeceklerdir. İşte ifade edilen tarihî, fennî, iktisadî ve ahlâkî noktainazarlardan dolayı ecirlik devrinin kapanması gerektiği ortadadır. Sadece gerekli olmakla kalmayıp, o özlenen güzel günlerin çok da yakın olduğu ufuktaki ışıklardan anlaşılmaktadır.[141]

3.4. Sosyalizmin Hayata Geçmesiyle Ortaya Çıkacak Olumlu Gelişmeler

Hürriyet, eşitlik ve kardeşlik… Büyüleyici kelimeler. İnsanlık aradığı mutluluğu ancak bu kelimelerde bulacak. Lakin şimdilerde bu kelimelerin ancak adı var. Bu kelimeler gerçek anlamını ancak sosyalizmde bulacaktır. Bugün kimse toplumsal eşitlikten bahsedemez. Toplumsal eşitlik olmayınca da kardeşlik tesis etmez. Eşitlik olmazsa da hürriyet olmaz. Toplumda bugün zengin ve fakir diye iki kesim var ve zenginler fakirleri baskı altına almakta ve adeta onların boynuna bir esaret kemendi takmaktadırlar. Böyle bir halde fakir, zengine “kardeşim” diyemez. İşçi sınıfı, bugün hürriyetin anlamını dahi bilmemektedir. Sabah güneş doğmadan işe başlayıp gün batıp kuvvet ve takati tükeninceye kadar çalışmaktadır. Sevdiği işte değil, mecbur edildiği işte çalışır. Patron izin verinceye kadar izin yapamaz. Ölünceye kadar da bu işte istihdam edilir. Sermayedarın elinde bir oyuncak hükmündedir. İstediği zaman çalıştırır, eline üç beş kuruş verir, isterse çalıştırmaz. Oysa gerçek hürriyet hiçbir efendiye bağlı olmamaktır. Kolektivizmin temin edeceği hürriyet, gerçek hürriyet olacaktır. Efendiler ile işçiler arasında bir hürriyet akdi olmadığı için işçiler adeta ölüme mahkûm edilmektedir. Kolektivizm buna son verecektir. Kolektivizm kuru bir hürriyet vaadi ile gelmeyip, fikir hürriyeti, konuşma hürriyeti, çalışma hürriyeti ve hürriyet duygusunu her anlamda gerçekleştirecektir.

Yazar, buradan itibaren tartışmaya hayli açık ifadelere yer vermektedir. Kolektivizm çalışma ve teşebbüs eşitliğini temin ettikten sonra neticeye

---

[141] George Turner, a.g.e. , s. 32.

karışmayacak kaydını düşmektedir. Bugün iktisadi muharebe meydanlarında kiminin sermayesi, güçlü ilişkileri, iltimasları vardır. Kimisininse bırakın fetihler yapmayı, saklanacak bir siperi bile yoktur. İşte kolektivizm bu adaletsizliği giderecektir. Yazara göre, önce tüm insanlar fırsat ve teşebbüs meselesinde eşitlenecek, şahsi teşebbüs ve gıpta hislerinin inkişafına gem vurulacaktır. Fertler arasındaki servet farkının da göze batmayacak seviyeye ineceğini ifade etmektedir.[142]

Yazar, çok çalışanın, az çalışandan daha şerefli bir mevki kazanacağını söylerken, aslında kendisi de mutlak eşitliğin olamayacağını itiraf etmektedir.

Yazar, kolektivizmin eşitlik sağlarken iki yöntem kullanacağını söylemektedir; üretimin müşterek tasarrufu ve eğitimin yaygınlaştırılması. Bunu şimdiki hisse senedi ile bir şirkete ortak olunmasına benzetir. Yazara göre, sosyalizm insanlara ilerlemede fırsat eşitliği sunar ama neticede fikir eşitliğini sunmaz ve dayatmaz; çünkü fikirde eşitlik olmaz. Şu zamanda insanlar, bir makinanın başında onu idare ederek tüm ömürlerini hiçbir fikri gelişme yaşamadan sürdürmektedir. Zamanımızın teknolojisi, onun işçisine fikri gelişim sağlamamaktadır. Sosyalizm, her ferde faydalı olacaktır. Herkes zorunlu olarak 18 yaşına kadar eğitim mecburiyetine tabi olacaktır. Çalışma hayatı bilgi ile nemalanacak ve her işçiye zihnini ve bedenini dinlendirebilecek bir tatil verilecektir. İşçiler ne kadar sıhhatli olurlarsa, toplum da o derece verimli olur. Sosyalizm çalışma eşitliği getirecek, kimse kimseyi işçisi olarak çalıştıramayacak, para tedavülden kalkacağı için herkes yaşamak için çalışmak zorunda kalacaktır. Böylece boş gezen süfeha takımı da ortadan kalkacaktır.[143]

Tabiat kanunları sürekli çalışmayı gerektirir. Vücudu müsait olduğu halde çalışmayanın yaşama hakkı yoktur. Boş duran insan zararlı bir mikrop gibidir. Bu hastalıktan toplumu bir an önce kurtarmak gerekmektedir; sosyalizm de bunu yapacaktır.[144] Zenginler işlerini yoluna koyduktan sonra üretime hiçbir katkıda bulunmadan yatmaktadırlar. Buna müsaade edilmeyecektir. Bu çalışma ve bölüşme eşitliği, insanlar arasında sıcak kardeşlik duygularının doğmasına sebep olacaktır. İnsanlar arasında servet farkından doğan savaşlar son bulacaktır. İnsanlar arasında

[142] George Turner, a.g.e. , s. 38.
[143] George Turner, a.g.e. , s. 40.
[144] George Turner, a.g.e. , s. 40.

kardeşliğin tesisinin yegâne çaresi, işçilerin özgürlüğüne kavuşmasıdır. Toplum hayatında nifak, haset ve fesat işçilere yapılan haksızlıktan kaynaklanmaktadır.

Yazar, burada Hıristiyanlığa temas ederek hem Kitab-ı Mukaddesi referans vermekte hem de onu inceden inceye eleştirmektedir.

Kitab-ı Mukaddes, binlerce yıldır insanlar arasında sevgiyi tavsiye etmiştir, binlerce vaatte bulunmuştur. Ama bunu gerçekleştirememiştir. Muhabbet tavsiye ile olmaz, bu ancak mücadeleyle olur, onu da sosyalizm yapacaktır. Ücretli çalışma hayatı adeta bir dilenciler ordusu meydana getirmiştir. Eskiçağda esirler çalışmasalar da aç bırakılmazlardı. Ortaçağda toprağa bağlı köleler çalışmasalar da topraktan rızıkları çıkardı. Zor zamanlarında esnaftan yardım görürlerdi. Oysa şimdiki zamanda işçiler, çalıştıkları makinaların putlaştırılması karşısında değerden yoksun bir hale getirildiler. Adeta makineden iş dilenir hale geldiler. Oysa sosyalizm işçilere çalışma hakkı verecektir; zaten başka hiçbir sistemin de bunun yapması mümkün olmayacaktır.[145]

Sosyalizmin mucizelerinden biri de sakatlar ve yaşlılar için geçim hakkı vaat etmesidir. Bu kişilerin ihtiyaçlarını umumi gelirlerden karşılayacak ancak bunu bir lütuf olarak değil bir vazife olarak addedecektir.

Burada yazar "vahşi kapitalizm"in en derin yarasına parmak basmaktadır. Zira kapitalist sistemde bir işçi nerdeyse günde 18 saat ve haftada da 7 gün çalışırdı. Ne haftalık izni, ne de yıllık izni vardı. Bir iş kazası geçirse, hastalansa yahut yaşlansa ne sigorta hakkı, ne emeklilik, ne de primi söz konusu idi. Herhalde dünya tarihinin hiçbir devrinde yahut coğrafyasında insan emeği ve onuru o dönem Avrupa'sında olduğu kadar aşağılanmamıştır.

Yazar, metnin devamında hasta, sakat ve yaşlıların bakım görümünün sosyalizmde sosyal bir sorumluluk olduğunu ısrarla vurgulamaktadır.[146] Sosyalizm tesis edildiği zaman gerçek sefaleti yalnız tembellerin tadacağını ifade etmektedir. Kimsesiz çocuklara, yaşlılara ve sakat akrabalara devlet bakacağı için ferdin sırtından bu yük kalkacak ve fert yalnız kendi ihtiyaçları için çalışacak demektedir.

---

[145] George Turner, a.g.e. , s. 42.
[146] George Turner, a.g.e. , s. 43.

Netice olarak cemiyetin yapı taşı olan ailenin, maddi refah uğruna dinamitlenmesini doğuracak teorik bir faydadan bahseden yazar, herkes böylece ancak istediği kadar çalışacak demektedir.

Aynı zamanda insanlığın en büyük derdi olan, "yaşlanınca ne olacağım, bana kim bakacak" derdinin emniyetle devlet tarafından tekeffül edileceği müjdesini vermektedir. Yani her işçi emekli olacaktır.

Herhalde tarihi süreçte sosyalizmin bu baskı ve tehdidi olmasaydı kapitalizmin bu hakkı ferde vermesi pek söz konusu olmayacaktı. Ancak sosyalistlerin bunu henüz halka anlatamadığından müştekidir yazar.

O dönem için sosyalizmin sosyoekonomik bir problem olarak gördüğü bir durum vardır; o da tarımsal ürünlerdeki düzensizlik ve israftır. Sosyalizmin bu iki problemi de çözeceği vaad edilmektedir. Bu problemin kaynağı özel mülkiyet ve serbest rekabettir. Bunu açıklamaya çalışır. Ekilecek toprak, nesilden nesle el değiştirdikçe küçülmekte ve ekonomik olmaktan çıkarak verimsizleşmektedir. Bu durum aynı zamanda insanlar ve aileler arasında lüzumsuz toprak kavgalarına sebep olmaktadır. Küçük parçalara bölünen arazilerde aynı cins tarım yapılmadığı için ekonomik bir değeri olmamaktadır. Her küçük çiftçi ayrı ayrı tarımsal masraflar yapmaktadırlar. Eğitimsiz oldukları için tarımı geliştirememektedirler. Aynı zamanda parasız oldukları için kimyasal gübre, yeni tarım araçları satın alamamaktadırlar. İşte tüm problemlerin sebebi şahsi mülkiyettir. Eğer yeni tarım usulleri, ıslah edilmiş tohum ve kimyevi gübreler kullanılırsa tarımsal ürünlerde mucizevî bir artış olacaktır.

Sanayiye gelince, küçük tezgâhlarda üretim yapan müteşebbis, küçük esnafın seri üretim yapan devasa fabrikalar karşısında tutunması mümkün değildir. Bu durum küçük esnafı her gün biraz daha ümitsizliğe itmektedir. Bugün olmazsa yarın, elbet büyük sermayeler tarafından yutulacaklardır.[147] Fabrikalar hiç durmamacasına çalışıyor ve piyasada ürün açısından ihtiyacın ötesinde bir bolluk ve bereket oluşmaktadır. Ürün çoğaldıkça ucuzladığı için her gün yeni bir işyeri kapanarak işsizler ordusuna yenileri eklenmektedir. Çalışanların işsiz kalması her zaman fazla

[147] George Turner, a.g.e. , s. 46.

üretimden olamamakta, bazen de yeni icatların insanın işini yapması, fennî keşiflerin bazı ürünleri, insan emeğine ihtiyaç duymadan üretmesi gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Her ne sebepten kaynaklanırsa kaynaklansın, bu her halükarda emeğin yok olması demektir. Bunu gidermenin sihirli yolu ihtiyaç kadar üretim yapmaktır. Böylece menfaati umumiye tesisi edilirken, menfaati hususiye de korunmuş olacaktır.[148]

Ticarete gelince üretici ile tüketici arasındaki sayısız vasıtaların bir kısmı bertaraf edilerek ticaret hayatı asıl mecrasına oturtulacak, her yerleşim birimine ihtiyaç nispetinde mağaza açılarak, üretici ile tüketici burada ortak çalışmaya yönlendirilecektir. Böylece toplumsal bir tasarruf temin edilecektir. Üç kişinin yaptığı işe yüz kişi bağlanarak, bir işte yüzde doksan yedi verimlilik sağlanacaktır. Böylece ziraatta, sanayide ve ticarette çalışma ve emek azaltılarak kuvvetler, zamanlar, paralar ve zekâlar boşa harcanmayacaktır. Yani mesai saatleri 8 saate indirilecek, böylece 18 saat bir insanın istihdam edildiği bir işte üç kişi istihdam edilmiş olacaktır. Binlercesi koordineli olarak aynı iş için kullanılarak azami verim elde edilecektir. Böylece toplumun rakip kesimleri aynı ortak menfaat için çalışır hale gelmiş olacaktır. Bu güzel sanatlar, edebiyat, fikri gelişmeler, umumi ahlâkın gelişmesi ve türlü nezaketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır.

Yazara göre, hayatına istikamet vermiş çalışkan kimseler sosyalistlikten anlamsız yere nefret etmektedirler. Çünkü sosyalistlik onlara yanlış anlatılmakta; o bir bela ve musibet diye tanıtılmaktadır. Yanlış olarak sosyalizm her şeyi yıkıp yok edecek demektedirler. Oysa kapitalizm demek karışıklık demek, sosyalistlik demek tertip ve intizam demektir. Kapitalizm insanlığın tüm gelirlerini çılgınca israf edip tüketmektedir. Kapitalizm olduğu sürece istisnasız her fert endişe içinde yaşayacaktır. Sosyalistlik ise istisnasız her fert için yaşadıkları sürece bir sigorta hükmündedir. O yüzden sosyalizm bir bela değil, insanlık için bir kurtarıcıdır. Sosyalizm, mevcut düzenin tüm var olan teşkilatlarını kökünden sökecektir. Kapitalizm denenen bu pis bina, eninde sonunda yıkılacaktır. Kapitalizmde nüfus çok, işçiye ihtiyaç az olduğu için rekabetten faydalanan zenginler, muhtaç olan işçilerin emeklerini yok pahasına sömürmektedirler. Kolektivizmde ise iş arayanların

---

[148] George Turner, a.g.e. , s. 47.

çokluğu nispetinde huzur ve nimet vardır. Şöyle ki, çalışma saatleri azaltılarak vardiyalar artırılmak sureti ile daha çok istihdam olacak.

Bu noktadan itibaren yazar pek de makul olmadığını düşündüğümüz tespitlerde bulunmaktadır. Ona göre yeni tarım araçları binlerce çıftçiyi işsiz bırakırken, büyük fabrikalar da binlerce işçiyi işinden etmiştir. Kolektivizmde icatlar halka huzur veren icatlar olacaktır diyerek paragrafı bağlayan yazar çelişkiye düşmektedir.

Yazar, vahşi kapitalizmin ortaya koyduğu bir çifte haksızlığı kaleme alır. Ona göre kapitalist sermayedar, seri üretimle stokladığı mallara oldukça yüksek fiyatlar vermekte, bu malları kendi ülkelerinde satamayacaklarını anlayınca, hükümet yetkilileri ile anlaşarak bu malları denizaşırı ülkelere pazarlamaktadırlar. Oysa o ülkelerin insanlarının bu endüstriyel ürünlere hiç ihtiyaçları olmadığı halde, kendi hükümetleri, o ülkelerin hükümetlerine ve halklarına baskı yaparak adeta silah zoru ile satmaktadırlar. Üstelik bu mallara kendi ülkelerinin fakir halkının son derece ihtiyaçları söz konusu iken bunu yapmaktadırlar. Yazara göre, bu çarpık durum kolektivizm hükümran olduğu zaman ortadan kalkacak; iş, emek ve sermaye hak sahipleri arasında eşit bir şekilde taksim edilecektir.[149]

Günümüzde cemiyet idaresi iki temel yapıdan oluşmaktadır. Birincisi bir azınlık olan kapitalist kesim ki makinalar, aletler, iş ve üretim onların tekelindedir. Bunların servetleri durmaksızın artmaya devam etmektedir. Buna rağmen, kişisel olarak hiç bir şey üretmemektedirler. Diğer tarafta ise büyük bir kitle olan işçi sınıfı vardır. Bu sınıfı sanatkârlar, doktorlar, kâtipler, memurlar, avukatlar gibi meslek erbabı oluşturmaktadır. Bunlar bir lokma ekmek için nefislerini kiralamaya hazırdırlar. Bu halde cehennemî bir hayat yaşamaktadırlar. Eğer kendilerine ihtiyaç kalmasa, yani iş güçleri de olmasa, sefil bir hayat içinde yok olup gideceklerdir. Esere göre, sosyalizm bu iki muhalif unsuru bir potada kaynatacak, bu iki zümreyi saadet içinde birleştirecektir.[150]

Kölelik zamanlarında birçok insan çalışır, bir iki kişi bunlardan nemalanırdı. Bu haksız bir düzendi. Böyle devam edemezdi. Tabii olmayan bu hal çok fazla sürmedi. Ortaçağda derebeylik düzeninde her fert ayrı ayrı ve kendisi için çalışmaya başladı.

[149] George Turner, a.g.e. , s. 51.
[150] George Turner, a.g.e. , s. 53.

Eğer derebeylerine verdikleri vergileri saymazsak bu sürdürülebilir bir hayattı. Ancak sanayi devrimi ile birlikte fabrikalar ve dev makinalar ortaya çıkınca düzen bozuldu. İşçiler gün boyu çalışmaya ve gece de bir tavan arasına sığınmaya, belki de soğuktan ölmeye mahkûm edildiler. Bu düzende binlerce kişi çalışmakta ve hepsinin emeği de bir kişinin, yani kapitalistin kasasına akmaktadır. İşte isyan edilen şey bu haksız düzendir. Artık Ortaçağda olduğu gibi ferden ferde çalışma olamaz. Ancak yapılması gereken emek ve sermayenin eşit paylaşılmasıdır. Karaborsa ve kapitalizm artık kalkmalıdır. Şimdiki düzende en çok çalışan en az kazanırken, en az çalışan en çok kazanmaktadır. Fransız yazar, bu noktada bize o dönem yaşandığını söylediği bir hikâyeyi anlatmaktadır. Bu hikâyeye göre bir işçibaşı fabrikatörün köşküne gider. Yıllardır kapısında çalıştığı patronunun çalışma salonunda kabul edilir. Evin lüks ve şatafatı karşısında adeta küçük dilini yutar. Konuşma sonunda ayrılırken, efendisinin köşküne davet edildiği için minnet ve şükran hisleriyle doludur. Yazar, bu hikâyede işçinin bu ezik tavrını şiddetle eleştirir. Sosyalizmin bu dengesizliği gidereceğini, ancak işçi sınıfının da başkaldırıya hazır olması gerektiğini vurgular. Sosyalizm hakkında yapılacak yayınlarla bu tip gafil insanları derin uykularından uyandırmak gereğini vurgulanmaktadır.

Ağır sanayi şartlarında çalışan işçilerin çok uzun süre çalıştıklarını, cam fabrikalarının kavurucu sıcaklarından, maden ocaklarının ışıksız nemli tozlu ortamlarından, fabrikalardan çıkan zararlı gaz ve tozlardan olumsuz etkilendiklerini ifade eden yazar, haklı olarak işçilerin sıhhatlerini koruyabilmek için haftalık ve yıllık tatile ihtiyaçları olduğunu ifade eder. Ama çalışanların böyle bir hakkı olmadığı halde, bu yıpranmaya maruz kalmayan patronları, yaz gelir gelmez dağların temiz havalarını teneffüs etmek ya da denizin yosun kokulu tatlı ikliminden faydalanmak için, hemen tatile koştuklarından şikâyetçidir. Yazara göre altı yaşında bir çocuğa bile "sürekli kötü şartlarda çalışan mı, yoksa yıl boyu bomboş yatan mı tatil yapmalıdır" diye sorsanız, o bile çalışanlar cevabını vermekte hiç tereddüt etmez.[151] Devlet adamlarının nüfusu artırma politikalarını eleştiren yazar, okuyucunun dikkatini nüfusu refah içinde yaşatmanın, nüfusu artırmaktan daha önemli olduğu konusuna çeker. İnsan gibi yaşatılamayacak nesilleri çoğaltmanın anlamsızlığını vurgulamaktadır. İnsanlığın nüfusunu artırmasında bir mahsur

[151] George Turner, a.g.e. , s. 57.

olmadığını, ancak bunu sosyalizmin iş, emek ve üretimi dengelemesinden sonra yapmanın doğru olacağını ifade etmektedir.

"İnsanlığın içinde bulunduğu durumu düzeltmek için dünyanın altını üstüne getirmeğe gerek yok, bir kısım tadilat ve ıslahat ile gidişat düzeltilir" diyenler eğer bunda samimi iseler öncelikle asgari ücret ve günlük maaş yasasını çıkarmalıdırlar.[152] Sosyal iktisatçılardan Turgov, Adam Smith[153], Rikardo[154], Seler, İstavor Miller[155] gibi birçokları bu yasanın çıkması konusunda hemfikirdirler.

---

[152] Yazarın bahsettiği yasa Fransa'da "La loid'airain" (Demir Yasası) olarak bilinen yasasıdır.

[153] **Adam Smith**. 16 Haziran 1723 – 17 Temmuz 1790. İskoç filozof. Ahlâk felsefesi profesörü olması nedeniyle ekonomik açıklamalarında bu bilim dalının etkileri yoğun görülür. Ekonomide ve doğal olaylarda bir düzen olduğunu ve bunun gözlem ve ahlâk hissi ile tespit edilebileceğini söyler. 1751 yılında Smith, Glasgow Üniversitesi'nin mantık profesörü, ertesi sene de ahlâk felsefesi profesörü olarak atanmıştır. Derslerinde etik, konuşma sanatı, hukuk, politik ekonomi ve polis ve gelir konularını işlemiştir. 1759'da Glasgow'daki bazı konferans konuşmalarını bir araya getirdiği "The Theory of Moral Sentiments" adlı kitabını yayınlamıştır. En önemli eseri "Ulusların Zenginliği" adlı eseridir. Bu kitabın ana konusu ekonomik büyümedir. 1776'da piyasaya çıktığında, İngiltere ve Amerika'da serbest ticaret anlayışı yaygınlaşmaktaydı ve kitap ekonomik başarı için büyük külçe rezervlerinin önemli olduğunu savunduğu teori olan merkantilizme karşı klasik bir bildirge haline geldi. Ulusların Zenginliği, aynı zamanda, fizyokratik anlayışın, toprağın önemini vurgulayışına karşı çıkıyordu. Smith bunun yerine işgücünün üstünlüğüne inanmaktaydı ve işçi sınıfının üretimin artmasında etkili olacağını savunuyordu. Smith, tüm gücüyle sanayi gelişimini engelleyen modası geçmiş devlet kısıtlamalarına saldırıyordu. Nitekim ekonomik sürece olan çoğu hükümet müdahalesinin, gümrük vergileri de dâhil, verimsizliğe ve uzun dönemde yüksek fiyatlara yol açacağını ileri sürüyordu. Her şeyin oluruna bırakılmasını savunan bu "laissez-faire" teorisi, ileriki yıllarda, özellikle 19. yüzyılda, hükümetin koyduğu kanunları etkilemiştir. (http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

[154] **David Ricardo.** 18 Nisan1772 - 11 Eylül1823. İngiliz politik iktisatçı. Klasik iktisatçıların en etkili ve önemli isimlerinden birisidir. Ricardo, Hollanda asıllı Yahudi bir ailenin 17 çocuğundan üçüncüsü olarak Londra'da doğdu. Hollanda'daki kısa bir eğitim döneminden sonra, 14 yaşında, borsa simsarı olan babasından banka ve kambiyo işlerinin inceliklerini öğrenmeye başlamıştır. Ayrıca bir dönem "East India Company"de çalışmıştır. Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" isimli eseriyle tanışması onda iktisada karşı bir ilgi uyandırmış sonunda borsayı bırakıp ekonomi ve siyasetle uğraşmaya başlamıştır. Borsa ile ilgilendiği dönemde iyi bir mal varlığına da sahip olmuştur. 1817 senesinde kendisine ün kazandıran eseri "Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri"ni yayımlamıştır. Diğer klasik iktisatçılar gibi Ricardo da hep uluslararası ticarette her türlü müdahaleyi reddetmiştir. Dış ticarette geliştirdiği "Mukayeseli Üstünlükler Teorisi" büyük ilgi uyandırmıştır. Ricardo, James Mill, Jeremy Bentham ve Thomas Malthus da arkadaşlarındandır. 51 yaşında Gatcombe Park'ta ölmüştür. Ricardo'nun en önemli ve ünlü eseri olan "Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri" adlı eserine değer kavramını açıklayarak başlar. Ricardo'nun, özel olarak, değerden kastı piyasada alınıp satılan metaların değeridir. Ricardo'ya göre bir malın, bir başka deyişle metanın, değerini, o metanın üretiminde kullanılan emek miktarı belirler. Ricardo'nun bu teorisi iktisat literatüründe "Emek Değer Teorisi" olarak adlandırılır ve Karl Marx'ın artı değer kavramının da özünü oluşturur. Ricardo'ya göre temel malların bir fiyatı olduğu gibi emeğin de bir fiyatı, yani ücreti, vardır ve bu ücreti belirleyen temel faktör, işçinin kendini geçimini sağlayabileceği ve kendi neslini herhangi bir artma ve azalma olmaksızın sürdürebileceği ücret düzeyidir. Bu anlamda da ücretleri gıdaların ve temel ihtiyaçların fiyatı belirler. Bu kavram "Geçimlik Ücret Teorisi" (Subsistence Theory of Wages) olarak adlandırılır. Bu kavram, sosyalistler tarafından, toplumu yoksulluğa mahkûm ettiği gerekçesi ile eleştirilmektedir. (http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

[155] **John Stuart Mill.** 20 Mayıs 1806 - 8 Mayıs 1873. İngiliz filozof, politik ekonomist, parlamento üyesi ve devlet memuru. Mill, mantıksal ilkeleri sosyal alana, siyaset ve ahlâk alanına uygulamasıyla

Nihayet Alman sosyalistlerinden Lasal[156] bu yasayı ispat ederek bir kurala bağlamıştır. Daha sonra Julksed buna açıklamalar getirerek "kanun-u yevmiye" denilen yasanın metnini oluşturmuştur. Yevmiye denilen kanuna göre işçinin yevmiyesi, kendisi ve ailesi için asgari ihtiyaçlarını karşılayacak miktarın altında olamaz. Bu yasaya kapitalistler, malın maliyetini artıran bir miktarda olmaması gerektiği yönünde eleştiriler getirmişlerdir. Uluslararası rekabet için işçinin asgari yaşam şartlarını karşılayacak miktarın rekabet şartlarını olumsuz etkilememesini isteyen üreticiler, bu bahane ile işçinin hakkına tecavüz etmektedirler. Onlara göre tabiatta hiçbir şey arasında eşitlik olmadığı gibi geçim şartlarında eşitlik olamaz. Oysaki yazar, insanlar dünyaya eşit olarak gelmeseler dahi, amacın bu eşitsizliği olabildiğince gidermek olduğunu belirtir. Bu kapitalist düzen eşitsizliği artırdıkça artırmaya devam ederken, sosyalizm bu haksızlığı ortadan kaldıracaktır.[157]

3.5. Sosyalizm Nasıl Gerçekleşecek

Bu başlığa kitabın mütercimi Haydar Rifat Bey, Ahmet Haşim'in bir şiirinden alıntı ile başlar: ***"Evvel bize ab-ı hayat, ateş-i seyyal memat!".*** Sonrasında Sosyalizmin tüm dünyada mutlaka yayılacağını ifade ettikten sonra, bunun barış yoluyla mı yoksa kan dökülerek mi olacağı tartışmasını açmaktadır. Diğer bir ifadeyle kapitalistlerin tekellerine aldıkları ekonomik kaynakları, işçilerle isteyerek mi bölüşeceklerini, yoksa çatışmayla mı terk edeceklerini sormaktadır. Bunu anlamak için insanlık tarihine bir bakmayı teklif etmektedir. Yazara göre, insanlık tarihin bir devrinden diğerine geçerken mutlaka uzun sürece bağlı olarak basit bir direnişle başlayıp, büyük çatışmalar sonucunda gerçekleştiği iddiasında bulunur. Bu yüzden maziden kopuş ne kadar ani ve hızlı olursa, o derece az acı çekileceğini yazmaktadır. Zaman göstermiştir ki, toplumsal değişimler isyan ve ihtilallere başvurmadan gerçekleşmemiştir. Hiçbir baskıcı sınıf, ellerindeki imkânları isteyerek terk etmemişlerdir.

ün kazanmıştır. En önemli eseri "Özgürlük Üzerine" adlı kitabıdır. Siyasal İktisadın İlkeleri (1848) adlı eseri yazarın atıfta bulunduğu kitabıdır. (http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

[156] **Ferdinand Johann Gottlieb Lassalle.** 11 Nisan 1825-31 Ağustos 1864. Bir Alman oldu hukukçu , filozof ve sosyalist politik aktivist. Lassalle Almanya'da uluslararası tarz sosyalizmin bir başlatıcı olarak hatırlanır. (http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

[157] George Turner, a.g.e. , s. 61.

Haydar Rifat Bey, burada tercüme ettiği kitabın dışına çıkarak Osmanlı Tarihindeki İttihat Ve Terakki isyanını anlatmaya başlamaktadır. 1908'deki II. Meşrutiyet'in Resne, Ohri, Manastır, Drama, Serez'deki ayaklanmalardan sonra gerçekleştiğini ifade eder.

Yazar, "Karl Marks'a göre yöntem olarak cebir ve şiddet kullanılırsa eski düzenden yeni düzene geçilebilir" demektedir. Tarihte sadece kölelik devrine ihtilalsiz geçilmiştir. Köleliğin hafiflemiş şekli ecirlik[158] hem efendi (Mevla)[159] hem köle için faydalıydı. Zamanla tüm esirler ecir olmak için efendileri ile anlaşma yoluna gittiler. Ancak günümüzde kapitalistler kolektivizmi kendileri için faydalı görmemektedirler. Bu yüzden kolektivizme geçilirken kan dökmek zorunda kalınacaktır.

Haydar Rifat Bey'in yukarıdaki ifadesi, devam eden yıllarda Osmanlı Müslüman toplumunun sosyalizme endişeli ve ihtiyatlı yaklaşmalarına sebep olacaktır. Bu endişe de sosyalizm fikrinin yaygınlaşmasının önünde büyük engellerden biri gibi görünmektedir. Zira İslam inancında cemiyet için sulh ve selamet esastır. Ulûl emre, yani devlet başkanına, 'fasık da olsa itaat esastır. Türklerde devlet her zaman kutsal kabul edilmiş ve ona yapılan saldırılar da her zaman halkın tepkisine sebep olmuştur.

Yazara göre, 1789 Fransız İhtilali, ecirlik devresine geçişin önemli bir sembolü olmuştur. Yazar, burada okuyucuları sosyalizmin ihtilal marifetiyle ve zorla gerçekleşeceği konusunda ikna etmeye çalışmakta ve tarihten bazı örnekler vermektedir. Ona göre tarih içinde en küçük değişimler bile kansız olmazken sosyalizmin tesisinin kansız gerçekleşmesini düşünmek hayalperestliktir. Halk ihtilalleri süs için yapılmazlar, bir ihtiyaca binaen yapılırlar. Ancak başarıya ulaşırlarsa faydalı olurlar. Osmanlıdaki II. Meşrutiyet ihtilali, Fransızların 1830 ihtilali, 1848 ihtilali ve cumhuriyetin ilanı (Fransa'da) buna örnektir. Ona göre:

"Sermayedaran amele, fukara, köylü teşkilatının gayet muhkem ve metin olduğunu ne mertebe yakından görür, bu kuvvetin hezimet na pezir bir derecede ciddi ve şedit olduğunu ne kadar emniyetle takdir ederse; velhasıl fukaradaki niyet ve

---

[158] Ecir, Mecelle: madde, 413; ecir-i has ve ecir-i müşterek, madde, 422.
[159] Hukuk dilinde esir ile "rıkk" ashab-ı rıkka "mevla" tabir olunur.

azmin ulviyeti ve mehabeti piş-i celalinde sermayedaranın maneviyatı ne kadar kırılır, ezilir, parçalanırsa müsademe o kadar çabuk bertaraf olur. Ve bu halde zenginlerin bütün mesai-i imtiyaz cuyanesi çamurlar içinde o mertebe suhuletle boğulur."[160]

Diğer bir deyişle gövde gösterisi ve şiddetten yanadır. Bunun için de öncelikle sendikaların güçlenmesi ve çoğalması gerekliliği üzerinde durur. Sendikaların bir araya gelerek iş borsası kurmaları gerektiğini, bunun en güzel örneğinin de Paris'te olduğunu yazmaktadır.

İşçilerin bu sendikalara üye olmadıkları takdirde, örümcek ağına takılmış sivrisinekler gibi boğulup gidecekleri benzetmesinde bulunmaktadır. Karl Marks'ın "işçiyi ancak işçi kurtarır" sözünü hatırlatır. Bu sendikalar sosyalist partilerle sıkı ilişki içerisindedirler. "Tüm işçiler kurtuluşlarının temini, üretim ve gelirin eşit paylaşımı için bu sendikalara üye olmak zorundadır" ifadesini kullanır.

3.6. Sosyalizmin Geleceği

Haydar Rifat Bey bu bölüme bir dipnotla girer. "Fransa'daki şerait-i hazıra-i hayatiyeye göre yazılmış olduğundan bittabi memleketimiz için şayan-ı taklit kabul değildir. Memleketimiz bir sükût içinde terakkiye muhtaç olduğundan sosyal bir ihtilal zarardan başka bir faide temin edemez. Çünkü memleketimizde henüz müessesat-ı cesime-i sanayie değil sanayi-i iptidaiye bile layıkıyla tesis edemedi. *"*[161] Bu, o dönem Osmanlı Devleti için yüzleşilmesi gereken bir gerçektir. Yazara göre, sosyalistler ihtilal taraftarıdırlar yahut daha doğru ifade etmek gerekirse ihtilalcidirler. Çünkü kutsiyetine ve ulviyetine inandıkları düşüncelerini gerçekleştirmenin başka yolu olmadığının farkındadırlar. Sosyalistlere bugün ihtilalci diyen orta sınıf ve toplumu ezenlerdir. Bunların kendileri, 1789 Fransız ihtilalinden önce bizzat ezilenlerdi. Haklarını ihtilal yolu ile elde ettiler. Bugünkü mevkilerini ihtilalle elde etmişlerdir. Krallığı ihtilalle yıkıp cumhuriyeti kurmuşlardır. Bugünkü ezilen işçi sınıfı da kendilerini ezip duran zenginlerden ancak ihtilal yaparak kurtulabilirler. Buna rağmen şimdiki orta sınıf kendi kurtuluşlarını ihtilal ile gerçekleştirirken kutsadıkları ihtilali, işçiler bir kurtuluş yolu olarak

---

[160] George Turner, a.g.e. , s. 66.
[161] George Turner, a.g.e. , s. 69.

benimsendiğinde, ne yazık ki lanetlemektedirler. Bu hakikate ve akla aykırı bir durumdur. Hangi orta sınıf mensubuna sorsanız gerçekleştirdikleri Fransız İhtilali ile övünmekten geri durmamaktadırlar. Ne kadar istemeseler de işçiler aynı yolu deneyeceklerdir.

Sosyalistliğin içinde ihtilalcilik vardır ve her sosyalist mevcut düzeni değiştirmek ve yıkmak azmindedir. Fakat katiyyen bilinmelidir ki, ihtilal bir zevk ve lezzet aracı değildir. Sosyalistlerin amacı bizatihi ihtilalin kendisi değildir. İhtilal, amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları bir araçtan ibarettir. Amaçları, evladı babaya kırdırmak değil; aralarındaki sevgiyi güçlendirmektir.[162] Sosyalistler nefretle doludurlar; ancak bu nefret, insaniyeti kemiren ve kan dökenlere karşıdır. Kandan nefret ederler, kan dökücülerden nefret ederler. Her sosyalist, milletler arasında yapılan savaştan acı duyar. Savaşlar, tüm insanlık için ortak kayıplara sebep olur. Sosyalistler yapacakları ihtilal ile harp ve darplara son vererek kuvveti adalet karşısında boyun eğmeye zorlayacaklardır. Oysa kapitalist orta sınıf, savaşlardan birtakım menfaat umarlar. Ama ne gariptir ki ihtilalden çekinirler. Halklara sorsanız hiçbir suretle savaş taraftarı değildirler. Sosyalistler yapacakları ihtilale, savaş çıkarmaya sebep olan bütün emelleri tatmin edecek ve savaş çıkmasına gerek bırakmayacaklardır. İşçiler ihtilali gerçekleştirince, zenginlerin elinde olan tüm mallara müşterek olmak üzere el koyacaklardır.

Burada bir söz arası vererek bu anlayışın da İslam inancıyla ters düştüğünü belirtmemiz gerekmektedir. İslam'da uğruna ölünce şehit olacak üçleme mal, can ve ırz olarak sıralanır. Mal da kişiye has dokunulmazlardan kabul edilir ki, fıkıh ilminde "kul hakkı" olarak tanımlanır. Haydar Rifat Bey'in bu düşüncesi, zannımızca çağdaş Osmanlı Müslüman halkını hayli ürkütmüş olmalıdır.

Zenginlerin borsa benim demeleri, makine ve sanayiyi tekellerine almaları aptallık ve zalimliktir. Çünkü teknolojik gelişmeler tüm insanlığın ortak ürünüdür; bunları kimse sahiplenemez. Sosyalistlerin bu mallara el koymaları hukuka uygun değildir diye eleştirenler bulunmaktadır. Oysaki bu, zaten milletten gasp edilmiş mallardır. Sosyalizm, bunları yeniden asıl sahiplerine iade edecektir. Sosyalist hukuka göre, gasp edilmiş mal kimin elinde ise ondan yeniden zorla alınır. Eğer

[162] George Turner, a.g.e. , s. 72.

kapitalistler bu malı vermemekte direnirlerse, ortaya çıkacak tüm kötülüklerden kendileri sorumlu olacaklardır. Gasp edilmiş bir malın yeniden sahibine satılması akıl kârı değildir. Halkın malını çalan hırsızlar, hazırladıkları yasaları buna kılıf yaparak ticaret adı altında yeniden halka satmaktadırlar. Bu gaspçı ve hırsızlara düşen şey, çaldıklarını ikrar edip tekrar sahibine iade etmektir. Etmedikleri takdirde zorla ellerinden alınacaktır.[163] Hak ve adalet bunu gerektirir. Bazı bilim adamları ihtilal yapmaya gerek yok, ilerleme zamanla olur, bazı şeyleri zamana bırakmak gerekir demektedir. Bu bilim adamları yanılmaktadır. Herhangi bir tekâmül ne kadar yavaş olursa, o derece yenilmeye ve yok olmaya mahkûmdur. Sosyalistler, ecirlik devrinden sosyalizme geçmek için zaten yeterince zaman kaybettiklerini düşünmektedirler. Sosyalistlere göre bir ilerleme hareketi ne derece yavaş ise o, taraftarlarının beceriksizliği ve ilgisizliğinden kaynaklanır. Oysa tüm gelişmelerin anası cesaret ve teşebbüstür. Şu anki gecikme, insanlığa o derece zarar veriyor ki, bunu görmemek ayıp ve zül, buna razı olmak alçaklık ve günahkârlıktır. Zamanının gelip gelmediği konusundaki tereddüde asla yer yoktur. İşçiler, ellerine ve ayaklarına vurulan zincirleri kırmak gerektiğine inanmaktadırlar; bu da zamanının geldiğinin en büyük delilidir. Yumurta içinden zamanı gelince civcivin çıkması ne derece tabi ise, işçi sınıfının ihtilal yapması da artık o derece tabiidir.

İşçi sınıfının çalışıp çabalayarak elde ettiği emekleri, kanunun verdiği imtiyazlı sınıf olma hakkından dolayı kapitalistler tarafından çalınıyor. Buna daha fazla tahammül etmek ve bu mezellet ve meskeneti ilelebet sürdürmek mümkün değildir. "Burada Haydar Rifat, Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecelle adlı eserinden bir hüküm nakleder: "*Nef'î âmm için darb-ı has ihtiyar olunur.*", yani "umumun menfaatinin zarar görmesindense, ferdin göreceği zarar tercih edilir" hükmünü sosyalist ihtilale gerekçe olarak kullanır." İhtilalden başka çare yoktur. Zenginler diledikleri kadar tedrici değişimden bahsedebilirler, lakin açlık ve imkânsızlıklar içinde kıvranan işçiler ve aileleri, bu değişimin bir an önce olmasını istemektedirler. Şimdinin müreffeh hayat sürenleri, dünün derebeyleri ve krallarının ezici hükümranlarının pençesinden ani bir ihtilal ile kurtuldular. Ne yazık ki, onların yerine zulme şimdi bunlar devam etmektedirler. Üç beş müstebite bedel şimdi yüz müstebit oldular. Hırsızın ta kendisi olan müstebitler mutlaka yok edileceklerdir.

[163] George Turner, a.g.e. , s. 74.

Yazar; işçi sınıfı olan fakir köylüler, memurlar, muharrirler, ateşçiler, makinistler, demirciler, marangozlar ve benzerlerine seslenerek ihtilal ateşi çıkarmayı teklif etmektedir. Ona göre, çıkarılacak ihtilal ateşi, tüm kötülülükleri yakıp yok edecektir.[164] Evet, ihtilal korkutucu ve sonu meçhul olabilir. Ancak bunun sorumlusu ihtilal yapanlar değil, direnerek ihtilale sebebiyet verenlerdir. İhtilal bir felaket gibi görünse de sürekli bir felakete bedel bir defalık bir felakettir.

Yazara göre, ihtilalin verdiği acı, diş çıkarırken duyulan kısa süreli acılara yahut ameliyat acılarına benzer; sağlığa kavuşmak için bu geçici acılara katlanmak zaruridir. Sosyalist ihtilalle yapılmak istenen, zenginlerin kendilerini yok etmek değil; kurdukları düzeni yok etmektir. Ancak onlar direnirlerse acımamıza rağmen onları yok etmekten geri durmayacağız.[165]

3.7. Sosyalistlerin Kusurları

Sosyalistler için yapılan en büyük eleştiri, malların kişiler arasında ortak paylaştırılması ilkesidir. Bunun bir an için yapılsa bile, sonradan yeniden malların el değiştirip eşitliğin bozulacağını söylüyorlar. Herkes bilsin ki, sosyalistler malların taksiminden yana değildirler. Onlar malların ortaklığından yanadır. Sosyalistler paylaşımdan değil ortaklıktan yanadırlar.[166] Yapılan ikinci eleştiri, sosyalistlerin mülkiyet hakkını ortadan kaldıracağı söylemidir. Bu dedikoduyu çıkaranlar rahatlarından ve mallarından olacak olan zenginlerdir. Sosyalizm iştirak taraftarıdır. Malların iştirakini savunan bir düşünce, mülkiyet anlayışını ortadan kaldırmaz; bu bir çelişki olur. Sosyalizm, insanların çalışarak elde ettikleri mal ile ilgilenmez. Sosyalizm, mülkiyeti ortadan kaldıracak ama zenginlerin haksız olarak faiz ve karaborsa ile elde ettikleri yani işçinin emeğinden çalarak elde ettiği mülkiyeti ortadan kaldıracaktır. Kapitalist sistem, işçiye yalnızca karnını doyuracak kadar bir kazanç temin etmiştir. İşçinin mülkiyet edinmesi imkânsız olduğu için, tüm mülkiyet kapitalistlerin elindedir. Kolektivizm, mülkiyetin gelir getirmesine engel olacak, onun getireceği düzende herkes çalıştığı kadar kazanacak ve gelir getirmeyen mülkiyete sahip olacaktır. Kolektivizm, başkalarının emeğini sömürerek ve mülkiyet geliri ile çalışmadan gasp edilen mülkiyete düşmandır. Özetle söylemek gerekirse,

---

[164] George Turner, a.g.e. , s. 77.
[165] George Turner, a.g.e. , s. 78.
[166] George Turner, a.g.e. , s. 80.

kapitalist düzende mülkiyet zenginlerin tekelinde toplanmıştır, fakirin mülkiyet edinme hakkı yoktur. Kolektivizm bu mülkiyeti, "mülkiyeti amme"ye çevirip sadece mülkiyetin şeklini değiştirecektir.

Zaten tarihin seyrine bir bakılacak olursa, mülkiyetin sürekli el ve şekil değiştirdiği zaten görülecektir. O halde kolektivizmin buna yeni bir şekil vermesine da fazla şaşırmamak gerekmektedir. Dünyadaki yeraltı ve yer üstü tüm değerler, insanlığın ortak malıdır, kimsenin bunları tekeline almaya hakkı yoktur. Stuart Mill "Dünya hepimize miras olarak kalmış kadim bir maldır." demektedir. Meşhur Arbert Spenser[167] da "Dünyanın bir yerinde, bir insanın bir toprak parçasını hükmü altına almasını kabullenmek, dünyanın başka yerlerindeki insanlara da aynı hakkı verir." der. Her iki mütalaa da topraktaki mülkiyete karşıdır. Eğer toprakta illa bir hak aranacaksa, bu hak o toprağı ekip biçene aittir. Anfanten'in[168] dediği gibi "Çiftçiler efendilerinin rahatı için ekip biçmektedirler."

Makine, alet ve edevatlara gelince; tüm medeniyet ürünleri gibi bunlar da insanlığın ortak malıdır. Medeniyet kimseye ailesinden miras kalmamıştır. Teknolojik yeniliklere herkes eşit derecede hak ve emek vermiştir. Bu yüzden bu fabrikalar gaspçı zenginlerin tekelinde kalamaz; millet menfaatlerine bu mallarını harcamaya mecburdurlar. İktisatçılar, zenginlerin bu malları çalarak elde ettiklerini inkâr edememekle beraber, bu malların zamanla alınmasını tavsiye etmektedirler. Bu insanların aklıyla dalga geçmek demektir. Eğer ortada bir cinayet varsa ve caniyi cezalandırmaya gücünüz yetiyorsa, onu müruru zamana bırakamazsınız. Kapitalistler

[167] **Herbert Spencer.** 1820 - 1903. Ünlü İngiliz filozofu ve sosyologu. 1851'de yazdığı ilk kitabı "Toplumsal Statik", insan haklarının gelişimini ve bireysel özgürlüklerin savunusunu evrimsel bir teoriyi temel alarak açıklar. 1858'de evrim teorisini biyoloji bilimi ile sınırlamayıp, bu teoriyi bütün bilimlere uygulamak fikri kafasında belirdi. Spencer, toplumların tıpkı canlı organizmalar gibi işlediğini de öne sürdü. Toplumlar ne kadar karmaşıklaşırsa, parçaların karşılıklı bağımlılığı da o ölçüde artıyordu. Statik Felsefe, Ahlâkın İlkeleri, Sosyoloji İlkeleri, diğer önemli eserleridir. Herbert Spencer geniş bir alana yayılmış farklı türdeki bilgileri uyumlu bir şekilde birleştirerek Viktorya çağına damgasını vuran kişilerden olmuştur. (http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

[168] **Bartelemi Prosper Anfanten.** 1796-1864. Fransız sosyalist, vaiz ve politikacısıdır. Paris'te eğitim gördü. Bir süre Almanya, Rusya ve İtalya gibi ülkelerde şarap ticareti ile uğraştı. 1825 yılında Saint Simon ile tanıştıktan sonra onun öğrencilerinden oldu. 1830 ihtilalinden sonra tüm enerjisini vaazlarına adadı. "Süper Baba" adıyla anılmaya başlandı. Avrupa'nın her yerinden 40.000 kadar müridi olduğundan bahsedilir. Evliliğe karşı idi ve kadın erkek arasında özgür ilişkiyi savunuyordu. Kendisinin tanrı tarafından gönderilmiş bir Mesih olduğu iddiasındaydı. 1832 yılında hükümet tarafından tehlikeli bulunarak mezhebi ve vaazları yasaklandı. Bunun üzerine bir grup yakın adamıyla birlikte Mısır'a giderek Mehmet Ali Paşa'ya sığındı. Burada iki yıl kaldıktan sonra İslamiyet'e geçtiğini ilan etti ve Mehmet Ali Paşa'nın hizmetine girdi. Daha sonra tekrar Fransa'ya döndü. En meşhur eseri 1835-40 yıllarında kaleme aldığı Politik Yazışmalar adlı eseridir. (http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

insanlığa karşı bu suçu yüzyıllardır işliyorlar. Bu durumda zamana bırakalım demek bunamakla aynı anlama gelir. Hırsızlık suçu ne zaman işlenmiş olursa olsun, hırsız yakalanınca malı güzellikle geri vermiyorsa, zorla geri alınır ve hırsız cezalandırılır. Kapitalizme ait olan şahsi mülkiyet, umumi mülkiyete çevrilecek ve üretim ortaklaşa paylaşılacaktır. İşte sosyalistlerin gayesi budur. Hakiki adalet, hakiki eşitlik ve hakiki kardeşlik ancak böyle tesis edilecektir.

3.8. Sosyalizm Aile Hayatına Son Verecek mi?

Haydar Rifat Bey, George Turner'ın eserini yalnız tercüme etmekle kalmamış, bazı bölümlerine bizzat kendisi eklemeler yapmıştır. Bağlamdan anlaşıldığı üzere Müslüman bir topluma sosyalizmin anlatılması meselesi Haydar Rifat'a aittir. Haydar Rifat'ın Müslüman Osmanlı toplumuna sosyalizmi anlatırken en çok zorlandığı iki konudan birincisi sosyalizmin aile hayatına bakış açısı olmuş görünmektedir. İfadelerinden ve muhaliflerin eleştirilerine verilen cevabın dozundan bu anlaşılmaktadır. Haydar Rifat Bey bu bölüme "Bir ifrit, bir zebani, bir cadı nazarı ile bakılan sosyalistlerin de anaları, babaları vardır. Herkes kadar sosyalistler de analarını, babalarını severler, onlara hürmet ederler; evlatları vardır, bunları da severler; hiçbir usûl-i siyaset, hiçbir usûl-i ictimaiye mutasavver değildir ki, bir valdenin çocukları hakkındaki şefkatini izale edebilsin[169] sözleriyle başlar.

Yazar, hiçbir insan kendisini karnında taşıyan, kanıyla canıyla ona hayat veren, sütüyle emziren annesini yahut hiçbir erkeğin kendisine teslimi nefs etmiş eşini sevmemezlik etmesi mümkün değildir demektedir. Hiçbir kanunun bunu yasaklayamayacağını söyler. Bu tabiatın yok edilemez bir yasasıdır ve bununla uğraşmak beyhude bir iştir. Binaenaleyh sosyalizmin de böyle bir düşüncesi olamaz demektedir.

Ardından dönemin ortalama bir Müslüman Osmanlı vatandaşını tereddüde düşürecek bir cümle sarf etmektedir. Ancak mevcut aile hayatının da bir şekilde düzenlenmesi gerektiğinden söz eder. Böylece Müslüman mukaddesatında ve Türk örfünde bir vazgeçilmez olan aile konusunda çekinceli birtakım ifadelere yer verir. Aile hayatının birtakım itibari kurallara dayalı olduğu için değiştirileceğini söyler.

[169] George Turner, a.g.e. , s. 88.

Oysa bu itibari kurallar İslam Dini'nin ve Türk Töre'sinin binyıllara dayana müsellem referanslarıdır.

Yazara göre, sosyalizm ailenin birliğinin dokunulmaz olduğunu kabul etmekle birlikte, cemiyetin bunca köklü değişim geçirdiği bir ihtilal ortamında, her şeyiyle de dokunulmaz olduğu fikrinde değildir. Bunca değişim içinde ailenin de birtakım değişikliklere uğrayacağı ortadadır. Sosyalizmin tesisi ile aile münasebetlerinde de birtakım değişiklikler de icra edilecektir. Zaten insanlık tarihinde değişen her şeyle birlikte aile hayatı da değişmektedir. Bir zamanlar zina edenler recmediliyordu yahut kamçı ile cezalandırılıyordu. Aileye dokunulmaz fikrini delice bulup hayrette kaldığını ifade eden yazar, aile yapısında ister istemez bir değişiklik olacağını ifade etmektedir. Umumi kanunlar değişip insanlığın tüm müesseseleri değişirken, aile de bittabi değişecektir. Sosyalizm aile hayatına son verecek demek doğru değildir. Bu, sosyalistliğin programında yoktur. Ancak sosyalistler aile yaşamına yeni bir şekil vereceklerini tasdik ederler. Şimdiki evlilik yasalarının onda dokuzunun para ilişkisi üzerine kurulu olduğunu iddia eden yazar, bu kanunun değişmesi aileyi yok etmeyip bizzat aile hayatını daha sağlam esaslar üzerine oturtacaktır savunmasında bulunur. Zincir, insanları birbirine bağlar ancak ruhları bağlamaz. Aşk, sevda ve karşılıklı hürmet ruhları birbirine bağlayan şeydir. Bunların olmadığı bir evlilik bedbaht bir evliliktir.

Yazar, "Sosyalizm kadınları geçimini temin edip çocukları yetişinceye kadar besleyip okuttuktan sonra karı ve kocanın artık ayrılmaları her ikisinin de menfaati gereğidir*"* [170] *gibi garip ve ruh sağlığı yerinde her Müslüman Osmanlının taaccüple karşılayacağı tuhaf bir iddiada bulunur. Oysa her insan bilir ki, karı ve koca arasında evlilik bağı zamanla öyle kuvvetlenir ki, yaşları ilerledikçe birbirlerine daha tutkun ve daha bağlı bir hale gelirler. Evlatlarının mürüvvetleri ve torun sevgisi, onların ahir ömründe yegâne sevinç ve teselli kaynağıdır. Zaruret olmaksızın ailenin bu şekilde son bulmasını teklıf ve tehdit etmek, Müslüman mahallesinde salyangoz satmak sadedindedir.*

Yazara göre sosyalizm, aile reisi olarak babayı değil anneyi görmektedir. Çocuklar bundan sonra babaya değil anneye izafe edilecektir.

---

[170] George Turner, a.g.e. , s. 91.

Ataerkil bir Osmanlı ailesi için o döneme göre oldukça uçuk bir teklif olsa gerektir. Bu, tipik bir Yahudi aile yapısı şeklidir.

Anneye nispetteki gerekçeleri sayarken, en dikkat çekici olanı da, gayri meşru olarak doğmuş ve babası belli olmayan çocukların bu şekilde çektikleri ızdıraba bir son verileceği gibi garip bir sebep ortaya atmaktadır. Bu kadarla da kalmayan yazara göre, sosyalizm tesis eder etmez çocuklar aile için bir yük olmaktan çıkacaklar. Bundan sonra babası belli olmayan çocukların sayısı azalacak, evlilik kanununun kaldırılması ile de zina ile hayatı tehlikeye giren kadınların hayatı güvence altına alınacak ve kürtaj yaptırmaktan kurtulacaklardır gibi anlaşılması zor, dönemin Osmanlı toplumu esas alındığında hezeyan olarak kabul edilebilecek ifadelere yer vermektedir. Sosyalizm düzeni tesisi edilince, aileyi yok edecek diye yapılan isnatların hepsi böylece sonlandırmış olacaktır(!) diyerek final yapar.[171]

Ailede huzur için maişet derdinin giderilmesi şarttır; aileleri dağıtan yoksulluktur. İşçileri fabrika ve madenlerde sürgünde gibi çalıştıran zenginler, ailelerin yıkılmasının asıl müsebbibidir. Aynı burjuva sınıfı, kadın ve çocukları ucuz işçi olarak çalıştırıp evlerinden koparmakta, anneleri çocuklarına bakamaz hale getirmektedir. Kocası, gece nöbetinde pis ve rutubetli yerlerde, kadın ayrı bir fabrikada zebun, çocuk ayrı bir yerde perişandır. Eğer bu yuva ise yalan ve hezeyandan başka bir şey değildir. Aile hayatını katleden kapitalizmdir. Sosyalizm onu düzeltmek ve güzelleştirmekle meşguldür.

3.9. Sosyalizm Kadınlarda da Ortaklığı İstiyor mu?

Haydar Rifat Bey'in bu tercümesinde sosyalizme dair anlatmakta en çok zorlandığı ikinci konu ise kadınlara ait ortaklık ithamı olmuştur. Yazar Furye ve Anfanten gibi iki zatın kadınların özgürlüğü konusunda ifrat kabul edilecek sözler sarf ettiklerini ama bunun sosyalistleri bağlamadığını ifade ederek yazısına başlar. O, bunu o derece ifrat bulmuş olmalı ki, konuyu hemen geçiştirmektedir.

Sosyalistler malları müşterek yapmak niyetindedirler. Asla kadını bir mal hükmünde görmediklerinden, tüm kadınların tüm erkeklerle kuralsızca birlikte yaşamalarını ima edecek bir düşünceleri yoktur. Bunu iddia etmek hainlikten,

---

[171]George Turner, a.g.e. , s. 91.

namussuzluktan ve cizvitlikten başka bir şey değildir. Sosyalistler kadını bir üretim aracı olmaktan kurtararak hak ettiği yüksek mertebeye çıkarmak fikrindedirler.[172] Karl Marks'a göre kadınları bu fena hale düşüren asıl kapitalistlerdir. Onlar, fakir kadınları ve kızları genelevlere mahkûm ederek en adi zevkleri için bir araç olarak kullanmaktadırlar. Fuhşun onda dokuz sebebi fakirliktir. Sınırlı ceplerde biriken altın, sahibini çıldırtmakta, paradan mahrum kalanlar da zelil olmaktadır. Bu zelil halk tabakası, parasızlık ve imkânsızlığa bir müddet direnseler de sonunda namus ve iffetlerini sermaye yapmaktadırlar. Kölelik devrinden beri kadınlar kocalarına tabidirler. Sosyalizm erkekler ile kadınların ekonomik hukukunu ve imkânlarını eşitleyecektir. Böylece kadın, parasızlık yüzünden iffetinin ve ismetini feda etmeyecek, hak ettiği o ulvi ve âlicenap yere iade edilmiş olacaktır.

Haydar Rıfat Bey bu yorumları ile kitabın orijinalinde olduğunu düşündüğümüz ve o günün toplumunda kabulü pek mümkün olmayan derin çatlakları sıvama gayretiyle yorum yapmış görünmektedir.

3.10. Sosyalizm Vatan Sevgisine Son Verir mi?

Yazarın, sosyalizmi izah ederken şeffaf olamadığı ve net ifadelerden kaçındığı noktalardan birisi de vatan sevgisi konusundaki fikridir. Sosyalistler içinde vatan sevgisi olan da vardır olmayan da vardır diyerek söze başlayan yazar, devamında net olmayan ikircikli bir ifade ile anlatımını tamamlar. "Biz" der, "şimdilik ekonomik sorunlarla ilgileniyoruz; o konuya ihtilalden sonra karar vereceğiz!"[173]

Diğer bir deyişle, vatan sevgisi kabul edilecek mi edilmeyecek mi, ona ileride karar verilecektir. Tabii olarak bu cevap meraklılar için bırakın tatmin edici olmayı, oldukça endişeyi mucip bir cevaptır kanaatindeyiz. Oysa bu açıklama, İslam inancında vatan sevgisinin imandan olduğu ve uğruna ölünecek mukaddesattan olduğu gerçeğine, bir de Türklerin vatan kavramı eklenecek olursa hayli yaralayıcı bir cevap hükmündedir. İfadenin devamında mütercim adeta baklayı ağzından çıkararak, sosyalistlerin hususi bir vatan anlayışları olduğunu, sosyalizme göre vatan kavramı toprak kavramını da çağrıştırdığı için vatan anlayışının aleyhine olduğunu izah etmektedir.

---

[172]George Turner, a.g.e. , s. 96.
[173] George Turner, a.g.e. , s. 98.

Birçok sosyalist, vatan için ölme düşüncesine bir mana verememektedir. Toprak zenginlerin olduğuna göre onu için ölmeğe değmez görüşündedirler. “Toprak illa ki savunulacaksa, bırakın onu zenginler savunsun”[174] gibi akıl ve havsalanın alamayacağı bir görüş ileri süren yazar, Marks’tan da bir görüş nakleder: “Avam-ı nasın vatanı yoktur!” demiş ve bunu ifadelerinin devamında pekiştirmiştir. “Vicdanda his-i mukaddes vatana layık bir makam bulundurmak için her ülke âhâd-i nâs evvelemirde kuvve-i siyasîyeyi elde ederek hâkimiyet-i hakikiyi tesis edilmelidir.”[175] Ülkenin bir kısmında yaşayanlar kasırlar, saraylar ve köşklerde safa sürerken diğer bir kısmı kâşanelerde, mezbelelerde, kulübelerde sefil bir ömür sürmektedirler. Eğer ülkenin her yerinde yaşam standartları eşitlenirse o zaman işçilerde vatan müdafaasına koşacaklardır. Aksi halde zenginlerin emlakini ve imtiyazını korumak için bir muharebeye koşup can vermek, insaf ve akıl ile izah edilemez; bunda mantıktan eser yoktur.

Bugün İngiltere’de, Almanya’da ya da Fransa’da yönetimin adı ister krallık, ister imparatorluk, isterse cumhuriyet olsun fark etmez. Hiçbirinde işçilerin durumu diğerinden daha iyi değildir. İşçiler için en büyük düşman, bu ülke ve yönetimlerdeki iktisadi düşmanlardır. Hangi ülke diğerine saldırsa olacak şey, o ülkedeki işçilerin daha da perişan olması demektir. O halde işçiler niçin başka ülkeye saldırarak hayatlarını tehlikeye attıklarını bir sormalıdırlar. Oysa bunun yerine hep beraber kapitalistlere karşı ayaklanırlarsa, bu hepsinin menfaatlerine olacaktır. Kolektivizm tesis ettikten sonra harp ilan edilecek ülkeler, kapitalizmi sürdüren ülkeler olacaktır. Sosyalistlere göre gerçek vatanperverlik budur. Tabii yazar böyle muhayyel bir savaşta saldıracakları ülkelerin işçi ve köylüleri ile savaşacaklarını da bir an için unutmuş görünmektedir. Yazara göre, bir milletin vatanperver olması hür olmasıyla mümkündür. Fransızlar 1789 Fransız İhtilalini hürriyeti getiriyoruz diyerek yapmışlardır. Oysa gerçek hürriyetin mülkiyeti yok etmekle mümkün olduğunu anlayamamışlardır.[176] Artık insanlığa bir ihtilal daha yapmak kalmıştır; o da mülkiyetin ortadan kaldırılacağı ihtilal. İnsanlar ancak ondan sonra vatanperver olabilirler.

---

[174] George Turner, a.g.e. , s. 99.
[175] George Turner, a.g.e. , s. 99.
[176] George Turner, a.g.e. , s. 101.

3.11. Sosyalizm ve Diyanet

Yazar bu bölümde Hıristiyanlıkla sosyalizmi telif etme gayretiyle, ikisinin de özde aynı dünya görüşüne sahip olduklarını örnekleriyle uzun uzadıya anlatmaya çalışmıştır. Tuhâf olan şu ki, bu bölüm Osmanlı İslam toplumu için hiçbir mana ifade etmemektedir. Anlaşılan Haydar Rifat bu bölümü yalnız tercüme etmekle yetinmiş ve kendi görüşlerini metne katmamıştır.

Yazar, Karl Marks'ın "din toplumların afyonudur" sözünden hiç bahsetmeyerek sosyalizmin hususi bir dini görüşü olduğunu belirterek, onu da din işleri ile dünya işlerini birbirinden ayrı gören bildik bir laik tanımlama yapar. Ardından, sosyalizm bir insanın itikadına bakmaz; o üretim ve mal ortaklığına nasıl baktığını esas alır demektedir. Bir insan Katolik mi, Protestan mı yahut Musevi mi (*burada İslam'ın esamisi okunmuyor!*) bununla ilgilenmez. Sosyalist olup olmadığına bakar.[177] Hıristiyanlığın sosyalizme uygun olup olmadığının sorgulamasını yapan yazar, uygunluğuna dair birtakım gerekçeler sıralar. Hazreti İsa servet ve saman düşmanıydı. Onun servet düşmanlığı bugün en ileri sosyalistlerinkinden geri kalmazdı. O, bütün vaazlarında toplumdaki dengesizliğe dikkat çekmiş ve konuşmalarına hep "yazıklar olsun o zenginlere ki…" diye başlamıştır. Havariler de aynı bedduaya devam etmişler, bunlardan:

"Bazil: "Zengin hırsızdır" demiştir.

Sen Jan Krizustum: "Zengin bir hayduttur. Emvalde iştirak lazımdır." demiştir.

Sen Jerum: "Servet ve saman sirkat neticesidir. Bu daima böyledir. Bu sirkat sahib-i la hak tarafından irtikâp edilmemişse ecdadı tarafından, bir diğeri tarafından irtikâp edilmiştir." demiştir.

Sen Ambiroz: "Tabiat, iştiraki tesis ettiği halde gasp ve garet mülkiyet-i şahsiyeye vücut vermiştir." diyor.

Sen Kaleman: "Bihakkın düşünülse her şeyi herkesin olmamalıdır. Mülkiyet-i şahsiyeye vücut veren zulüm ve adavettir." diyor.

Sen Pol: "Bila özür çalışmayanın hakk-ı taamı yoktur." demiştir.[178]

---

[177] George Turner, a.g.e. , s. 103.
[178] George Turner, a.g.e. , s. 104.

Bugünkü Sosyalistlerle Hazreti İsa ve Havarileri arasında ancak hedefe giden yolda fark vardır, hedef aynıdır. Hazreti İsa servetin eşit dağılımının insanlar arasında sevgiyi artıracağını söylemiştir.

Burada devreye giren Haydar Rifat, bunun yolunu da zekât ve sadakada aramıştır. Mütercimin Hıristiyanlığı anlatırken zekât ve sadaka gibi İslami terimler kullanması, yarım elma gönül alma cinsinden Müslümanlara bir göz kırpma olsa gerektir.

Sosyalistler de aynı şeyi istiyor, lakin yolu kısaltmak çabasındalar. Hazreti İsa zenginleri eğitmeyi, Karl Marks ise ortadan kaldırmayı tavsiye etmektedir. Hazreti İsa ile Karl Marks fakirlere aynı isyanı tavsiye etmişlerdir. Bugün Hazreti İsa ile Karl Marks karşılaşsalardı pek güzel anlaşırlardı. Yazar, kendi cevabını Karl Marks'ın yolunun daha emin olduğunu kaydederek vermektedir. Yazar, Hazreti İsa yaşasaydı sosyalist olması ne derece kuvvetli bir ihtimal ise, şimdiki ruhban sınıfının da sosyalizmi kabul etmesi o derece zor diyerek ilginç bir yorumda bulunmaktadır. Ardından şu cümleleri sarf eder;

"Bundan on sene evvel (15 Mayıs 1891) Papa Üçüncü Leon sosyalizmi aforoz etmiştir. Papa Dokuzuncu Pius[179] 9 Teşrinisani 1846 ve 20 Nisan 1849 ve 8 Kânunuevvel 1849 tarihlerinde sosyalistleri tekfir etmiştir. Papa Dokuzuncu Pius'ye göre sosyalizm taundan başka bir şey değildir. Hulasa şudur ki sosyalizm saliklerine "Hıristiyan kalabilirsiniz!" diyor, fakat Nasraniyet Hıristiyanlara sosyalistliği men ediyor."[180]

3.12. Sosyalizm Bir Hülya mı?

Sosyalizme yapılan itiraz ve hücumlardan en sonuncusu da onun gerçekleşmesinin bir hayalden ibaret olduğu savıdır. Yazar, sosyalizmin bir rejim ya

---

[179]**Papa IX. Pius** (Giovanni Maria Mastai Ferretti) 1846-1878. 1792'de doğmuş ve Papa'nın kutsal divanına 1814'de kabul edilmiştir. Rahipliği epilepsisi olduğu gerekçesiyle reddedilince Roma Papaz Okulu'nda Teoloji okumaya gitmiştir. 1819'da rahip oluncaya kadar sağlığı tamamen düzelmiştir. 1827'den önce Başpiskopos olmuş ve 1840'da Kardinalliğe yükselmiştir. Kardinal Mastai Ferretti 1846'da XVI. Gregory'nin ölümünden iki hafta sonra Papa seçilmiştir. IX. Pius, Roma'da 7 Şubat 1878'de ölmüştür. (http//www. wikipedya.com. Çevrimiçi 20.09. 2014)

[180]George Turner, a.g.e. , s. 106.

da sistem olarak hayata geçirildiği bir ülke örneği veremediği için hayali bir ifade ile bu başlığı geçiştirmeye çalışmaktadır. Zira kitabın yazıldığı yıl henüz 1908 yılıdır. Ancak der, geçmişteki şanlı mücadelemiz gelecekte var olacağımızın en büyük delilidir. Tarihten zoraki örnekler çıkarmaya çalışır. Benzetme ve teşbihlerle mantık kurgulamaya çalışır. Mesela der, ilk denenen kazanlar patlamıştı; ama bugün lokomotif ve buharlı gemiler işlemektedir, ilk havagazı şirketi Fransa'da iflas etmişti ama havagazı şimdi her yerde kullanılmaktadır. Bugün bir şeyin kötü uygulanması, onun kötü olduğu anlamına gelmez. Geçmişteki kötü tecrübeler sosyalizmin geleceğini kötü göstermez demeye getirir.

Sosyalizm bir hayal değildir. Onun kurucusu Karl Marks'tır. O geçmişteki ve günümüzdeki iktisadi gelişmeleri dikkatle takip etmiş ve bilimsel bir kurguyla bu tezini ortaya koymuştur. Sosyalizm toplumsal bir ihtiyacın ürünüdür. Yazar, propaganda cümleleri ile hiçbir örnek göstermeden sosyalizmin günden güne yaptığı fetihlerle hızla yayıldığından bahseder. Ama bu yayılma hangi ülkede ya da neredeydir, bundan hiç bahsetmez. Sosyalizm dairesinin her geçen gün daha da genişlediğini ve önüne kattığı her şeyi kökünden koparıp sürüklediğini ifade ederken, bilimsel bir dilden ziyade bir propaganda diliyle anlatımına devam etmektedir. Hükümdarlık, meşrutiyet, cumhuriyet her ne varsa sosyalimin önünde buhar oluyor cümlesi ile bölümü sonlandırmaktadır.[181]

3.13. Sendikalizm

Yazar, kitabın son bölümüne Fransız Enstitüsü üyelerinden ve sosyalizm karşıtı bir kişi olan Fake'nin sendikalizm ile ilgili bir broşüründeki notları eklemiştir. Notları takip edecek olursak, sendikalizm son zamanlarda ortaya çıkmış ve sosyalizme intisap etmiş yeni bir anlayış olarak tanımlanarak "kırmızı" ve "sarı"lar olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu iki gurubun her ikisi de hükümete karşı olmakla birlikte, kendi aralarında da şiddetli bir şekilde çatışma devam etmektedir. Çatışmanın sebebi olarak da yazar; birinin barış taraftarı, diğerinin ihtilal taraftarı ve kan dökmeye meyilli olduğunu ifade eder. Yani popüler tabirle biri şahinler, diğeri güvercinler kanadından olmalıdır. Kırmızı sendikalistler, Proudhon taraftarıdırlar. Hürriyet taraftarıdırlar ve toplumun refahı için yegâne yolun hürriyet olduğuna

[181] George Turner, a.g.e. , s. 110.

inanmaktadırlar. Kırmızıların görüşüne göre işçiler örgütlenip eğitilerek iş ve üretim dünyasını, sonra da hükümeti yavaş yavaş ele geçireceklerdir. Bu ele geçirme daha çok tabi yollarla yapılacaktır. Bu tabi yol sendikalaşma şeklinde olacaktır. Bunlara göre işçi sınıfı ve sıradan insanlar toplumu yönetmeye en layık sınıftır. Çünkü bu sınıf emlak zengini ve mağruru olmadıkları için hala çok saf ve temizdirler. Toplumun bizzat üretici sınıfıdırlar. Eğer onlar üretmeyecek olsa, yoksulluk alıp başını gidecek ve herkes açlıktan ölecektir. Buna rağmen hiçbir zaman hükümete talip olmamışlardır. Aslında bu halleriyle gerçek hükümdarlığı onlar hak etmektedirler. İşte bu işçi sınıfı uyandırılarak bir an önce hakkı olan hükümeti ele geçirmeleri sağlanmalıdır.

Ortaçağın kadim sınıfları olan soylular, rahipler ve hâkimler bugün birer memur derecesine indikleri için varlıkları ancak semboliktir. Geriye sadece kapitalistler kalmıştır. İşçilerin bu son zümreyi bertaraf etmeleri zor olmayacaktır. Her toplumda yönetimi hak eden sınıf aslında yönetilen sınıftır. Bugün Fransa'yı yöneten orta sınıf, bu yönetim mevkiine farmasonların yardımıyla ve hak etmeden gelmişlerdir. Bu yönetim kötü ve haksız bir yönetimdir. Mason dayanışması, nefret üzerine kurulu bir dayanışmadır. Din karşısında şiddetle aleyhtardırlar. Amaçları devletten bir memuriyet kapmaktır. Oysa sıradan insanlar nizam ve intizam taraftarı, ahlâklı ve faziletli insanlardır. Artık aşikârdır ki bu haksız düzeni, köleliği, memurluğu, uşaklığı ortadan kaldırma zamanı gelmiştir. Kuvvetli nizam, intizam ve bürokrasisi olan Almanya gibi ülkelerde üretimin düştüğü gözlemlenmektedir. Aristokrasi ve parlamento usulünün olduğu İngiltere gibi ülkelerde sıradan insanların bunu anlamaları uzun zaman almaktadır. Fakat Fransa ve İtalya'da sıradan halk asker gibi emre amadedirler.

Sendikalistler çalışma şartlarının düzeltilmesi konusunda ısrarcıdırlar. Bunun için de grevi bir araç olarak kullanmak taraftarıdırlar. Ancak tüm Avrupa'daki işçileri aynı anda greve götürecek bir organize hareket henüz temin edilememiştir. Eğer bu yapılabilirse beklenen etkiyi iki yüze katlar. Bu yüzden sendikalistler gerçek bir sosyalist ihtilal ile zengin sınıfın ortadan kalkacağını, gerçek bir eşitlik ve kardeşliğin oluşacağına inanmaktadırlar.[182] Ülke çapındaki grevler için bazı sakıncalar sayan yazar, bu fikrin içine anarşist virüslerin girebileceğinden

[182]George Turner, a.g.e. , s. 120.

bahsetmektedir. Anarşistler mevcut düzeni demirle, ateşle, dinamitle ve mümkünse bir saat içinde ortadan kaldırmak için çalışmaktadır. Bunu yapacaklarını açıkça deklare etmektedirler. Ancak kırmızı sendikalistler ateş, dinamit ve diğer anarşist yöntemlere karşıdırlar. Onlar da anarşistler gibi kapitalist düzeni yıkmak istemektedirler, lakin yöntem olarak daha yapıcı yöntemleri tercih etmektedir.

Sarı sendikalistler ise mülkiyetin ortadan kaldırılması fikrine karşıdırlar. Onlar mülkiyetten pay almak görüşündedirler. Mevcut kapitalistleri yok etmek değil, onlar arasında kendilerine daha fazla yer bulmak görüşündedirler.[183] Yazar bir örnek verir. 1900'lü yıllarda bir kömür madeninde çalışan işçiler grev fikrinde anlaşamamaktadırlar. Çalışmaktan yana olanlar bir kahvehanede toplandıkları vakit, grev taraftarları o kahvehaneyi basıp cam çerçeve indirince, onlar da kırılan camların yerine sarı kâğıtlar yapıştırınca isimleri de oradan gelmiştir bilgisini vermektedir. Sarı sendikalistlerin fikrini yazar şu şekilde özetler: "İnsanlar arasında müsavat-ı hakikiye saçma bir fikirdir. Bu hiçbir vakit vücut bulamaz. İnsanların bazısı zayıf bazısı kavidir, bazısı zeki bazısı gabidir. Bazısı çalışır, bazısı tembeldir."[184] Zoraki eşitlik zekiyi aptala, çalışkanı tembele indirgemek anlamına gelir. Bu da herkesin ehliyetsizleştirilmesi anlamına gelir. Bu da herkesi bir nevi esir konumuna getirir. Dolayısıyla sosyalizm esaret demektir. Sosyalistler, az kısmınızın malı olacağına hiç birinizin olmasın gibi anlamsız bir teklifte bulunmaktadırlar. Bu bir kapitalistin ağzından çıkınca ne kadar çirkinse, bir sosyalistin ağzından çıkınca da o derece çirkindir. İnsan için şeref hürriyet ve mülkiyete bağlıdır; mülkiyetin azlığına ya da çokluğuna bağlı değildir.[185]

---

[183] George Turner, a.g.e. , s. 122.
[184] George Turner, a.g.e. , s. 123.
[185] George Turner, a.g.e. , s. 124.

SONUÇ

Türk toplumu, tarih sahnesinde var olduğu günden beri yapıcı, üretici ve değişime açık bir toplum olmuştur. Burada fark edilmesi gereken en can alıcı nokta, değişim sürecinin daimi ama yavaş olmasıdır. Deri değiştirmek başkadır, derisini yüzmek başkadır. İhtilalci zihniyetler, genel olarak kendilerinden beklenen sabrı gösteremedikleri için -Türk tarihine özel- umdukları başarıyı da sağlayamamışlardır.

Çağlar boyunca batıdaki gelişmelere hiçbir zaman bigâne kalmayan Osmanlı devlet adamları, hem batıdan geri kalışı fark etmişler hem de bu geri kalışa kendilerine has tedbirler alarak yeni şartlara uyum olgusunu gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Ancak değişime karşı gösterdikleri tepki, kendine özgü bir mahiyette tezahür ettiği için, bu "sui generis" değişim olgusu, ihtilal taraftarları tarafından yeterince anlaşılamamıştır. Osmanlılar için batılılaşma hareketinin yeterli düzeyde olamadığı ne derece açık bir hakikat ise; değişimi yakalama gayretini görmezden gelmek de o derece haksızlık olur. Çok alternatifli bir değişim hareketi yaşayan Osmanlı Devleti'nde batılılaşma, dışarıdan dayatılan bir zorunluluk sonucu değil, şartlar gereği bir tercih olmuştur; bunun en büyük göstergesi de batılılaşma tarihi boyunca Osmanlı Devleti'nin her zaman istiklalini korumuş olmasıdır.

Bugün olduğu gibi geçmişte de birçok Osmanlı reformistinin başarısızlığının altında yatan faktörlerden birisi, halkın ihtiyaçlarını anlamak yerine kendi ideolojilerini ve hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmış olmalarıdır. Osmanlı reformistleri, halka duyurmak istediklerini seslendirirken halkın gerçekte duymak istediklerine pek kulak asmamışlardır. İlk Osmanlı sosyalistleri ve sosyalist hareketleri de bundan bağımsız olamamışlardır. Osmanlı Müslüman toplumunun değişime karşı gösterdiği ihtiyatlı tedirginlik, mevcudu muhafaza içgüdüsüdür. Sosyalizm, hep mağduriyetler ve acılar üzerinden hareket eden, reaksiyoner bir hareket olagelmiştir. Sosyalizmi batıda doğuran şartlar aynıyla Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkmamıştır. Daha önceki yıllarda, batıdaki gelişmeleri hep geç algılayıp arkasından koşan Osmanlı aydınları, belki de ilk kez bir şeye vaktinden önce kalkışmışlardır. Sosyalizmin şartları oluşmadan onu tesis etmeye çalışmışlardır. Sosyalizm fikri, 19. yüzyıl Osmanlı toplumsal hayatı için henüz temel ihtiyaçları seslendiren bir fikir değildi. Sanayileşmemiş bir toplumda, ne işçi ve burjuva sınıfı

ne de sermaye birikimi söz konusuydu. Üstelik Osmanlı toplumu batıda olduğu gibi bir sosyal sınıflaşmadan teşekkül etmiyordu. Osmanlı sosyal yaşamı kompartıman bir yapıdaydı. Irk yahut sermaye düzenine göre değil, dinsel yapıya göre teşekkül etmiş, Osmanlı sosyal düzeninde hükümdar, batıda olduğu gibi bir kesimin/güçlü kesimin işbirlikçisi olmaktan öte tüm tarafların ortak idarecisi olma iddiasındaydı.

Türk toplumu genel itibarıyla zorluklara tahammülkârlığı ve kanaatkârlığıyla temayüz etmiş olduğundan, onun işçi sınıfı da 19 ve 20. yüzyılda ortaya çıkan ve ağırlıklı olarak batılı sermayedarların mülkiyetindeki fabrikalarda çalışmış ve zor şartlara isyan etmek yerine tahammül etmeyi tercih etmiştir. İşçi sınıfı içinde Müslüman kesimin işçi hareketinden anladığı, çalışma şartlarının ve ücretlerin bir miktar olsun düzeltilmesiydi. Müslüman kesimin bu sendikalist yaklaşımına bedel, Osmanlı azınlıkları, batı ile olan daha yakın temaslarından ötürü sosyalist fikirlere Müslüman kesimden hep bir adım daha önde oldular. Müslüman Türk kesimi iyi kötü elde ettiği şartlara kanaat etmiş ve kendini emniyette hissettiği bir ortamda yaşamayı tercih etmiştir. Hayatî bir sebep olmadıkça bir ihtilal fikrine her zaman mesafeli olmuştur. Bu yüzden devrimci fikirler ona cazip gelmemiş; uzun vadede dönüşümü, kısa vadeli değişime tercih etmiştir.

İlk dönem Osmanlı sosyalistlerinin ontolojik bir problemi vardı. Bu kişiler Lale Devrinden II. Meşrutiyete, hep üst tabaka devrimi ile teşekkül etmiş aydın ve zengin sınıfın içinden çıkmışlardı. Sosyalist hareketin Osmanlı coğrafyasındaki temsilcileri ağırlıklı olarak zengin sınıfın fertleri idi. Bu yüzden halkın algısını tam olarak analiz edememişlerdir. Halkla aynı zamanda yaşamışlar fakat halkın içinde yaşamamışlardır; genellikle toplumdan steril bir hayat sürmüşlerdir. Halkın fikirlerini değiştirmeyi, halkı değiştirmekten daha kolay zannettiler.

Batı kaynaklı sosyalist düşünce, Hıristiyan batı halkı için dizayn edilmişti. Osmanlı Müslüman toplumu onlarla aynı değerler manzumesini paylaşmıyordu. Buna bağlı olarak da “kırmızı çizgileri” farklıydı. Sosyalizm kaynaklı kökten değiştirici, hatta anarşist fikirler, Müslüman toplum tarafından fazlasıyla tedirgin edici bulunmuştu. Devlete, aileye, mülkiyete ve diyanete olan sosyalist bakış, Müslüman kesimde ister istemez bir defans duygusunun oluşmasına sebep olmuştur.

Yeterince açık olamayan ve içinde çelişkiler barındıran sosyalist içerikli gazete yazıları ve kitaplar bu tedirginliği sürekli tetiklemiştir.

Meşrutiyet Devri, Osmanlı Devleti'nin son devrini şekillendirirken, aynı zamanda Haydar Rifat Bey'in yetiştiği ve sosyalizmi tanıdığı bir dönem olmuştur. Haydar Rifat Bey, doğum yılı itibarı ile sosyalizmi tanıyan ikinci kuşak diye ifade edebileceğimiz sosyalistler arasında yerini almıştır. Onun fikren sosyalist oluşunda aldığı batılı eğitim kadar, "Jön Türkler" de etkili olmuştur. Haydar Rifat Bey, aydın ve üst sınıf diyebileceğimiz bir çevreden yetişmiştir. Darül Fünûn Hukuk Fakültesi mezunu bir avukat olarak hayata atılan Haydar Rifat Bey, hayatının sonuna kadar avukatlık mesleğinin yanında hem gazetecilik hem de çevirmenlik yaptı. Seksene yakın kitap çevirisi yapmış ve birçok makale kaleme almıştır.

Haydar Rifat Bey'in II. Meşrutiyet öncesi edindiği sosyalist fikirleri, cumhuriyet döneminde de sürüp gitmiştir. Anacak Haydar Rifat Bey, bir İştirakçi Hilmi gibi sahalarda olmak yerine, belki de salon sosyalisti diyebileceğimiz bir konumda ve hep fikrî sahada kalmıştır. Bir sosyalist olarak tanınmasına rağmen, zamanla mahir bir mütercim ve sosyete kesiminin meşhur avukatı olarak tarihteki yerini almıştır. Haydar Rifat Bey, ana dili mesabesinde Almanca ve Fransızca bilmekteydi. Haydar Rifat Bey aynı zamanda bilindiği kadarıyla Cumhuriyet öncesi ve sonrası hiçbir siyasî partiye üyeliği olmayan "apolitik" bir insandır. Aile içerisinde hiçbir zaman sosyalist ya da komünist olduğunu ifade ettiği vaki değildir. Aileden sormamıza rağmen Haydar Rifat Bey'in Milli Mücadele konusunda tutumu hakkında kayda değer bir bilgi edinemedik.

Haydar Rifat Bey, öğrencilik yıllarından itibaren ağırlıklı olarak Fransız aydınlanmacı sosyalistlerden etkilenmiştir. Haydar Rifat Bey'in tercüme ettiği ilk eseri, 1910 yılında bastırdığı "Beynelmilel İhtilal Fırkaları" adlı kitabıdır. "*Tevfik Nadir*" müstearı ile yayınladığı bu kitabını, Paris Üniversitesi profesörlerinden Fransız tarihçisi Charles Seignobos'u kaynak alarak kaleme almıştır. Haydar Rıfat Bey, "*Tevfik Nadir*" müstear ismini diğer bazı eserinde de kullanmıştır. Bu müstearı, tarihsel süreç olarak İttihat ve Terakki Partisinin despotik iktidarı dönemindeki eserlerinde kullanmıştır. Muhtemelen İttihatçıların baskıcı rejiminden ve tutuklanıp hapse girmekten çekindiği için böyle yapmış olmalıdır.

Haydar Rifat Bey'in tercüme serüveni gözlemlendiğinde; ilk eserleri siyasî, özellikle de sempati duyduğu sosyalizme ait olduğu gözlemlenmektedir. 1908-1911 yılları arasında yayınladığı ilk 6 eserin tamamının siyasî nitelikli olması oldukça dikkat çekicidir. Bu devre, İttihatçılar ve yeni yönetim açısından henüz milliyetçilik ve sosyalizmin tam olarak birbirinden ayrılmadığı; İttihat ve Terakki merkez yönetiminin sosyalistlerle ayrışmaya gitmediği bir dönemdir. Haydar Rifat Bey, Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askeri karmaşa yaşadığı son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin inkılâpların gerçekleştiği ilk yıllarında çevirisini yaptığı 9 adet kitabın tamamı mesleği olan hukuk ile alakalı kitaplardır. Bu hukuk kitapları, daha çok cumhuriyetin hukuk reformlarına dayanan ve batıdan tercüme edilen kitaplardır. Ancak Haydar Rifat Bey, yer yer kendi fikirlerini de ifade etmekten geri durmamıştır. 1927 yılı ile 1939 yılları arasında ise yelpazeyi hayli geniş tutan Haydar Rifat Bey'in tercüme eserleri ağırlıklı olarak edebiyatta roman-hikâye tercümelerine, özellikle de Slav edebiyatına dairdir. 1930 ile 1939 arasında muhtelif yayınevlerinde basılan 20 adet roman ve hikâyeyi dilimize tercüme etmiştir. Bir başka merak alanı ilkçağ felsefecileri olan Haydar Rifat Bey, ilkçağ felsefecilerinin fikirlerini ve biyografilerini batılı yazarlardan dilimize çevirmiştir. Bu bağlamda 1935-1936 yıllarında 10 eser tercüme etmiştir. Sosyal bilimlerden felsefe ve sosyolojiye dair bilimsel nitelikli 4 eseri de 1931-1936 yıllarında dilimize çevirmiştir. Bunun yanında siyaset bilimine, sosyalizme ve komünizme dair eser tercümesine hem II. Meşrutiyetin ilk yıllarında hem de cumhuriyet döneminde "Devletçilik" politikasının benimsendiği Kadro Dergili yıllarda yeniden ağırlık veren Haydar Rifat Bey, 1908-1937 yılları arasında 33 kitap olmak üzere toplamda -tespit edebildiğimiz kadarıyla-78 adet eser tercüme etmiştir.

Eserlerinde dikkat çeken iki nokta vardır. Birincisi, bire bir tercüme olmayıp araya sanki yazarın görüşü imiş gibi şahsi fikir ve değerlendirmesini katmış olmasıdır. İkincisi de bazı tercüme eserlerine asıl yazarın ismini koymadığı için kendisinin telif eseri gibi algılanmasına sebep olmuştur.

Haydar Rifat Bey'i Türk tarihine mal eden ilk hadise, meşhur "Torlakyan Davası" olmuştur. Bu dava yirminci yüzyılın başında Türklerin ilk beynelmilel siyasi davası olarak tarihe geçmiştir. Terör şebekesi olarak iş gören Ermeni Hınçak ve Hınçak örgütleri, Azerbaycan/Bakü'de 18 Eylül 1918 tarihinde olduğunu iddia

ettikleri Ermeni katliamından sorumlu tuttukları Azerbaycan devlet adamlarına bir seri suikast düzenlerler. İşte bu suikastlardan bir tanesi de işgal altındaki Osmanlı başkentinde, Azerbaycan eski Dâhiliye Nazırı Behbud Han Cevanşir'e düzenlenmiştir. Haydar Rifat Bey, bu kritik davada Cevanşir ailesinin avukatı olarak müşteki makamını temsil etmiştir. Dava, kısa bir sürede işgalci İngilizlerin çabaları sonucunda siyasi bir şekle bürünür. İngilizlerin amacının sadece katil Misak Torlakyan'ı idamdan kurtarmak olmadığı kısa bir sürede ortaya çıkar. Onların gerçek niyeti, bu dava üzerinden Türklerin Ermenilere katliam uyguladığını dünya ve Avrupa kamuoyuna ispat ederek, önce mağdur bir Ermeni ırkı ortaya koyarak onlara parçalamayı düşündükleri Osmanlı topraklarından suni bir vatan tesis etmekti. Haydar Rifat Bey bu davayı üstlenirken, sadece Behbud Han Cevanşir'in katlini cezalandırmayıp uluslararası arenada diz çöktürülmek istenen Türk Milletinin hukukunu savunarak böyle bir katliamın olmadığını, bu dava üzerinden dünyaya ilan etmeye çalışmıştır. Yaptığı başarılı savunma ile mahkeme nezdinde Torlakyan'ı mahkûm ettirmekle kalmayıp, İngilizlerin Ermeniler üzerinden tezgâhlamaya çalıştıkları planı boşa çıkarmıştır. Haydar Rifat Bey, İngilizlere hukuk yolunu kapattığı için onlar da siyasi ve askeri planlarına yönelmişlerdir. Bu dava başta İstanbul halkı olmak üzere, hemen tüm ülkede milli bir mesele kabul edilip bir onur savaşı olarak görülmüştür. Bu yüzden de Haydar Rifat Bey bu dava sayesinde ülke çapında haklı bir şöhrete sahip olmuştur.

Haydar Rifat Bey'in hayatında Adliye Vekilliği yapmış olan Mahmut Esat (Bozkurt) Bey ile arasında geçen ve 25 Nisan 1930 – 30 Mayıs 1930 tarihinde görülüp, Haydar Rifat Bey aleyhine sonuçlanıp, onun mahkûm olarak hapse girmesine sebep olan meşhur dava önemli bir kilometre taşıdır. Bu dava, kendisinin hayatında önemli bir yere sahip olduğu gibi, onun Türkiye gündemine mâl olup hayli şöhret bulmasına sebep olmuştur. İlgili dava, Haydar Rifat Bey'in Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'i Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yazdığı 3 şikâyet mektubu ile başlamıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, bu şikâyet mektuplarını Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'e iletince, o da Haydar Rifat Bey hakkında hakaret davası açmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, iddiaları inandırıcı bulmamış olmalıdır. İddia edilen konularda resmi bir araştırma ve soruşturma emri vermek yerine, adeta Haydar Rifat Bey ile Adliye Vekili'nin

hesaplaşmasını seyretmeyi tercih etmiştir. Bu mektuplar oldukça ağır iddialar içermekteydi. Sonuçta ise Haydar Rifat Bey, mahkemeyi ve davayı kaybetmiş ve 2 yıl hapis cezası almıştır.

Haydar Rifat Bey'in hayatı ve eserleri bölümünde ifade edildiği gibi "Sosyalizm" adlı çevirisi Haydar Rifat Bey'in basılan ilk eserlerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Eserin 1908 yılında tercüme edilmesine rağmen, ilk baskısının 1910 yılında yapıldığını ifade etmiştik. Bu eser 1942 yılında Latin alfabesi ile bir kez basılmış olmasına rağmen biz bu eseri elde edemedik. Bunun üzerine eserin Osmanlıca ilk baskısına hem "İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Kütüphanesi"ndeki orijinal baskısını, hem de TBMM'nin dijital kütüphanesindeki elektronik taraması yapılmış nüshasını kullanarak yeniden günümüz diline aktardık.

Kitap sosyalizmin etimolojik ve terminolojik anlamını tartışarak ve açıklayarak başlamaktadır. Fikrin ortaya çıkışı ile İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'da geçirdiği serüveni izahla devam etmektedir. Giriş bölümünde, nihai tahlilde "her kim şahsi malını ortadan kaldırıp, her şeyini diğerleriyle ortak kabul etmezse ona sosyalist denemez" cümlelerine yer verilmektedir. Sosyalizmin izleyeceği yolu doğrusal bir çizgi olarak, kolektivizm, sosyalizm, komünizm ve anarşizm olarak tanımlamaktadır. Kitabı on üç bölüm halinde ele alan yazar, birinci bölümde sosyalizmin Avrupa'da hangi şartlarda ortaya çıktığını irdelemektedir. İnsanlık tarihini resmi tarih kitaplarında gördüğümüz klasik şekliyle ayırmayan yazar, lineer bir anlayışla; vahşet, esaret, memlûkiyet, ecirlik, kolektivizm, komünizm, anarşizm şeklinde ele almıştır. Bu devirlerin özelliklerini açıkladıktan sonra birinden diğerine geçişin sebeplerini anlatır. Burada temel amacın sosyalizmin gerekçelerinin oluştuğunu ispat gayreti gibi görünmektedir.

Yazar, eserin devamında kendince sosyalizmin gerçekleşmesinin aklî ve pozitif gerekçeleri olarak tarihî, fennî, iktisadî, ahlâkî sebeplerini izah etmektedir. Sanayi devriminin insan hayatı ve onuru için getirdiği tüm olumsuzlukları ve insana tattırdığı acıları isabetle tespit eden yazar, insanlığın bu acıdan kurtulmasının ve mutlu bir gelecek tesisinin yegâne yolunun sosyalizmin gerçekleşmesi olduğu tezini savunur. Ancak burada birkaç problematikle karşılaştığı ve izah etmekte zorlandığı görülmektedir. Genel anlamda o, 1908'in dünyasında sosyalist devrimin

gerçekleştiği rol model bir ülke olmadığı için propaganda dilini tercih ettiği gözlemlenmektedir. Yazar, anlatmakta güçlük çektiği bölümleri "sosyalistlerin kusurları" başlığı altında sıralamaktadır. Aynı bölümleri mütercim Haydar Rifat Bey'in de izahta zorlandığı görülmektedir. Aslında çevirmenin niçin zorlandığını anlamakta fazla güçlük çekmiyoruz. O günün muhafazakâr ve Müslüman Osmanlı toplumunda sosyalistler; sosyalist söylem ve sosyalizmin aşamaları olan mülkiyet ortaklığı, kadınlarda iştirak, aile ve diyanet konularına getirilen aykırı izahlar o günün Müslüman toplumu tarafından kabul edilecek cinsten izahlar değildir.

Haydar Rifat Bey, George Turner'ın eserini yalnız tercüme etmekle kalmamış, bazı bölümlerine bizzat kendisi eklemeler yapmıştır. Bağlamdan anlaşıldığı üzere, Müslüman bir topluma sosyalizmin anlatılması meselesi Haydar Rifat'a aittir. Haydar Rifat'ın Müslüman Osmanlı toplumuna sosyalizmi anlatırken en çok zorlandığı iki konudan birisi, sosyalizmin aile hayatına bakış açısı olmuş görünmektedir. İfadelerinden ve muhaliflerin eleştirilerine verilen cevabın dozundan bu anlaşılmaktadır. Yazar, eserinde Müslüman mukaddesatında ve Türk örfünde bir vazgeçilmez olan aile konusunda, çekinceli bazı ifadelere yer verir. Aile hayatının birtakım itibarî kurallara dayalı olduğu için değiştirileceğini söyler. Oysa bu itibarî kurallar İslam Dini'nin ve Türk Töre'sinin bin yıllara dayanan müsellem referanslarıdır. Yazara göre sosyalizm, aile reisi olarak babayı değil anneyi görmektedir. Çocuklar bundan sonra babaya değil anneye izafe edilecektir. Ataerkil bir Osmanlı ailesi için o döneme göre oldukça uç bir teklif olsa gerektir. Bu, tipik bir Yahudi aile yapısı şeklidir. Anneye nispetteki gerekçeleri sayarken en dikkat çekici olanı da, gayri meşru olarak doğmuş ve babası belli olmayan çocukların bu şekilde çektikleri ızdıraba bir son verileceği gibi garip bir sebep ortaya atmaktadır. Bu kadarla da kalmayan yazara göre, sosyalizm tesis eder etmez, çocuklar aile için bir yük olmaktan çıkacaklardır. Bundan sonra babası belli olmayan çocukların sayısı azalacak, evlilik kanununun kaldırılması ile de zina ile hayatı tehlikeye giren kadınların hayatı güvence altına alınacak ve kürtaj yaptırmaktan kurtulacaklardır gibi anlaşılması zor, dönemin Osmanlı toplumu esas alındığında hezeyan olarak kabul edilebilecek ifadelere yer vermektedir.

Haydar Rifat Bey'in sosyalizme dair anlatmakta en çok zorlandığı ikinci konu ise kadınlara ait ortaklık ithamı olmuştur. Yazar Furye ve Anfanten gibi iki zatın

kadınların özgürlüğü konusunda ifrat kabul edilecek sözler sarf ettiklerini ama bunun sosyalistleri bağlamadığını ifade eder; ancak onların ne olduğundan bahsetmeyerek ustaca geçiştirir. Haydar Rıfat Bey, bu bölüme eklediği kendi ifadeleri kitabın orijinalinde olduğunu düşündüğümüz ve o günün toplumunda kabulü pek mümkün olmayan derin çatlakları sıvama gayretiyle yapılmış yorumlar olarak görünmektedir. Yazarın sosyalizmi izah ederken şeffaf olamadığı ve net ifadelerden kaçındığı noktalardan birisi de vatan sevgisi konusundaki fikridir. Sosyalistler içinde vatan sevgisi olan da vardır olmayan da vardır diyerek söze başlayan yazar, devamında net olmayan ikircikli bir ifade ile anlatımını tamamlar. "Biz" der, "şimdilik ekonomik sorunlarla ilgileniyoruz; o konuya ihtilalden sonra karar vereceğiz!" İfadenin devamında yazar adeta baklayı ağzından çıkararak sosyalistlerin hususi bir vatan anlayışları olduğunu belirtir, dolayısıyla sosyalistler için bilinen vatan kavramı toprak kavramını da çağrıştırdığından o tür bir vatan anlayışının aleyhine olduklarını izah eder. İslam Dininin vatan sevgisini uğruna ölünecek mukaddesat içinde kabul etmesi ve Türklerin geleneksel olarak vatana derin bağlılık hissi birlikte değerlendirildiğinde, bu açıklamanın hayli yaralayıcı bir cevap hükmünde olduğu görülecektir.

Nihai ifadede Haydar Rifat Bey'in hemen her Türk sosyalisti gibi ağırlıklı olarak yabancı kaynaklardan beslendiğini, batı düşünce sistematiğinin etkisi altında kaldığını ve orijinal fikir üretmek yerine, batılı fikirleri seslendirip adapte etmeye çalıştığını görmekteyiz. O, bir saha ve mücadele sosyalisti olmayıp çatışma riskinden uzak, yönetimle uzlaşı halinde bir salon sosyalisti olarak tanımlanabilir. Sosyalizm merkezli tercümelerinin zamanla edebi ve felsefi eserlere doğru kaymış olması da bu olguyu desteklemektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BCA, **BCA**, 030.01, 55.335.3. ,Dosya E2, 30.07.1930.

Süreli Yayınlar

Akşam Gazetesi, 1 Mayıs 1930.

Akşam Gazetesi, 8 Mayıs 1930.

Akşam Gazetesi, 9 Mayıs 1930.

Akşam Gazetesi, 15 Mayıs 1930.

Akşam Gazetesi, 16 Mayıs 1930.

Akşam Gazetesi, 28 Mayıs 1930.

Akşam Gazetesi, 30 Mayıs 1930.

Akşam Gazetesi, 31 Mayıs 1930.

Akşam Gazetesi, 1 Haziran 1930.

Akşam Gazetesi, 2 Haziran 1930.

Akşam Gazetesi, 3 Haziran 1930.

Akşam Gazetesi, 5 Haziran 1930.

Akşam Gazetesi, 6 Haziran 1930.

Akşam Gazetesi, 7 Haziran 1930.

Akşam Gazetesi, 8 Haziran 1930.

Akşam Gazetesi, 9 Haziran 1930.

Akşam Gazetesi, 10 Haziran 1930.

Akşam Gazetesi, 14 Haziran 1930.

Akşam Gazetesi, 23 Haziran 1930.

Cumhuriyet Gazetesi, 25 Nisan 1930.

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Nisan 1930.

Cumhuriyet Gazetesi, 28 Nisan 1930.

Vakit Gazetesi, 26 Nisan 1930.

Vakit Gazetesi, 25 Nisan, 1930.

Vakit Gazetesi, 16 Mayıs 1930.

Vakit Gazetesi, 28 Mayıs 1930.

Vakit Gazetesi, 30 Mayıs 1930.

Vakit Gazetesi, 2 Haziran 1930.

Vakit Gazetesi, 4 Haziran 1930.

Vakit Gazetesi, 7 Haziran 1930.

Vakit Gazetesi, 8 Haziran 1930.

Vakit Gazetesi, 9 Haziran 1930.

Vakit Gazetesi, 12 Haziran 1930.

Vakit Gazetesi, 13 Haziran 1930.

Vakit Gazetesi, 14 Haziran 1930.

Vakit Gazetesi, 22 Haziran 1930.

Telif Eserler

Ağaoğlu, Samet: **Babamın Arkadaşları**, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2011.

Ağaoğlu, Süreyya: **Bir Ömür Böyle Geçti**, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1984.

Akyol, Taha: **Atatürk'ün İhtilal Hukuku,** Doğan Kitap Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2002.

Alkan, Ahmet Turan: **Sıra Dışı Bir Jön Türk: Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları,** İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1997.

Ayverdi, Samiha: **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, Damla Yayınları, İstanbul, 2. Bsk, 1993.

Çulcu, Murat: **Ermeni Entrikalarının Perde Arkası Torlakyan Davası**, Kastaş Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1990.

Erdem, Hamit: **Osmanlı Sosyalist Fırkası Ve İştirakçi Hilmi**, Sel Yayınları, İstanbul, 1. Baskı. 2012.

Karpat, Kemal H. **İslâm'ın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

Karpat, Kemal H. **Osmanlı Nüfusu 1830-1916**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Koloğlu, Orhan: **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi,** Pozitif Yayınları, İstanbul, 2008.

Korkut, Hasan: **Osmanlı Elçilerinin gözü ile Avrupa**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007.

Kutlu, Sacit: **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 1. Baskı, 2007.

Meriç, Cemil: **Umrandan Uygarlığa,** İstanbul, İletişim Yayınları, 3.Bsk. , 1998.

Odabaşı**,** İ. Arda: **Osmanlıda Sosyalizm Türkçülük Ve İttihatçılık Rasim Haşmet Bey,** İstanbul, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, 2012.

Özdemir, Bülent: **İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye,** Yeditepe Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2008.

Özel, Mehmet: **Türk Ordusu**, ATO Yayınları, Ankara, 2000.

Turner George: **Sosyalizm**, çev. Haydar Rifat, İstanbul, Kitaphane-i İslam ve Askeri, 1326.

Tunçay, Mete: **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm Ve Milliyetçilik (1876-1923),** Der: Erik Jan Zürcher, İstanbul, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2011.

Tunçay, Mete: **Türkiyede Sol Akımlar (1908-1925),** İstanbul, İletişim Yayınları, C. 1, 1. Baskı, 2009.

Türkdoğan, Orhan: **Türk Toplum Yapısı**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2004.

Şenel, Nilüfer Uğurlu: **Mahmut Esat Bozkurt Ve Türk İnkılâbına Etkisi**, İdil Yayınları, İstanbul, 2012.

Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınevi, İstanbul, 2005.

Yangın, İlhami: **Osmanlıda Sosyalizm**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009.

Ansiklopedik Kaynaklar

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, cilt 12, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1981.

Açık İnternet Kaynakları

http://www. **boun**.edu.tr. , (Çevrimiçi) 23.11.2013.

http://www.**mernis**.gov.tr. , (Çevrimiçi) 23.11.2013.

http//:www.**tbmm**.gov.tr. (Çevrimiçi)12.02.2014.

http://www.tr.**wikipedia**.org. (Çevrimiçi) 12.02.2014.

http://www.**rasulzade.org**/ideology/3_1.html. (Çevrimiçi) 19.07.2014.